

शिवाजी

अने

जेबुननिसा,

कर्ता

हरगोविंद प्रेमशंकर त्रिवेदी.

महुवा.

A church, a temple, or a Kaba stone,
Koran or Bible or a martyr's bone.

All these and more my heart can tolerate
Since my religion is love alone.

सन १९०७

संवत् १९६३

श्री विद्या ऽवलय प्रिन्टींग प्रेस—भावनगर.

कीमत रु. २-०-०

छुजरात सरकारनी आर्थिक सहाय्यी
आ पुस्तकें अरीदवायां आण्युं छे.

૧૦,૩૩૩

અમદાવાદ—“ જૈન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં

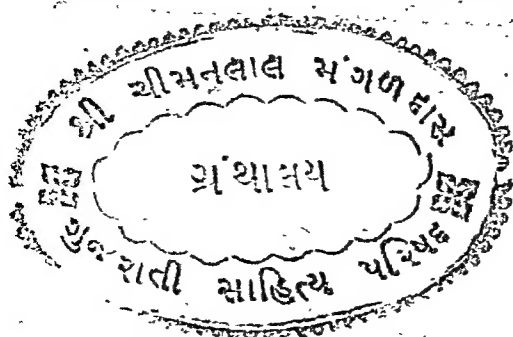
અને

ભાવનગર—ધી વિદ્યા વિજય” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
શાહ પુરુષોત્તમ ગીગાભાઈએ છાપ્યું.

આ પુસ્તક સને ૧૮૬૭ ના રૂપ ના આકરે
પ્રમાણે સરકારમાં રજીસ્ટર કરવામાં આવ્યું
છે માટે પ્રસિદ્ધ કર્તાની રજા સિવાય
કોઈએ છાપવું નહીં છાપાવવું
નહીં.

10333

પ્રેતાવની.

મંહારાજ શિવાજીના અદ્ભુત પરાક્રમ તથા ચં-
રિત્રથી કોણ અહીં અર્જવું છે ? ધર્મ અને જ્ઞાતિના
લેદલાવ રાખ્યા સિવાય કોમળ સૃષ્ટિ તરફ આ મહા-
ત્માનાં માન તથા પક્ષપાત હતાં. તે ઇતિહાસના
વિલાસી જનોને સુવિદિત છે. પ્રેમ સાહુદયમાં શી
શી અસર કરી વહે છે તે આ કાવ્યમાં જણાવવાનો
કાંઈક પ્રયાસ કર્યો છે.

નાયિકાને કોઈ બંગાળી લેખકે કલંકિત ચિત્રેલી
પણ અન્ય રસજ્ઞ લેખકથી તે સંબાધ ન શકાયું ને
આવી કાવ્યવિલાસી, પ્રેમશાળી કન્યાનું વૃતાંત બંગા-
ળીમાં યથાર્થ બહાર મેલ્યું. તે મારા મિત્ર મોહન-
લાલ મકેનદાસના વાંચવામાં આવતાં તેણે મને તે
ઉપર કાવ્ય લખાય તો તે લખવાની સુચના કરી. પુરૂ-
ષતાં મારા મિત્ર ત્રિભુવનદાસ પદમશી મહુવા-
કર બી. એ. એલ. એલ. બીની મારફત સાક્ષર શ્રી
કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ. એલ.
એલ. બીની મુલાકાત થતાં આ કાવ્ય તે સદ્ગૃહસ્થ
વાંચી ગયા, અને તેને માટે સારી આશા બતાવી
તેને બહાર મૂકવા રા. રા. મહુવાકર ઉપર પત્રિકા
લખી. આ પ્રમાણે ઉત્તેજન મળ્યાથી અને રા. રા.
મહુવાકરે ધન પરત્વે ચિંતા દૂર કરવાથી પુસ્તક
પ્રેસમાં ગયું. રા. રા. છગનલાલ ત્રિભુવનનાથ

દવેઓ મુક સુધારી મારી મુંઝવણ દૂર કરી. તેમજ રા. રા. બાહુભાઈ કહાનદાસ માણીઆરે પોતાના તનમનથી મને મદદ કરી છે. આ સર્વ પ્રકારની મદદને માટે રા. રા. મહુવાકર આદિ આ સર્વ મિત્રોનો ઉપકાર માનું છું.

મારે આ સ્થળે શાસ્ત્રર શ્રી આણીશંકર રત્નજી ભટ્ટ જેઓએ આ પુસ્તક સુધારી લેખકને પ્રસંગોપાત્ત ઉમદા સુચનાઓ કરી છે અને પુસ્તક પુરું થતાં ઉપોદ્ધાત લખી આપવાની કૃપા કરી છે તે માટે તેનો અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માની અત્રે વિરમું છું.

આ કાવ્યના નાયક તથા નાયિકા સંબંધે એક અંગ્રેજી લેખક જેમ્સ ક્લાર્કે ઉમદા વિચાર દર્શાવેલ છે તે અત્રે વાચક વર્ગ સન્મુખ મૂકવા ઉચિત લાગે છે.

“ When Shivaji—“the Great Shivaji” as Macaulay calls him—was guest and prisoner at Dehli in 1666, the Princess Nisa Zeibun Nisa Begum was her name in full—the Emperor’s lovely and accomplished daughter fell desperately in love with him.

It is a very pretty tale, and though it is romantic that a Princess of the House of Taimur should fall in love with Shivaji, the reader will not marvel at it when he

reflects that from her earliest years she has been hearing about Shivaji, of his courage and heroism and deep devotion to his country, of his love for his parents and his gods—the one man outside the Mughal Empire who stood conspicuous for his exalted patriotism,—the idol of the Maratha nation. what could she know of the statecraft with which his destiny was interwoven? She simply saw in Shivaji her father's guest and nothing else, and lavished her affection on him. The marriage could not go on because the king of the Marathas would not become Muslim.

Then came a long period of separation—the longest—for she never saw Shivaji again that I know of, except in her dreams,

• At the time of this affair Nisa was twenty-seven and her innamorato thirtynine. She, like St. Catherine, would not marry, though I dare say she had many offers, and could have gone to Kashmir on the wings of the wind, to blessed Balkh, to Shiraz or Samarkand, where was the tomb of her great ancestor Tamerlane. But she took to her pets, music and embroide-

ry, mastered Arabic and Persian, and like her father, could almost say the Qoran by heart, and had always a group of learned men and poets near her. Shivaji died in 1680, and in 1689, his son Sambhaji was executed by Aurangzeb. Thus was Nisa, like St. Catherine broken on the wheel.

One day, it was in 1690, her father laid siege to Raygarh and when that great fort was taken, out of it was carried a little boy, one of the spoils of war. The child was given to Nisa, and the woman took the child and nursed it. Shahu was his pet name, and she tended him to the day of her death in 1701. This was Shivaji's grandson and namesake and there is no more affecting story in the annals of Percy or Saladin.

Hail from the far far dim past,
and the narrow pomp of the Mughals
Dawn as a light in our hearts
thrill like a star through our dreams,
Shrined in the night of thy sorrow,
and crowned with the minstrel's laurels,
DAUGHTER OF AURANGZEB,
rise on our vision again !
EVENING STAR OF THY RACE,

hanging over the grave of the Empire,
 Over the red-rolled clouds,
 yet alive with the thunder of the war,
 Over the wasted plains where
 the might of the Mughal was broken,
 Steeped in the dews of the sunset,
 dawn in thy sweetness again !
 There on the banks of the Bhima,
 aloft on the turreted rampart,
 Oft hast thou sat, with thy heart
 hollow and aching alone,
 Scanning the great dimwastes of the south
 that had swallowed thy treasure,
 Even as a ocean swallows,
 and mocks and yields not again.
 There from the tomb of thy passion,
 thy song rose alive on the twilight,
 Wringing its wild sad way,
 in search of a haven unreachd,
 Mystic as night and sweet as repose,
 and distant as starlight,
 Mystic disconsolate singer,
 rise on our vision again. "

ઉપોદ્ધાત.

મહમ્મદ સાકી મુસ્તાઈદખાન નામે ઔરંગઝેબનો સમકાલીન એક ઇસ્લામી ઇતિહાસક “મા-આસિરી આલમગિરી” નામના પોતાના ઇતિહાસમાં ઐબુનનિસા બેગમ માટે નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ઐબુનનિસા બેગમ દીકરીઓમાં સૌથી મહોટી હતી. તે સન ૧૦૪૮ ના શબ્દાલની દશમીએ (૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૬૩૯) જન્મી હતી. પાદશાહના શક્ષણને લીધે કોરાનના અભ્યાસમાં તેણે પૂર્ણ કુશલતા પ્રાપ્ત કરી હતી; અને ત્રીશહજાર અશરફીનું ધનામ મેળવ્યું હતું. ઉપરાન્ત, આરબી અને ફારસી ભાષાઓમાં તે પ્રવીણ હતી, અને લેખનની લિખ્ત લિખ્ત પદ્ધતિઓમાં અને ગદ્ય તથા પદ્યમાં, ઘણા અલિખ્ત માણસો, શાયરો અને લેખકોને તે શેણ આપતી હતી, તથા સંખ્યાબન્ધ ગ્રંથસંગ્રહો અને મૂલ્યવંતો તેને અર્પિત થયેલા છે. તેનું મૃત્યુ સન ૧૧૧૩માં (ઇ. સ. ૧૭૦૧) થયું.”

ઐબુનનિસાને શિવાજી તરફ સ્નેહ થયો હતો, એવું મુસલમાન ઇતિહાસકોના કોઈ પણ પુસ્તકમાંથી નિકળતું નથી. સર જેમ્સ મેકિન્ટોશે વીજાપુરમાં એ વાત સાંભળેલી, અને તેને તે સંભવિત લાગેલી. ઐબુનનિસા બેગમ જીવિત પર્ચિનત.

કુમારી રહેલી, અને શાહુને તેણે સ્નેહથી ઢાંકેલી,
એ તો સર્વ ક્રાંતિને નિહિત છે.

કહે છે, કે શિવાજી જ્યારે ઐરંગઝેબના દર-
બારમાં પહેલવહેલા દાખલ થયે, ત્યારે જનાનખા-
નાની બીબીઓ પણ તેને જોવા માટે આવી હતી,
અને પડદા પાછળ બેઠી હતી. ઐબુનનિસાને ગુણ-
નુરાગ તો હતો જ; તે મહારાષ્ટ્રવીરના આકૃતિ
સાધવથી તત્ક્ષણ સ્નેહબદ્ધ થઈ. કહે છે, કે શિવાજી
સાથે લગ્ન કરવા તેણે પાદશાહની મંજૂરી માંગેલી,
અને શિવાજી હસ્લામ સ્વીકારે તો એ પ્રમાણે થવા
દેવા ઐરંગઝેબે તત્પરતા પણ દર્શાવેલી. પણ
શિવાજી હસ્લામ સ્વીકારે ? શિવાજી ? ભૂખણે
ખરું જ કહ્યું છે કે,

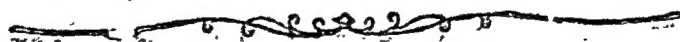
“ શિવાજી ન હોત તો સુન્નત હોત સત્તરી ”

વાંચનાર ભાઈઓ અને બહેનો જોઇ શકશે,
કે સાચા કવિઓની કલમને લાયકજ આ સુંદર
અને ગમ્ભીર વિષય છે. દીલ્હી દરબારમાં શિવા-
જીનું આગમન એ જ્યારે હિન્દના ઇતિહાસનો
એક અતિશય આકર્ષક અને લઘ્ય પ્રસંગ છે, ત્યારે
ઐબુનનિસા બેગમની શિવાજીપરની પ્રીતિ એ એક
એવું અદ્ભુત નિર્માણ છે, કે તે હસ્લામ અને
હિન્દ ઉશ્વચના એક વિધાતાની ગહન કલ્પનામાં
થીજ ઉદ્ભવી શકે.

આવેા રસિક વિષય પસન્દ કરવા માટે રા. હર-
ગોવિંદ પ્રેમશંકર ત્રિવેદીને ધન્યવાદ ઘટે છે.
શુજરાતી બંધુઓ જાણીને પ્રસન્ન થશે, કે મહુવા-
ના પ્રસિદ્ધ મસ્ત કવિ અને સ્વર્ગવાસી કલાપિના
નિકટ મિત્ર રા. ત્રિભુવન પ્રેમશંકરના તે ન્હાના
ભાઈ થાય છે; અને આપણા દેશના થોડા સરલ
સ્નેહી અને સાધુ પુરૂષોમાંના એક છે. અંગલાચર-
શુમાં કવિઓ અમૃત વર્ષણ માટે દેવી સ્વરશ્વતીને
પ્રાર્થના કરી છે; અને તેના હૃદયના સ્વરો સાંભ-
ળતાં આપણને પણ લાગે છે, કે તેના ઉપર અમર-
રસની વૃષ્ટિ થયેલી છે. શબ્દ પ્રયોગોમાં આ
કવિની ઠળા પ્રસંગોપાત્ત ન્યૂન દેખાશે, પણ શબ્દો-
ની અન્દર રહેલા જીવનને જોનાર જનોને સન્તોષ
થયા વગર રહેશે નહીં.

ભાવનગર.
૩૭ મી ઓગસ્ટ.
૧૯૦૭

} અણીશંકર રત્નજી ભટ્ટ.

શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫	૨૨	શુદ્ધ	શુદ્ધ
૬	૨૩	વળ	વળી
૧૧	૧૧	વંદુ	વંદુ
૧૨	૧૧	સુઝા	ઝાઝા
”	૧૩	ઘાતી	ડઘાતી
૧૩	૧૧	ખરવરે	પરવરે
૧૪	૨	પૂણિમાતો	પૂણિમાના
”	૬	અશ્રુ	અશ્રુ
૧૬	૭	જ્યોત્સિન્યાં	જ્યોત્સિનકા
૧૭	૧	થયું	થયુંચ.
૧૮	૨૨	ખાલતી	ખાળતી
૧૯	૧૭	છે	૦
૨૦	૧૩	ગૃહાયે	ગ્રહાયે
૨૧	૧	ખોલ	ખોલી
૨૨	૧૦	ને	જે
૨૪	૪	કાંઈ	૦
૨૫	૧૦	ગયાયે	ગળાયે
૨૬	૨૦	રતો	રેતો
૩૨	૧૬	વાલમાં	વાલમા
”	૨૩	આનન્દ	આનન્દે
૩૫	૧૦	કહ્યા	કહ્યો
૩૬	૧	તોયે	તોયે
૪૦	૧	તુ	તે

૪૨	૬	ઓ	આ
૪૫	૧૬	કેા દિન	કેાદિ ન
૪૮	૬	સુખે	સુવે
૪૯	૭	રામે	રામ
૫૮	૧૫	છે	જ
૬૫	૮	સન્ધાનો	સન્ધ્યાનો
૭૯	૯	ધમના	ધર્મના
૯૨	૧૧	ઓ	ઓ
૯૪	૨૨	ખાલાની	ખાલાના
૯૯	૪	ઉછરંગ	ઉરંગંગ
૧૦૧	૪	રજૂપુત	રજૂપૂત
"	૮	જાતી	જામી
૧૦૨	૧૩	મારો	મારા
૧૦૩	૬	પ્રભા તે	પ્રભાતે
૧૦૪	૨	કંહો	કંહાં
૧૦૫	૧૭	મને	અને
૧૦૮	૧૭	હું	હું જોની
"	૨૨	નાની	ના
૧૦૯	૧૬	રહો	સહી
૧૧૨	૪	સંગ	ભંગ
"	૨૦	જીવા	જીવ
૧૧૪	૧૩	વઢે શા	શું વઢે
૧૧૭	૫	હાથ	હાથ
"	૧૧	કરિ સૌ	કરીયો
૧૨૨	૨	ઉઠ	ઉઠે
૧૩૭	૧૩	વસન્ત	ફુતવિલમ્બિત
૧૩૯	૧૦	સવિતા	સવિતૃ

અર્પણ પત્રિકા.

વન્દે માતરમ્,

વસન્ત તિલકા,

હે માઠી હિન્દ ! કરું અર્પણ લે સ્વીકારી,
આ ધર્મનિષ્ઠ તુજ પુત્ર કથા રૂપાળી;
જેણે કુંચી વિષમ કૃત્ય તું મોક્ષ અર્થે,
તોઠયાં કઠિન બહુ બન્ધન સ્ત્રેષ્ઠતાં છે;
જેને નસેનસ વહે શુદ્ધ રક્ત તારું,
ઉરે વહે—“કયમ કરી મંમ બન્ધુ તારું ?”
પાછો ધરે નવ કદી ઉર પ્રેમ માટે,
એવા અનેક વીરની જનની તું ધન્યે !
જેણે ગ્રહી અસિ કરે તુજ મોક્ષ અર્થે,
મીઠી ન ઉઘ નયને ધરતો કદી જે;
નિશ્વાસ દીર્ઘ મૂકતો ઉર હાય મારી,
ના સ્વાર્થને વશ થતો વીરલો અકંગી;
હોમી દીધાં સતત પ્રાણ તું મોક્ષ અર્થે,
તે ઉચ્ચી અસમ પ્રેમની ધાર ચાલે;
એવું સદૈવ ભૂમિભક્તિ વહી રહે જે,
સ્વીકારજે ચરિત અપીં રહું અહિં તે.
કે' કોણુને વશ કરું ? શુદ્ધ પ્રેમશાળી,

તારીજ એક તનુજ વહી ઉર ઝાળી;
 જેણે ન દૃષ્ટિ કદી લેદમયીજ ધારી,
 તે ઉરના ધરમમાં વહી છે ખિચારી.
 શાને વહે ન ? પરાપાન કરેલ તારૂં,
 શું ભિન્નભાવમય ઉર કદીય માનું ?
 ત્યારે છો માતને વીર સહે નમતીજ દેવી,
 છો ને રહે જનનીના શુભ પાદ સેવી.
 છે કોણુ યોગ્ય તુજ ખાલં ચરિત્ર લેવા ?
 શું યોગ્ય છે જઈ ધરૂં નવ ભક્તિ જેમાં ?
 તારૂં પીધેલ પય તે તુજમાં રમે છો !
 ને આ ચરિત્ર તુજ પાદ સદાય સેવો.
 નાં યોગ્ય આ થઈ રહે વશ દ્રોહીઓને,
 છો ને નિવાજિત કદી બહું તાજથી તે;
 દામ્ભિકને નવ ઢળે ચરણે જઈ આ,
 છો લક્ષ્મી પુંજ મહીં મૂર્ખ રહ્યા દટાતા.
 છે આ થયું જરી ન હે ! ધનકાજ કામ,
 છે નાં જરી કવિકુલે વસવાની હામ;
 શુણે કરી વશ થયું ઉર વીરને છે,
 પ્રેમે વહ્યું વહન પ્રેમતું પાગે જ્યાં છે.
 અર્પી હવે નિજ પ્રસૂતિ તું માત પાદે,
 આનન્દમાં ઉભરતું ઉર રાંક માણે;
 સ્વીકારજે, ઉરમહીં કંઈ સ્થાન દેજે,
 હે માડી ભૂમી વીરની પ્રસૂતિ કરે જે.

શિવાજી

અને

જેવુન નિ સા,

ઓ રસભીની હૃદયવિશાળી,
દેવી સરસ્વતી ! ક્યાં વસતી તું ? ઓ.
હોય કદી રમતી રહી દેવી
શૈલ ઝરણુ વન કુંજ ઘટામાં,
કે મંદાકિની તટ ઉર લાગ્યે,
મયૂર સહે ભમતીજ છટામાં. ઓ.
આલ ઉંચે ઘનઘોર ઘેરાયે,
દિવ્ય વિહાર વહે વિજળીના;
ત્યાં કદી હોય તું દેવી રેલતી,
કે કમલો શુભ પુષ્પ કળીમાં. ઓ.
મેઘધનુ નવરંગ પ્રસારે,
વાદળી ઉર ઝવી રસ જાતી;
તે મહીં હોય રોકાઈ રહી તું,
કે શશિરશ્મિ મહીંજ લિંબતી. ઓ.
છદિ સ્ફોર રમે ઉર ઉભરી,

ચંદ્રકળા પછી સૈયર સાથે,
 દોરી સમીરની રાસ મચાવે,
 તું વ કરી ત્યાં ભળી હો ઉદ્ધાસે. ઓ.
 જ્યાં હો ત્યાં થકી મહેર કરી તું,
 દે તુજ અમૃત વર્ષી વિશાળી,
 દાળી જરી મીઠી દૃષ્ટિ હું ઉપર,
 દે તુજ ઉરશું ઉર પલાળી. ઓ.
 કૃત્રિમતા નવ ભાવતી તુજને,
 યત્ર સમી હૃદયી નવ ઝડાલી,
 એ દૃઢ ન્યાય ધરી ઉરમાં તું,
 નવ ભળી ઉરશું લડી ભર મહાલી. ઓ.
 અખિલ ઉમર તું રહીજ કુંવારી,
 ના કદિ કૃત્રિમ ઉર લગાવ્યું,
 ફૂલ મહા તુજ સૌ જગ જાણે,
 તોય ન એ લવ જ્ઞાન તું આપ્યું. ઓ.
 તું પગલે વિહરી સખી એકજ,
 અપટ સહી તુજ દિલની બાળી,
 જેહશું ઉર વહું નવ પાસીજ,
 અખિલ ઉમરને રહીજ પ્રજાળી. ઓ.
 મહેર કરી ઉર ભાવ જરી તું,
 અર્પી રહે સમ ભાવજ તારા,
 રાંક શકું જગને હું જરી દઇ,
 એ ઉર આશ વહે બહુ મારા. ઓ.

સર્ગ ૧

પ્રભાતમાં કાનનકેલિ હૃદયપ્રકાશ અને

ચિત્ર દર્શન

મંદાકાન્તા

કુંકુમ રંગી જળહૃગિત છે આડ ભાલે રચેલી,
પ્રાચી મહાલે દિનકર સહે દહેર લેતી છળીલી,
ધીમાં ધીમાં કિરણ સરતાં આવતાં વૃક્ષ વીંધી,
પૂરી દેતી સકળ સ્થળને દિવ્ય સુવર્ણ ધુતિ. ૧
આનંદેથી અખિલ વનની પુષ્પ સામગ્રી લેને,
પૂજી લે છે દિનકર પ્રભુ લક્ષ્મી રેલી વનોએ,
ગાતી જાયે નિરખી સખીને ખેલતી નાય સાથે,
અંગે અંગે રસ ટપકતું રૂડું આલ સધે. ૨
નારંગી શી ભભક ભરતી સાડી રૂડી ધરીને,
દહેરાતી છે કુદરત ણધે ઉભરી ઉભરીને,
ગાયે મીઠું મનહર રૂડું કોકિલા પ્રેમગાણું,
ફૂંડું ફૂંડું અહિં તહિં ઉઠે મિષ વહાતાંજ વાણું. ૩
ચીં ચીં કરતી ચકલી ચપલા ડાળ ડાળે મરે છે
ઘેલો રંગે મયૂર રમતો ચિત્તડું તો હરે છે,
આવે છે ત્યાં પવનપટને ભેટી રે'તું રૂપાણું,
સારિકાનું હૃદય, રસમાં રેલતું જે રહેલું. ૪
છે આલંતી ઉર ઉભરતી ખેંચીની ભેટ લેવા,
હમંગી ત્યાં અધિક જમના, પ્રેમ ઉછાળતો જ્યાં;
આવી નિત્યે તટ પર રમ્યો રંગથી રાસ રૂડો,

ખેલ્યો, મહાલ્યો, અધિક ઉલયો કૃષ્ણજી પ્રેમી પૂરો. ૪
 નહાતી જોષ જલમહિં પ્રિયા ગોપિકા, લહેર ઉઠી,
 વસો સર્વે તટપર હરી પ્રેમની જાંસી છેડી;
 ગાતો જાયે અનહદ રસે ઊરનાં ઉર ડાળી,
 વંદી રેતી ગદગદ થતી ગોપિકા નગ્ન ટાળી. ૬
 એવી એવી અધિક રમતો માંડતો નિત્ય કૃષ્ણ,
 ને સંતાતો અધિક જલમાં ચૂરતો પ્રેમી વર્ગ;
 એવાં એવાં અધિક ઉરમાં ચિત્રને પૂરી રાખી,
 આનંદથી રસિક જમના જાય લહેરે સરંતી. ૮
 નિર્મળાં શાં શીતળ જલનાં કૈક કાસાર રૂડાં,
 ધારી ખેડાં નિજ ઉર મહીં ખેલતાં કૈક જોડાં;
 દોડી રેતી ઝરમર થતી વાહણી જાય આલે,
 પંખીડાને મૃદુ કિસલયો ખેલતાં છે કિનારે. ૯
 તે સર્વેનું ઉર મહીં ધરી મીઠડું બિંબવારિ,
 ધીમી ધીમી પવન લહરી સંગ લે છે રમાડી;
 અંચુ નાની નમણી રૂડલી વારિ સાંથે લગાવી,
 વિહંગો છે હૃદય ભરતાં બિંદુડાં ને હિછાળી. ૧૦
 કોકો ઠામે સરસ સરતી માછલી જાય ઘેલી,
 જામી રેતી જલપટપટે વીચિ રેખા મજેની;
 કેવાં રૂડાં મધુર કુસુમો વાયુની લહેર સાથે
 ડોલી રેતાં સ્મિત પણ ધરે રક્ષાટિકો ધારી આથે. ૧૦
 પર્ણે પર્ણે વિટપ વિટપે દિવ્ય છે રંગ જામ્યો,
 મંદો મંદો પવન વહીને મિષ્ટ સુગંધી લહાતો;
 આનંદી છે કમળ ખીલિયાં, પાસ શુન્ભરવોની,

મમી છે ત્યાં ધૂન મધુકરોનાં ઉરોની મળેની. ૧૧
 આવી રૂડી કુદરત જહીં ઉભરી રેલી રેતી,
 ઠામે ઠામે હલક ઉઠતી પ્રેમની જ્યાં મળેની,
 જ્યાં આવીને નવલ રમતો માંડી બેઠો વસંત,
 નિત્યે બાલા નગર તણી ત્યાં કેલિ ખેલે અનંત. ૧૨
 અત્યારે આ ઉપવન મહીં દિલ્હીની રાજકન્યા,
 આવી ખેલે કુસુમ વિણતી રંગ ભરતી દિશામાં;
 જામ્યો છે ત્યાં અજબ રસથી દિલડાનો જમાવ,
 રેલી ઉઠ્યો જળહુળ બધે કોઈ ત્યાં દિવ્ય ભાવ. ૧૩
 કો કો બાલા કુસુમ વિણતી હાથમાં છાળ ધારી,
 આનંદથી સખી પર વળી ફેંકતી જાય ચાલી;
 કા બેઠી છે કદળી નજીકે પુષ્પની માળ ગુથી,
 ફેંકી પુષ્પો નિરખી રહી કો વીચિ રેખા મળેની. ૧૪
 કો બાલા તો વિવિધ વરણી હીર રૂમાલ કેરી,
 જોળી ધારી કર મહીં ભરે કુલથી ત્યાં ભલેરી,
 રાતાં પીળાં લલિત વસનો રંગ ઘેરંગ ધારી,
 આનંદથી ઉભરી રહી તેને મ ગાંધર્વ નારી. ૧૫
 આવાં રૂડાં સખી ઉરતાણું કેન્દ્ર છે એક બાલા,
 વન્દે તેને સખી ગણ બધે રલતો ભાવ મીઠા;
 મન્દી રેંછે કુદરત બધે દિવ્ય કો તેજ પામી,
 તેને ભેલાં વ્યથિત ઉરની પીડ જતી વિરામી. ૧૬
 ધાર્યો માથે મુકુટ રૂડો ગુલ્ફ પુલાં મુકેલાં,
 છે આરમાની રંગિત રૂડો અંચળો, ને જડેલાં
 મધ્યે ગુદા મનહર રૂડા, શું સિવારા ધણેરા.

ઠામે ઠામે જળ હુળી રહ્યા રેલી રંગો અનેરા ? ૧૭
 સપોકારે અહિં તહિં વળી હીરની હેમવર્ણી,
 ચાલે તેમાં લલક સરતી વેલ પુષ્પે ઝુકેલી,
 ગંગા જાણે હિમગિરિ મહીં પુષ્પ ગુચ્છો ઉરાડી,
 જાયે દોડી વન વન મહીં તેમ આ જાય જાણી. ૧૮
 તે શોભંતિ નવ શશિકલા આવીને ખેલતીકો,
 દોડે તેના લલિત વપુમાં લોહી યૌવાતણું તો;
 મંદી મંદી કંઈ લચકતી ચાલ માધુર્યવાળી,
 ચાંચલ્યેથી સરિત સમ આ જાય ગંભીર જાણી. ૧૯
 અક્ષિમાંથી તરવર થતો દિવ્ય ચાલે પ્રકાશ,
 હૈયું એનું અતિ વિકસતું પોષતું ઉચ્ચ આશ;
 ગાલે મીઠા લલકી ઉઠતા છાંટતા ગુલ સુખીં,
 એખેટો રાતા લલિત કુમળા-પાંખડી પોયણીની ! ૨૦
 માણિક્યેથી જડિત રૂડલી મેખલા હેમ કેરી
 દીપાવંતી કટિ રહી રમી સુંદરીની મજેની;
 જંઘા ઢાંકી કદળી સમ જે નીલ વર્ણા ઇન્દ્રે,
 આનંદેથી નૂપુર ઠમકી મોજડી સંગ માણે. ૨૧

ચોપાઈ

રાપે રાપે રમતી જાય,
 વીણી કુસુમડાં ધરતી જાય
 છાંખ મહીં; ને ઘડીમાં સરે,
 વળી જીજે આવીને ઠરે.
 નાનુકડી દીપે છે છાંખ,
 ઈમલ દસ્તમાં આપો આપ,

પૂનમ ચંદ્ર આવી શું રમે,
શચીકરમાં તે સૌને ગમે.

૨૩

કુસુમ રંગ ખેરંગી આમ,
રમે છાળમાં સૌ અભિરામ;
ગુલાબને ગુલદાબતી તહીં.

જાઇ જાઇ ચંચેલી ઘણી.

૨૪

ગૂલછડી જાળી મલકાય,
ખડુલ ઉરમાં તે લપટાય;
અતિ ઘણા સુંદર મોજરા,
છાળ મહીં સુવાસે ભર્યા
હાર્દ સર્વ તે ખુલાં કરે,
ખાલાના હૈયાને હરે.

૨૫

પ્રસન્નતા શી ઉરમાં છે,ય,

સુગંધના દહેરા જ્યાં વાય !

૨૬

પૂર્ણ છાળ સુપુષ્પે ભરી,
નદી તટપર આવી સુંદરી,
જ્યાં રમતી રમણી માછલી,

ગેલ કરે હંસો હંસિની.

૨૭

કુખડી મારી નીચે જાય,

જલચર જાજાં ત્યાં મલકાય;

આવી ઉપર કમલો ખાય,

જાળી ઊંડા જલમાં લપાય.

૨૮

કંઠપરે કદલિની છે,ય,

ભેટી નીચે જાળા ત્યાંય.

કુન્નિત મનોહર પદી કરે,
 લતા કુંજમાં ઘડી ઘડી સરે. ૨૯
 પુષ્પ પરોવી નેતી જાય,
 જલમાં ફીડા રૂડલી થાય;
 લળી લીયે, ને ઘડી ઘડી જુએ,
 ક્ષણ ધરે પદી જ્યમ કુજે. ૩૦
 જુએ જુએ ને દિલ દોઢાય,
 ઉર કળી હાલકલોલક થાય !
 “ અહા અહા ” તો ઘડી ઘડી કરે,
 દૃષ્ટિ વિધ વિધ પૂઠે સરે. ૩૧
 સળી આવી ત્યાં વીંટી વળી.
 હૃદય છોળ સૌની ઉભરી;
 મનહર મીઠું ગાતી જાય,
 દષ્ટે દષ્ટ મળી મલકાય. ૩૨
 ત્યાં આવે રમતું નેડકું,
 હંસ હંસીતું રસતું ભર્યું;
 “ જોખુન ! જો આ અતિ અલિશમ,
 સુખ રૂડકું આવે આમ. ૩૩
 કેલી મીઠી કરતું કરે,
 આનંદે ઉર ઉરને ભરે;
 હંસી ઘડી જો ! છુપી જાય,
 હંસો તેની પૂઠે ધાય. ૩૪
 શોધાયે વળગી ઘેલડી,
 હંસ ઉરમાં જાતી લળી !

હું સૌ પાણું કેવો મલકાય,
 પરાવતો ઉર ઉરની માંય! ૩૩
 બોલી ઉઠી સખી આ વેણ,
 ખાલા આમા મારી નેણ.
 ત્યાં બોલી બીજી સખી એક,
 બે બહેની! આ સારસ નેક, ૩૪
 સંગ સખી શી વિલસે, હસે.
 ઉર ઉરને સીવંતી રસે,
 ઘડી વિખૂટી આના રહે,
 સ્વર્ગ સુખ સંગાતે લહે. ૩૫
 નથી યોગ્ય તુજને તો, બહેન!
 આમ એકલી તું દિન રેન,
 ફરે વિના કેા ઉર રખવાળ.
 વિના માળી ફરમાયેહાલ! ૩૬
 અરે બહેન! તું નાનુક કળી,
 ના સમંજે સમજાવી જરી,
 દીયે શીખતો નાશી જાય,
 બહેન! ગુમાવે કુમળી કાય! ૩૭
 પિતા માતા મંજાયે ધણું,
 તું ના સમજે તોયે આણું,
 લારા સરખી સેયર ઘણી,
 પામી લાતી સુખી જની. ૪૦

અનુક્રુપ-બોલવા જાયછે ત્યાં તો, બોલી એક સખી-વળ
 શિરીન નામની ખાલા રંગીલી કુમળી કળી, જા

જાપાઈ—“લાલા આને તું તો પૂછ,

જિજ્ઞાસી કેવો હોયે તુજ,

આવે શું હ્યાં નૌશીરવાન,

કે હાતમ કે યુસફ યુવાન;

૪૨

કે મહમૂદ પૌતે આવશે.

એને શોધી પરાણી જશે ?

શી એને મોટી છે આશ,

કોની સાથે ઇચ્છે વાસ ?”

શિરીન આવું જોલી હસી,

જે ખુન રહી જોઈને ટશી,

હૃદય મહી ઉછળે કંઈ ભાષ,

મૂકે તોયના બહિર ઠરાવ.

૪૪

ધીમા ધીમા સ્મિતને ધરે,

જે જણવે સખી ભૂલી ખરે,

પણ નવ સમજે હંબુ લગાર,

માન રહી તેથી સુકુમાર.

૪૫

નુહુપ—સખિ આ ઉર ના જાણે ના જાણે ઉર તોત્રને,

ફક્ત આ માંડી ખેડી છે, લોકો આમ કરે કરે. ૪૬

હરિગીત—શું જોલણું આ શું લગિર ?

ના ! હાય ! આ ઉર ભાવશાં,

એ પરખવા નવ શક્તિ જરીએ

દીસતી છે કોઈમાં;

જાણે અરે ! આ ખેનડી ! ઉર ચોટવું ચોટી શકે,

દોરું અરેરે એ બિચારું નય ન્યાં ન્યાં દોરીએ. ૪૭

એણે હજી ઝીલી નથી જે અપટ દિલથી દિલ વહે,
 એને હજીના પ્રકટિયું એ જ્ઞાન જે જળતું હૃદયે,
 મોલે ભલે એ સૂજતું એનું ન ઉર તોફાન હો,
 નવહૃદય જે હથું ચોટિયું ના તે હથું કદિ તે મળો. ૪૮
 આવા વિચાર સમુદ્રમાં ઉર આઝ ઝુકતું છે પડતું,
 ના ભાન એ લવલેશ કે સખી ન્યાળતી બેઠી સદા,
 આધું જ ધસતું જાય છે ઉપકંઠ તણ અર્ધવ મરી.
 ને જાય સમ હૃદય છે, વીચિ ઉપડે વસમા સદી. ૪૯

અનુષ્ટુપ

બોલતાં બોલતાં થોભી; આવીને ઉર લાવકે,
હિલડું ડાળી નાખે છે, ખાલા તેજણુવે ન જો. ૫૪

હરિગીત—

“ગાથું પછી, વઢી પછી રેથું રૂપાળા, ખંહેનડી
ધ્યાનંદ કંદ વસંતને, પણ આ સમય તો દે વઢી,
તુજ ઉરમાંથું થાય છે, પીડાય છે થું તું સહી ?
નિઃશ્વાસ ઉર આ હિલરે, નવ જંપતું છે એ જરી. પણ
નવ લગ્નની જરી રૂચતી છે વાત જન કો ઉચ્ચરે,
રોફાન ઉરમાં ફાટતું, કે થું ઉડું તુજને ચીરે ?
સો હોંશ ભારી ગઇ ઉડી, કહી દે થું તુજને થાય છે ?
તું ખોલ હૃદય આજ, ખંહેની શા થકી પીડાય છે ? પદ
હળુ માસ સુઝાના ગયા તું હૃદયમાં વિલસી, સખિ
સ્થળ સર્વને તુજ ઉરની રસ રેલથી ભરતી હતી
તે કેમ આજ તું આમ મંદ થઇ ઘાતી જાય છે
કંઈ વાત આતાં દનેહની તુજ ઉર બહુ દોલાય છે ? ૫૫

અનુષ્ટુપ

મનનાં તરુઓ પુષ્પો પક્ષી, કાસાર આછલી;
ફૂમળી જૂલતી વેલી, તેમાં ફક્ત સુખી જરી”. ૫૬

હરિગીત—

પણ ખેસતી દિન રાત સખિ! તું થોધતી એકાન્તને,
કંઈ કંઈ વિચારે રૂબતી પ્રાસાદમાં પૂરાઇને,
અમ હૃદય તો ચીરાય છે નિરખી સખિ સ્થિતિ આનવી
આ આમ કાં થઇ ફેરફાર રીખાવતો છે ઘડી ઘડી ? ૫૭

અનુષ્ટુપ—

શિરીન આર્દ્ર ઉરાળી, જો કે જોલકણી ઘણી,
સંખીને કથમતા મુખે જોઈ આમ રહી વદી. ૬૦
સોરઠો

“ઉર અન્થિની દોર કડું ઢીલી કે ના કડું”
ઘડી કરી એમ વિચાર, વદી પછી જોખુનનિસા. ૬૧
હુરિગીત

“છે તે ખડું, હે ખડેનડી! હું ખેલતી આનંદથી,
કુદરત સહે ઉર રેલતી જાતી વહી ઉમ્મર નકી;
સોહે સુગંધી કુલડાં, સંધ્યાં, ઉષા ને અન્દ્રિકા,
નદી, ખાગ, વન, ઉપવન અને ઝરણાં રૂપાળાં દોડતાં, દર
કાસાર કમલોનાં ભર્યાં, વારિ રૂપાળાં નવ નવાં,
પ્રતિબિંબ ધારી દહેરમાં આનંદથી જાતાં વહ્યાં;
સુકુંજ જામી, ગુંજ કરતા બ્રસર સુમને ખરવજે
ચુસી મધુ ઉરને, અહા! શા, દિવ્ય કોરસથી ભરે. ૬૩
ગિરિરાજપર ખેસી રૂપાળી રમત માંડી વાદળી,
જાતી ઝવન્તી દહેરથી કંઈ રંગની સુરખી ભરી.
આવી રૂપાળી હે સખિ! આનંદની સૃષ્ટિ મહીં,
ઉરસરિત મુજ જાતી વહી બહુ હોંશ આવ્યે નવનવી. ૬૪
એ સર્વનું ઉર બિમ્બ ધારી રે’ બિચારી ચોભતી,
વળી જાય ચાલીને ટકે આનંદથી ખીજે જઈ;
ઘડીમાં અહીં ઘડીમાં તહીં ને સર્વમાં ઘડીમાં રમે,
પણ એક લગનીને લગાવી જમ્પતી નવ કયાંઈ એ. ૬૫
ના ખખર એને એ હુતી જાવું કયંઈ, ભળવું કયંઈ,

આનન્દ લેવો, રંગ દેવો, એ વિના બીજું નહીં,
 એવી બિચારી ઉરસરિતા છે સખી! મુજની વહી,
 ઉછાળતી ઉર્મિ ઘણા પણુશમવતી કુદરત મહી. ૬૬
 ના હૃદય કોમાં ચોટતું, ને ચોટવાની આશ ના,
 ના આશ શું એ જાણતું, એ મગન તો નિજ મસ્તીમાં,
 એને ખબર એ ના હતી, જો કે અનુભવતી જતી,
 કે અન્ત લખવું છે જઈ કો પ્રેમસાગરની મહી. ૬૭
 બહેતી હતી લેતી જતી કંઈ લાવ જાહુ એ રૂઝલા,
 ઉર ચોટતું ના ચોટતું તેની ન ધરતી જરી તમા;
 ના ચોટતું ઉર કોઈમાં, ઘડી ચોટતું એ સર્વમાં,
 એવી દશામાં એ બિચારી રેલતી'તી મસ્તીમાં. ૬૮
 સ્વછન્દ રમતી જાય ભમતી સ્થળ સ્થળે રેલી રહી,
 ધણુ કોઈશું નવ તાન લાગે, જાય આગે છે વળી.
 એક દિન શશી વિકસી રહ્યો છે પ્રેમવારિ વર્ષતો,
 જામ્યો નભે રસ ઠાઠ, થનનાવી રસિક હૃદને રહ્યો. ૬૯
 જણા રૂપાળા ને મૃદુ, જમના ઉરે વીચિ ઊભરે,
 જળહળ થતું શશિબિંબ, નમણું આવી તે મધ્યે રમે.
 છે મંદ લહરી પવનની, તો સુમન ગુદછ ઉરાડતી,
 ધીમી છટાથી છૂટતી, આવે રમતી ત્યાં સખી; ૭૦
 એવે સમે મુજ ઉરસરિતા, જાય સરતી ગાનમાં,
 આવી ટકી ત્યાં ઉભરી, રસસ્રાવ શુલિસ્તાનમાં;
 મજલુ બિચારો બાવરો, લેલી તણી ચોટે ચડી,
 વિનવે પશુ પ'ખી વળી વૃક્ષો લતાદિ ઘડીઘડી, ૭૧
 જઈ ખેસતો સરવર કિનારે, ખેડે જવાળ એ

'હે હંસ ! લૈલી ક્યાં ગઈ, ? સારસ ! મને તું બતાવને !
 એ મધુર કોમળ મુખડું ! શશિ પૂર્ણિમાતો ! લાજતો
 જ્યાં જોઈ રે'તીં મારી લૈલી, ક્યાં ગઈ એ આજ તો. ૭૨
 સરિતા મહીં લૈલી જુએ, વન લક્ષ્મીમાં લૈલી ભમે;
 ઉદ્ધિ તણા ઉર ઉપરે, મીઠી દહેરી સમ લૈલીરમે.
 ઉર ગુંજ જામે ભ્રમરને, કમલો ઉરો જ્યાં વિકસે,
 ગુંજવનારી લૈલી કાં આ બાળતી છે ભ્રમરને ? ૭૩
 જ્યાં જાય ત્યાં લૈલીજ લૈલી ના મલ્યે ઉર દાઝતો,
 અતિ ખિન્ન હૃદયે, ચીસ પાડી અશ્ર ઢાળી કાંપતો.
 એ જાણુ થાતાં નૃપતિએ, તેડાવીઓ મજનું તહાં,
 'લૈલા પ્રિયા ! લૈલા પ્રિયા ! ફિકકું અહા લૈલા વિના'. ૭૪
 લવતો જતો, રટતો જતો, 'લૈલી ! અરે લૈલી રમા
 તું ક્યાં ગઈ ? હું ક્યાં ફર ?' જઈ ક્યાં મળું માશુકહવા ?
 નૃપને કડ્ડણા આવતાં, મંગાવી લૈલી શોધીને,
 મજનું ધસી પગમાં પડ્યો, નિરખત બહાલી લૈલીને; ૭૫
 ગદગદ થઈ કરી બંદગી, અનહદ નસે ઉભરી રહ્યો,
 એ જોઈને દરબાર સૌ, ઉપહાસથી રેલી રહ્યો,
 'ઓ મુરખ મજનુ ! લૈલીમાં, તું શું બહુજ તણાય છે ?
 હંસવનારી લૈલીને, મુજ હર્મ્યમાં પૂરાય છે. ૭૬.
 તું શું ફિદા આ લૈલીપર, એમાં વશ્યું શું એવું છે.
 એને ભરાવે પાણી એવી, હૂરીઓ મહીં રે'વું છે ?
 સુણતાંજ કંપી પ્રેમિલે, ધરી અંગુલી કર્ણની મહીં,
 'નવ સિતમ કરહે રાજવી, મુજ જિગરમાં ઘોંચી છરી ૭૭
 લૈલી તણી કીંમત વસી આ મજનું કેરી અશ્મમાં

આનન્દ લેવો, રંગ દેવો, એ વિના બીજું નહીં,
 એવી બિચારી ઉરસરિતા હે સખી! મુજની વહી,
 ઉછાળતી ઉર્મિ ઘણા પણુ શમવતી કુદરત મહી. ૬૬
 ના હૃદય કોમાં ચોટતું, ને ચોટવાની આશ ના,
 ના આશ શું એ જાણતું, એ મગન તો નિજ મસ્તીમાં,
 એને ખબર એ ના હતી, જો કે અનુભવતી જતી,
 કે અન્ત લખવું છે જઈ કો પ્રેમસાગરની મહી. ૬૭
 બહેતી હતી લેતી જતી કંઈ લાવ જાહુ એ રૂડલા,
 ઉર ચોટતું ના ચોટતું તેની ન ધરતી જરી તમા;
 ના ચોટતું ઉર કોઈમાં, ઘડી ચોટતું એ સર્વમાં,
 એવી દશામાં એ બિચારી રેલતી'તી મસ્તીમાં. ૬૮
 સ્વછન્દ રમતી જાય ભમતી સ્થળ સ્થળે રેલી રહી,
 ઘણુ કોઈશું નવ તાન લાગે, જાય આગે છે વળી.
 એક દિન શશી વિકસી રહ્યા છે પ્રેમવારિ વર્ષતો,
 જામ્યો નહે રસ ઠાઠ, થનનાવી રસિક હૃદને રહ્યો. ૬૯
 જાણુ રૂપાળા ને મૃદુ, જમના ઉરે વીચિ ઉભરે,
 જળહુળ થતું શશિગિંબ, નમણું આવી તે મધ્યે રમે.
 છે મંદ લહુરી પવનની, તો સુમન શુદ્ધ ઉરાડતી,
 ધીમી છટાથી છૂટતી, આવે રમતી ત્યાં સખી; ૭૦
 એવે સમે મુજ ઉરસરિલા, જાય સરતી ગાનમાં,
 આવી ટકી ત્યાં ઉભરી, રસસાવ શુલિસ્તાનમાં;
 મજનુ બિચારો બાવરો, લેલી તણી ચોટે ચડી,
 વિનવે પશુ પંખી વળી વૃક્ષો લતાદિ ઘડીઘડી, ૭૧
 જઈ ખેસતો સરવર કિનારે, ખોલતો ઉર જવાળ એ;

મુલ્યું થયું કપાટ તાલુંય તુટ્યે ઉરનું. ૮૪

માલિની—

ઉર સહુ ભિડી ભિડી બાલકીને સખી સા,
ઘડી ઘડી વિનવન્તી ખડેન ! મૂંઝા નહીં તું;
અમ ઉર મહિં ભાનુ અન્ધકારે છવાયો,
ઘનપટ તુજ વાણીવાયુ છે તોડી કોઠો. ૮૫

અનુષ્ટુપ—

વદે આમ સખી ત્યાં તો આવેશે કંઈ કંપતી,
બાલકી હૂંફળી ઉઠી, ઉરરેલ જતી વધી. ૮૬

શિખીરીણી.

ઘણુંએ જાણું છું; પિતુ ઉર ધરે છે દુઃખ મહા.
અરે માતા ! એ તે બળતી સુખ માટે સરવદા,
વળી, બહાલી ખડેનો ! તમ જિગર ઉઢેગીજ બની,
અભાગી આ માટે નિત બહુ રહે છે પીડ ધરી ૮૭
કરું શું હું ખડેનો ! સુખ કર ન બાળ જરી મળે,
કહો શાથી રોકું જિગરઝરણી જ્યાં ઝવી રહે;
ચડયું હીંચોળે છે જીગરતણુ તો આપ મુજનું,
ટકી શાન્તિ લેશે ધ્રુવશું ધ્રુવજેતાં ગરીબડું ૮૮.

અનુષ્ટુપ—

ન મૂંઝા ન મૂંઝા, ખડેની ! લેં ગોતી તુજ ઉરને,
ખેલ તું સૃષ્ટિ મીઠીમાં ગાવી તે મળશે તને. ૮૯
મેનડી ! સુજિયું આજે ઉરશું ઉર તણાયતે;
ન્યાય છે છેક તે સાચો ખેંચાણો ખેંચાય છે. ૯૦

એ ચશ્મથી જો લેલી બહાલી ને પછી તું જોત આ-
 ક્યાં જિગરનો છે ભાવ ત્યાં તે જિગર નક્કી ચોટશે,
 છોડાય પરી હૂરી ગમે તે ના કદી તે ત્યાં ઠરે. ૭૮.
 લેલી અને મજનું અરે એ ભાવથી ખેંચાય છે,
 એ ભાવ પાત્ર વિના અરે નાનુક ઉર રેંસાય છે !,
 સુષુતાંજ ચોંકયો નૃપતિ, ઉરસરિત સુજ ચોંકી પડી,
 કંઈભાનસુજને પ્રકટિયું, ઉરબ્યોત્તિનત્યાં ઝળકી રહી. ૭૯.
 ‘હા ! ભાવનાના પંખીડાં ઉર ભાવથી ખેંચાય છે,
 હા ! ભાવ પાત્ર વિના અરે નાનુક ઉર રેંસાય છે !’
 સુજ જિગર ક્યાં જઈને રમે, સુજ ભાવ જઈ ક્યાં વિરમે,
 ક્યાં હૃદયનું હૃદયું મળે. એ હાર્દ ક્યાં વસતું હશે? ૮૦.
 આવા વિચારે ખડેના! હું ફરું, શોધતી સુજ ઉરને,
 બહુ રાજ રાજકુમારમાં, પણ શાંતી જરીએ ના વળે;
 નવ એ ઠરે સૈયર મહીં, તે હરેરમાં માણે ખરું,
 પણ એ હૃદયની શાન્તિનું સુખ ક્યાં ફરતું માહરું. ૮૧.
 આ જિગરનો જે ભાવ તેના જિગરમાં જઈને ભળે,
 કુમુંદી શશીનો ભાવ, સૈયર! સૂર્યમાં ક્યાંથી મળે ?
 ચંદ્ર! નલે ઝળકી રહે જ્યાં ચંદ્રકાન્ત દ્રવી પડે,
 નવ આતહું ઉર અગન યુગ્ગવે પૃથ્વીના વારિ વડે. ૮૨.

અનુબંધ—

ગળગળી ખોલતાં થાતી, ફેરે હયમચલી જતી,
 જેખુન ચક્ષુમાં વારિ, આંખેથી અટકી પડી. ૮૩.

સોરઠી—

સુંઝા ન બહાલા પ્રાણ આજ અમે તો બાણીયું,

આવી મધુરી રમતમાં, ઉર સર્વ બાળકીનું તહીં
ઘડીમાં વહ્યું જલરેલ સાથે, ઉર અગ્નિ ખૂંચી. ૬૬

સોરઠો-

કંઈ ઉર પકટયે ભાવ, કમલ પત્ર ત્યાં તોડીને;
બનાવી નાજુક પાત્ર ધરી રહી જેખુનનિસા. ૬૭

અનુબંધુ-

ભરતી પાત્ર વારિથી, માંડતી સુખડે જહીં,
અશુ તો ગઈજ ખીલાઈ, ચિત્ર કો નિરખી તહીં ૬૮

વસંત તિલકા,

છે ઉચ્ચ બાહુ મહિં, દીર્ઘ ધરેલ ભાલો,
કો જાય કુંકભર અશ્વપરે હઠાલો;
જામેલ છે હઠ અતિ વળી અશ્વ ઉરે,
હું કાવવા હરિણ જે, ધસી જાય આગે. ૬૯
એ તારલા જ્યમ ધસે નભમાં જવલતા,
માંડીજ હોડ, ત્યમ જાયજ ઉપડયા આ;
મોટી છલંગ ભરનું હરણું ધસે છે,
“લીધું જ લીધું” ઘડી યોધા ઉરે વસે છે. ૭૦
આ ચિત્ર છે જળાહનું, નદી ઉરમાં જ્યાં,
જેંચાઈ અક્ષિ હૃદયું પલમાં ધસ્યાં ત્યાં;
આ ચિત્ર છે આવી ઝખકયું જલપાત્રમાં જ્યાં,
સોહામણું જલસહે ઉરમાં ઠર્યું ત્યાં ૭૧
ચોંકી ગઈ ઝડપથી કંઈ જોમ આવ્યે,
ઉંચી કરે નજર તો કંઈ ત્યાં કળાયે;
કો કુંજમાં ઝખકી આકૃતિ વીજ પેઠે,

હરિગીત.-

સખી ઉરમાં આવું વહે, સખી લાવ આવા ઉમદા,
 એ જાણ થાતાં સર્વ, સૈયરમાં પ્રકાશ્યા લાવ શા ?
 એકો કવિ કવીશ્યાં શકે, વાણી ગિન્યારી શું બકે ?
 નહિ વાણીમાં તાકાત ઉરનું ચિત્ર તે આપી શકે. ૯૧
 ખુલ્લું થયું ઉરતંત્રને, આખી ખુમારી તે તણી,
 સૈયર બધી પગમાં પડી, કેા દેવીસમ તેને ગણી;
 કરજે ક્ષમા, હે બહેન ? અતિ અજ્ઞાન અધારે ભમી,
 તુજ ઉરમાં કંઈ ધાવ કીધા છે અમે તો ઘડીઘડી. ૯૨
 હે દેવિ જગમાં વંધતું, પશુ સમ અમે તો બાપડાં,
 કંઈ યંત્રવત્ આ જીવિત કરીએ, પૂર્ણ જન્મી જહાનમાં
 ગદગદિત કંઠથી ઉભરી, ઉઠી સખી સૌ જે સમે,
 જેબુન્નિસાની ઉર નદી, બોલતી આલી સર્વને. ૯૩
 “આલો સખી જળના પ્રવાહે” એમ બોલી બાબકી,
 સખી ગણ સમેત રૂપાળી આરસપગથીપર આવી ટંકી;
 જલમાં ઝળેળી પાયને, હિલવી રહી ઉલ્લાસથી,
 નિરખી રહી જલમાં ઊઠતી મીઠડી રેખા ઘણી. ૯૪
 કદળી રૂપાળી દહેર સાથે, હીસતી, આલિંગતી,
 જેની છબી જલમાં ઠરી, બહુ રસિક ભાવે ઝુકતી;
 સરતી જતી નક્ષમાં રૂપાળી, વાદળી મદની ભરી,
 એ મીઠડાં સખીભાવ ઉરમાં, ધારતી જાતી સરી. ૯૫
 બોળી ઘડીમાં હસ્ત સખિકો, વદનને પ્રક્ષાલતી,
 ફેા જાય સરતાં કુલડાંને, કર પ્રસારી ખાલતી;

આવી મધુરી રમતમાં, ઉર સર્વ બાળકીનું તહીં
ઘડીમાં વહ્યું જલરેલ સાથે, ઉર અગ્નિ ખૂઝતી. ૯૬

સોરઠો-

કંઈ ઉર પકટયે લાવ, કમલ પત્ર ત્યાં તોડીને;
બનાવી નાબુક પાત્ર ધરી રહી જેખુનનિસા. ૯૭

અનુબંધુપ-

ભરતી પાત્ર વારિથી, માંડતી સુખડે જહીં,
અક્ષુ તો ગઈજ ખીલાઈ, ચિત્ર કે નિરખી તહીં ૯૮

વસંત તિલકા,

છે ઉચ્ચ બાહુ મહિં, દીર્ઘ ધરેલ લાલો,

કે જાય કુંકલર અશ્વપરે હઠાલો;

જામેલ છે હઠ અતિ વળી અશ્વ ઉરે,

હું ફાવવા હરિણ જે, ધસી જાય આગે. ૯૯

જે તારલા જ્યમ ધસે નલમાં જવલનતા,

માંડીજ હોડ, ત્યમ જાયજ ઉપડયા આ;

સોટી છલંગ ભરનું હુરણું ધસે છે,

“લીધું જ લીધું” ઘડી યોધ ઉરે વસે છે. ૧૦૦

આ ચિત્ર છે જળહળયું, નદી ઉરમાં જ્યાં,

ખેંચાઈ અક્ષિ હૃદયું પલમાં ધસ્યાં ત્યાં;

આ ચિત્ર છે આવી ઝળકયું જલપાત્રમાં જ્યાં,

સોહામણું જલસહે ઉરમાં ઠર્યું ત્યાં ૧૦૧

ચાંકી ગઈ ઝડપથી કંઈ જોમ આંચે,

ઉંચી કરે નજર તો કંઈ ત્યાં કળાયે;

કે કુંજમાં ઝપુકી આકૃતિ વીજ પેઠે,

હાહા! થઈ પળમહીં હતી ના હતી તે. ૧૦૨
 તે સાથ જવ પણ બાલકીનો તણાયો,
 ને ઉરમાં અકળ તેજિત જોમ આગ્યો;
 આ શું હશે ! ઉર તહીંજ તણાઈ જાય,
 આ શું અહા ! હલકહું ઉરમાં ભરાય ! ૧૦૩
 એ શું થયું ઝટ દઇ ઉરમાંજ પેહું,
 એ શું વળી મુજ ઉરે ઝટ ચોટી એહું;
 આવા વિચાર મહીં હાલક લોલ થાતી,
 આ બાળકી ઘડીકમાં થઇ વિભ્રમતી. ૧૦૪
 જુએ ઘડીક આહીં તો ઘડી લ્યાંહી જોતી,
 છે નેત્રમાં ઘડીક અંચલતા ભરાતી;
 મુખારવિન્દ પર રંગપટો છવાયે,
 શોધે કુસુદ શશી શું નલમાં ગૃહાયે. ૧૦૫
 કે કોઇ મુગ્ધ હરિણી પડી છુટી જોવી,
 જોતી ફરે અકળ વિકળ અક્ષિવાળી;
 શોધે રસિક મૃગને પણ ના મળે તે,
 હા ! હાય મારી રસિલી અકળાઇ જાયે. ૧૦૬
 ના ભાન છે જરી રહું સ્થિતિકેરફાર,
 શાથી થયો પણ મુંઝાઇ જતી અપાર;
 આવી દશા નિરળીને સળિએ મુંઝાઇ,
 આ શું વળી ? ઘડીકમાં મુગ્ધ શ્યામતા શી ! ૧૦૭
 કાં આમ આ સખી ઉરે ઉભરા ઘણેરા,
 શા સિદ્ધ સિદ્ધ ઘડીમાં રૂપ ધારી રેતા;
 વિચાર શ્રેણી પરથી પછી તાણી લેવા,

ખોલ શિરીન મૃદુ ભાવ ધરી હૃદમાં, ૧૦૮
 • સોરઠો.

“ જોખન મારા પ્રાણ ! ખળર તને એ કાંઈ છે,
 અન્તે આંખે હાથ મૂષક દક્ષિણ ખેંચીને. ” ૧૦૯
 વસંત તિલકા.

શું શું શિવાળ દૃઢ શૈર્યતણે સમૂહ,
 શું કાળ એ મુગલનો વિરલો અનૂપ,
 અન્તે થયો શરણ ? એ પિતૃ બુદ્ધિ કેવી !
 કોને વળાણું, અરિમાં નવ ન્યૂનતા કે. ૧૧૦
 અનુબંધુ.

વિચાર આમ કરતી, ને ખોલતી ઉરને ઘડી,
 જોખન શોક આનંદે રેલન્ટી અટકી ગઈ. ૧૧૧
 વસંત તિલકા.

જો કે અરિ પિતૃ તણે દૃઢ વૈરધારી,
 એણે હુણ્યા મુગલને ધરીને ખુમારી;
 હિંદુ તણા ધરમની, છળતા ભરેલી,
 ખાળ રચી કરી ખુવારી વળી ઘણેરી. ૧૧૨
 તોયે થતું હૃદયમાં મુજના કંઈ છે;
 એ નામ જ્યાં શ્રવણમાં રમતું રહે છે;
 શિવાળ સાથ કંઈ જોમ ઊરે ભરાયે;
 એ ભાવ તો હૃદય સામ્ય તણે જણાયે. ૧૧૩
 આવા વિચાર મહિં મગ્ન તણાઈ જતી;
 આ ખાળકી ઉર રસે બહુધા ભિન્નતી,
 આલેસ સખિ ગૃહપ્રતિ થઈવાર ઝાઝી,

જોલી કિશોરી સખીની પર દષ્ટિ નાખી. ૧૧૪
 આનંદથી મયૂર તો ટુહુકા ઊછાળે,
 આનંદથી સમીર તો હ્રદયાંય ઠારે;
 શિવાજી નામ પણ ઉરનું ઉર શોધી,
 આનંદથી શીતલતા સહુ જાય પેસી. ૧૧૫
 ઉલ્લાસથી ઉલટી ઉલટી કોકિલાયે,
 ગાયેજ મીઠું, જ્યમ પ્રેમની નેકી મારે;
 ને વૃંદ આ તરૂણીનું જ્યમ હંસી ટોળી,
 જાયે મૃદુ ગતિ કરી, રસમાં ઝળોળી ૧૧૬
 ને ઊર દગ્ધ થયલું વિન વારિયોગે,
 મંદાકિની જલ મળ્યે જ્યમ દહેરી ઊઠે;
 શિવાજી નામ રમી જોખુનના રુદામાં,
 કેા દિવ્યભાવ વરસાવી રહ્યું ઘડીમાં. ૧૧૭
 છે ભાવ એ અકળ તોય હૃદું દ્રવે છે,
 ને કાંઈ ગુહ્ય સુખ અંતરમાં સરે છે;
 આ જોઈ જોઈ સખી ઉર બધાં ઠરે છે,
 શી કૌમુદી શશી કળાથી ચડે હીંચોળે! ૧૧૮
 આતુડુપ-

ગોળી વિવિધ મીઠી ને, મગ્ન કંઈ કંઈ ભાવમાં;
 દહેરથી ઊરનાં લહાણાં સૌ ચાલી કરતી તહાં. ૧૧૯
 માલિની-

ઊરપર પડી ઊંડી ચિત્ર રેખા મળેની,
 શ્રવણ હ્રદય દોડી દિવ્ય નામે ખુમારી;
 હૃયમચી ઘડી પાછું દહેરથી રેલી જાતું,

ઉર સરળજ સાદું બાળકીનું ડઘાતું. ૬૨૦

અનુબંધ-૫-

સખિ સૌ શહેરમાં આવી. સ્વકાર્યે પછી મગ્ન થઈ;
જેબુન હુમ્મમાં બેઠી, ઊરચિત્ર ઊકેલતી. ૧૨૧

શિખીરીણી-

ખરે શીખી છું હું, અનુભવ વળી સાખિત કરે,
ઉરોનાં જોડાણે સમ મધુર તત્વે બની રહે !
નહીં તો ના હોયે મુજ હૃદય માંહી કુતૂહલ
ખરે ! ચિત્રેથી આ, પૃથિવિ મહિ ના કોદિ મિલન. ૧૨૨
નથી કોદી જોયું, મન મહીં નથી કોદી પણ એ,
નથી કોશું ચોટયો જીવ જરી ઉછાળો ભરી અરે !
ખરંતુ આ ચિત્રે હૃદય તણી તો પોથી મુજની,
કરી દીધી ખુલ્લી રસિક રૂડલી લહેરની ભરી ૧૨૩
વિચારોમાં બાલા કંઈ કંઈ લઈને ઉભરતી,
“મળે એ તે કયાંથી” વચન વદીને “હાય” કરતી;
પિતા ત્યાંતો આવ્યો, ગભરૂ તનયાને નિરખીને;
વળી મુંબતી કે, સદય વદતો “ખડેન કયમ છે?
થયું શું છે તહારું મુખ કયમ દિસે મ્હાન, વદ ને,
ગયું કે? મુંઝાઈ? વદ, વદતું, બેટા ! વદ મને;
સ્હવારે કાલે તો મૂષક ગિરિનો દક્ષિણ તણો,
ઝલાયેલો બેટા ! અહીંજ સપડાશે નકી હવાં. ૧૨૪
થવું તહારે છાજે, અતિ હરષને હોંશળી ભરી,
હુવે છે મેં અંતે, મુગલ પીડ સર્વે દૂર કરી;
વળી બેટા ! કાલે પ્રહર મહીં એ ચોર કરડો.

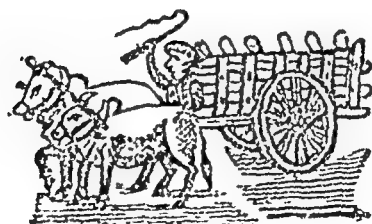
સૂર્ય દરબારે તો નકીજ સપડાશે ઉછળતો ૧૨૬
 તહને શું છે કાંઈ અસુખ નડતું, કે વન મહિં,
 સતાવાણી કોઈ, વનપશુથકી હંસી મુજની? ”
 નથી બાપુ! કાંઈ, કાંઈ નથી નથી મુંઝાણી કંઈ વળી
 વદંતી કન્યાએ શરમ તણી છાયા મહિં ગળી. ૧૨૭
 પ્રિતા ત્યાં કેં ચેત્યો, જિગર! તનયા બહાલી મુજની!
 રહવારે કાલે તું, સકલ સહ જોજે ઠઠ મળી;
 ભરાતા દરબારે, ચક્ર સરવ સામગ્રિ સજ છે,
 વહી આટું વાણી, નૃપવર પછી ત્યાં થકી પળે ૧૨૮

સોરઠો-

ચિત્ર અને આ નામ કાંઈ જમાવટ તો કરે,
 દેમ ડઘાતું ઉર સુણી બુરું આ નામનું? ૧૨૯

અનુબંધ-૫-

એમને એમ બાલા આ, અનિમિષ વિચારતી;
 છેવટે હાય આરીને મુંઝાતી જમ્પતી થઈ. ૧૩૦

સર્ગ ૨.

સ્વપ્ન, ગુરુ દર્શન, વિદાય, અને

દિલ્લી પાસે

વસંત તિલકા

રાત્રિ ભયાનક, દિશા પણ અન્ધ સર્વે,
આકાશથી વરસી અંજનઓઘ જાણે.

પૃથ્વી ઘઘી નીજ સ્વરૂપમયી કરન્તો,
કોઈ અસુર જગવેલ કુળી ગળન્તો. ૧

વિદ્યુત છે ઘડી ઘડી ઊભરી ઉઠન્તી,
ને ઘોર ગર્જન ઉઠે નગઉર ભેલી;
હા! જેમ કોઈ અતિ દુર્ઘટ દુર્ગ તોડે,
ત્યાં દિવ્ય તોપ હડુડી રહી આસમાને. ૨

વિદ્યુતના ઝળુકની સહ જ્હાઠ સર્વે,
નિમિષ માત્ર પડી દૃષ્ટિ મહિં ગયાયે,
તે સાથ ધોધ સરિતા વનકુંજ આદિ
જાણે હતાં નવ હતાં યજમાં ભુંસાઈ. ૩

આકાશથી ગરી પડે બહુ વારિપુંજ,
ધો ધો પડે નગ ઉરે થકી વારિપૂર;
જાણે સમંત્ર જગને અંહી બોળી દેશે,
એવું વરૂણ વસુધા નિજ રૂપ ધારે. ૪

દિશા સુજે ન, સુજતો નવ માર્ગ કયાંઈ,
 ના વાટ ઘાટ તણી એક નિશાની સાદી;
 સર્વે ગળાઈ પડીયું અતિ અન્ધકારે,
 મોટા પથિક વીરની પણ હામ હારે. ૫
 આવે સમે ધરમઝુંડ ધરી શિવાળ
 દક્ષિણસિંહ નિજ દુર્ગ મહિં વિરાળ;
 નિદ્રા તણા કર સુકોમળમાં ગ્રહાયો,
 નિશ્ચિન્ત કેસરી જરી ઉરના ડઘાતો. ૬
 સુતેલ છે સરવ સામત સૈન્ય સાથે,
 ખડેરગિરો વિન સ્વરે ભમતા ફરે છે,
 સુતી પ્રિયા કમલ નેત્ર ણીડી નિરાંતે,
 શું સિંહણી ઢળી રહી પતિગોદ માંહે ! ૭
 સુતો ઘડીક, વળી કેા ઊર ભાવ આવ્યો,
 ને સ્વપ્ન એક અતિ ગૂઢ મહિં તણાયો;
 કેા સુન્દરી ગરીબડી વગડે ધસે છે,
 ખુંદલી અસિ ગ્રહી અસુર પુઠે પડ્યો છે. ૮
 ભોંકાય છે કમળપાદ મહીંજ શૂળા,
 ચીરાઈ પાલવતણા ઉડતાજ લીરા;
 ને ઠાર ઠાર વપુ સુન્દર ગૌર કાન્તિ,
 લેદાઈ જાય ઝરડાં બહુ ઝાંખરાંથી. ૯
 “ઉગારજો અધમ આ સુજને દમે છે,
 છે કેાઈ કેાઈ શૂરવીર મને ગચાવે ?”
 એવાં વદી વચન ને ઉર લેદી દેતી,
 આ બાલિકા ધણ ઢળી અકળાઈ જતી. ૧૦

મૈ દુષ્ટ આ યવન તેગ ઉગામી આન્થો,
 બાલા પર સખત છે ફટકો લગાન્થો;
 એ જોઇ સિંહ સમ ફાળ ભરી નૃપાળ,
 દોડ્યો પુઠે અસુરની તહીં છે કૃપાળ. ૧૧

આવી અપાટ સહ “જે રઘુરામ ” બોલી,
 કીધોજ ઘાવ અરિના વપુમાં ઉગામી;
 ચોંકી ગયો યવન, ને પુઠ ફેરવે ત્યાં,
 ઉભોછ યોધ વરસી રહી ઘાવ ખૂરા. ૧૨

ધાયો અસુર હણવા વીરને અપાટે,
 ને પાથરી છળ તણી કુડી ગાજી ત્યાં છે;
 જામ્યુંજ યુદ્ધ, વીરના પણ ઘાવ ખૂરા,
 હંફાવીને યવનને કરતાજ ચૂરા. ૧૩

તોયે થયો અતિ લડી લડી લોથ પોથ,
 છે માત્ર આપ, અરિની ધસી ફૂર ફેાજ;
 અન્તે થયો શરણ, ને યવને ઉપાડી,
 કેા અન્ધ ગર્ત મહિં ફેંકી ગયો હુરામી. ૧૪

છે અન્ધકારમય કૂપ જ, ઘોર પાપ
 છે કાર કાર વરસીજ રહ્યું અમાપ;
 ના હોય દિવ્ય તહીં તત્ત્વ તણો મિલાવ,
 ત્યાં હોય કેમ ઉરના જરી શાન્ત ભાવ? ૧૫

ગલાન ધરે નવ જરી ઉર યોધ તોય,
 સુકૃત્યમાં દુઃખ નડ્યે વીર ના મુંઝાય
 બેઠોછ એક દિન ઉરની ચોટ ચોડી,
 શ્રદ્ધા શ્રી રામપર અન્તરની લગાવી, ૧૬

દેા દેવી ત્યાં યવન સુન્દરી રૂપ ધારી,
 આવી ઉપાડી વીરને ગઈ દૂર ખાંલાડ;
 મૂકી નિઃશંક સ્થળ અંતરધાન પામી,
 બોલી ગિરા “નિગર ન અહીંથી શિવાળ”! ૧૭
 જ્યાં જોય વીર નિજ નેત્ર વિકાસી આગે,
 ને ફેરવે મુખ બધી દિશમાં અચમ્બે;
 “દેખાય ના જરી, જરી અહિં કોણુ આશ્ચ્યું,
 આ કોણુ ઉર મુજ ઉરની લકિતવાળું ?” ૧૮
 આવા જ સ્વપ્ન મહિં તર્ક વિતર્ક કરતો,
 વિમાસણે ઘડી ઘડી વળી ડુખી જતો,
 આ યોધ દક્ષિણ નગો મહિં મધ્યરાત્રે,
 દેવી પ્રતાપગઢમાં સ્વપતો નિરાંતે. ૧૯
 સ્વપ્નના તણી અસર ઉર મહિં ભરાઈ,
 ઉઠ્યો ખડાક દઈ છે વીર સેજમાંથી;
 આંહીં તહીં બ્રમણ હૃદય મહિં કરન્તો,
 વિચારના વમળમાં અતિ છે ફસન્તો. ૨૦
 જાવું સવાર મહિં છે મળવા અરિને,
 જાવું અરે ! શરણુ આટલી રાડ માંડયે;
 અંબરપતિ પણ અતિ બલ આર્ય ધારી,
 તે સાધ હાય ! લડવું, કરવી ખુવારી ૨૧
 રે ભાઈની ? અરરર એ રજપૂત રાજ !
 અન્યોન્ય શું લડી મરે અહ ! ભાઈ આજ !
 રે હિન્દ દેવિ ! તુજ ગૌરવ ક્યાં ગયું છે !
 તે ક્ષાત્ર ધર્મ અહિં ક્યાં નિજ દેશ તારે ! ૨૨

હું સૂર્યવંશી શરણે વળી મુગલોને!
સંહાર શું લડી કરું નિજનો અરેરે !

ના ના નં ઠીક જરી એ, શરણે થવું એ
છે માર્ગ ઠીક, કરવી ન ખુવારી હાવે; ૨૩
જેશું વળી લવિષ્વમાં બનશે બધું જે,
જે જાળવે સમયને ખુદ્દિમાન આજે.

માટે હવે શરણુ તો જવું છેજ મારે,
તેની અગાઉ ગુરુદર્શન જઈ કરીને ૨૪

હું સર્વ સૈન્ય સુજ માત અને પ્રિયાની,
ચાચી બુદ્ધાઈ શરણે પછી જાઉં તેને.
આવા વિચાર અતિ યોધ ઉરે ઠર્યા છે,
કેં કેં સ્વરો મુખ થકી તહીં ઉભર્યા છે. ૨૫

નિઃશ્વાસ તે સ્વર તણ્યા કંઈ જૂજ ભાગ
શીમે રહી શ્રવણમાં પડિયો લગાર;
જાગી અહા! પતિપરાયણ રાજલક્ષ્મી,
તે સુંદરી કમલ નેત્ર વિકાસી જાતી. ૨૬

ઘેરાયલા સિંહ સમા પતિને નિહાળે,
ને તીવ્ર ભ્રાવ ઉઠતા ઉરને પ્રજાળે;
છે ઝોષ તો પળપળે વળી પીસી દેતો,
આલે ઘડી વળી ઘડી તહિં થોણી ર'તો. ૨૭

નિઃશ્વાસ દીર્ઘ ઉઠતા વળી શ્વાસ લેતો
ઉઠો, અને હૃદય ભાવ બધો જણાતો;
કેા ગાઢ પૂર મહિં આ વીર છે ડુબાન્તો,
થાયે વ્યથિત વધતો જયમ છે પળાન્તો. ૨૮

ઉઘોર નિદ્રા રાક્ષસી કહેવાય,
તેના પાસમાં સપડાય

મોટા યોગીઓ પણ છેક;
ત્યાં ચાલે ન કોની ટેક.

૨૬

પણ સતી પતિપરાયણ જેહ,
તે પર રાજ્ય ચલવે કેમ ?

પાપી રાક્ષસી નિદ્રાય

ત્યાંતો ભસ્મ બળીને થાય.

૩૦

પતિના સુખમાં નિજ સુખ,

પતિના દુઃખમાં અતિ દુઃખ,

સતી જે માનતી અનિમિષ,

સુખથી કેમ ઢાળે શીશ. !

૩૧

વ્યાધિ જક્ષણી સમ આવી,

પતિને પીડતી રહી બાધી,

ઉઠી સિંહણી તણ સેજ,

પતિ સામી બેસી તલપેજ.

૩૨

પતિ વિચારમાં મસ્તાન,

જેને નથી નિજનું જ્ઞાન;

તેનો અંહિં તહિં ઘેરાય,

વિધવિધ વીચિમાં સપડાય.

૩૩

પણ સુખક અચાનક જેમ

તાણે લોહ હૃદને, તેમ

ધાયું ઉર પતિનું ત્યાંય,

સામી સુન્દરી ઉભી જ્યાંય.

૩૪

ધનદળ વિસ્તર્યે આકાશ
 થાય છે ચકોર નિરાશ,
 જાતાં માંડવો જ્યાં તૂટી,
 ચન્દા લલકે જાય વધૂટી. ૩૫
 જેવું ઉર એ ઉલરાય,
 બહાલી દહેરમાં ઘસડાય,
 તેવું આ શિવાળ ઉર,
 બહાલીમાં થયું ચકચૂર. ૩૬
 બોલી ના શક્યો પણ વાર,
 સ્વસ્તિક રચી ઉભો અરિકાળ;
 દેવી નેત્રમાં નિજ નેત્ર
 ચોડી બોલિયો પછી એહ ૩૭
 બહાલું મીઠડું ત્યાં વેણ
 સતીને સ્વર્ગ સમ સુખદેણુ:-
 “ બહાલી ! મધ્ય આ ગઈ રેન,
 તો એ હા ! તને જરી ચેન ૩૮
 પડતું આજ ના દેખાય;
 ઉર શું બ્યાધિએ મુંઝાય?
 નેત્રે કેમ ના નિદ્રાય?
 આવી ઉભો આ શું હ્યાંય ! ” ૩૯
 એવાં આટું મીઠાં વેણ
 દક્ષિણ રાજ ઉચરે; રેન
 પણ સ્તમ્ભી સુણે હુરખાઈ,
 ઉરતું ઉર જાય સિંજાઈ. ૪૦

ઉધોર નિદ્રા રાક્ષસી કહેવાય,
તેના પાસમાં સપડાય

મોટા યોગીઓ પણ છેક;

ત્યાં ચાલે ન કોની ટેક. ૨૯

પણ સતી પતિપરાયણ જેહ,

તે પર રાજ્ય ચલવે કેમ ?

પાપી રાક્ષસી નિદ્રાય

ત્યાંતો ભસ્મ બળીને થાય. ૩૦

પતિના સુખમાં નિજ સુખ,

પતિના દુઃખમાં અતિ દુઃખ,

સતી જે માનતી અનિમિષ,

સુખથી કેમ ઢાળે શીશ. ! ૩૧

વ્યાધ જશણી સમ આવી,

પતિને પીડતી રહી બાધી,

ઉઠી સિંહણી તણ સેજ,

પતિ સામી બેસી તલપેજ. ૩૨

પતિ વિચારમાં મસ્તાન,

જેને મથી નિજનું જ્ઞાન;

તેનો અંહિં તહિં ઘેરાય,

વિધવિધ વીચિમાં સપડાય. ૩૩

પણ સુખક અચાનક જેમ

તાણે લોહ હૃદને, તેમ

ધાયું ઉર પતિનું ત્યાંય,

સામી સુન્દરી ઉભી જ્યાંય. ૩૪

વસમા હોય રણના વાસ,
 વસમું હોય રણનું કાજ,
 પણ શે દેશ ધર્મોદ્ધાર,
 કારણ આજ શોક વિચાર ? ” ૪૭

ગીતિ-

આમ વદતી દેવી પતિ તણા ઉર મહિં ઉર ભરતી,
 લપટાતી ખાહુમાં પડી કપોલે ગુલ ભભક ઝરતી. ૪૮

અનુબંધ-૫-

ચૂમતો મુખડું ંહાલું, રોમાંચે વિંહુળ બની
 વાલમો દિવ્ય આવેશે, આધિ કયાંઈ જતી રહી ! ૪૯

માલીની—

ઇહુ જગત તણાં જે સર્વ જંનળી મોજાં,
 કયમ લય નવ પામે, પ્રેમ ઉછાળતો જ્યાં
 નિજ શીતલ મધુરી કુમળી છે ખુમારી,
 ઉર ઉરમય થાતાં, હોય ત્યાં પીડ શાની ! ૫૦

સોરઠો—

નથી ઉરમાં મુજ પીડ ંહાલી આ વનવાસની:
 નયને નાવે નીંદ માત યવન હાથે અરે ! ૫૧
 નથી મુજ ઉરમાં પીડ ંહાલી યુદ્ધવ્યથા તણી;
 પણ બળતું ઉર હીર યવન શરણ બન્ધુ થકી. પર
 ઉંપાડી મેં તલવાર ધર્મ ધરા ને આર્યનો
 કરવાને ઉદ્ધાર, પણ બન્ધુ આડા ફરે ! ૫૩
 જમ્બુક સમ અરિ હાય કાવા દાવા પાથરી
 માતાને ચુસી ખાય, પણ બન્ધુ સમજે ન એ ! ૫૪

લિંબતો સમિર પણ સુણી,
 નિજ મસ્તાની થાતી ઉણી;
 ગાજ્યો કેસરી મસ્તાન,
 જાગ્યું સિંહુણી ઉર તાન. ૪૧
 યોલી તે પછી આ વેણુ,
 પતિ નયને પદોવી નેણુ:-
 “ જહાલા! મુગલમુગ પર સિંહુ !
 મુઓ જે સદા નિશ્ચિન્ત ૪૨
 તેને આમ આ ક્યમ આજ
 ચિન્તાનો જુરો છે પાશ ?
 તેમાં આમ કેસરી જેમ
 મારો આવલાં, એ કેમ ? ૪૩
 તમને શું પીડેછે ઉર ?
 ઓછું કેમ આ સુખ નૂર ?
 કેમ વમોયું જાય ઉઘાઘ
 ઉર તમ વાલમાં રીઘાઘ ? ૪૪
 ઉપાડી તમે શમશેર
 યવન પર વાળવા કુળવેર;
 એ કુળ દેવસ થાયે છેક,
 એવી સળળ ધારી ટેક, ૪૫
 દીઠા મેં તહુમોને, નાથ !
 અરિ સહ સળળ ભરતા ગાથ.
 આનન્દ વહુન્તા રોજ,
 જહાલા! આજ શો ઉર ઘીજ ? ૪૬

કરે અરિ કંટક દૂર આજે. ૬૩
 કહ્યું વળી “ જો કદી ત્યાં ફસાવે
 બોલાવી • દિહ્લીપતિ નિજ દ્વારે;
 કોટી પ્રકારે પણ રક્ષી લેવા,
 તૈયાર ત્યાં છે મુજ પુત્ર શૂરા. ૬૪
 વિશ્વાસ પાકો મુજને ઉરે છે,
 રક્ષીલિયે એ મુજને તહીં તે;
 વચ્ચું વળી છે દઢ ચિત્ત મારે,
 ફસાવશે ત્યાં અદિ તો કરારે. ” ૬૫
 કહ્યાં પ્રિયાને ઉરનો વૃત્તાંત,
 તે સાથે સ્વપ્ના તણી સર્વ વાત;
 બોલી મૃગાક્ષી પછી વેણુ એક,
 પતિ તણા બાહુ મહિં ભરાય. ૬૬
 પીતી પતિના મુખથી મધુરાં,
 પડે સરન્તા શુભ વેણુ બહાલાં
 આ ચાતકી; નેત્ર રહી ટશીને ?
 કપોલ ચૂમે રસિયો ચશીને. ૬૭
 બાણે ટહૂંકી રહી કોકિલા શી,
 પતિતણા પક્ષ મહિં ભરાતી:
 ગુરુ તણી શી મરણ પ્રભુ છે ?
 અને દિયે શિખશું માત આજે ? ૬૮
 હું તો ગણું એ અતિ ઊચ્ચ વાત,
 વિશ્વાસ રાખો રજપૂત જાત;
 દિહ્લીપતિ તેમ છતાં ફસાવે,

જાણે બહાલી આમ એક સપાટે તે દિને
 બિજાપુરી સરદાર સૈન્ય સમેત જામે હુણ્યો ! પપા
 જાણે આલમગીર મુજ બુદ્ધિકૌશલ્યને,
 જાણે આ ઉરલાવ, યવન સૈન્ય પ્રેરે નહીં. પદ
 પણ બન્ધુ મુજ હાય વફાદારીમાં આંધળા,
 મુજ પર આવ્યા આજ, સત્ય અસત્ય બુજે નહિ. પણ
 હઠીલાઈતું પૂર શૂરવીર સરદાર સૌ
 રણ યોદ્ધા રજપૂત મરશે પણ કગશે નહીં. પદ
 ધારૂં તો પળમાંય આ અન્ધા મુજ બન્ધુને
 એકજ ફટકામાંય યમદ્વારે જાતા કરૂં ! પદ
 પણ હુણતાં મુજ ભાઈ હૈયામાં કંઈ થાય છે,
 બહાલી એ ઉરશલ્ય વ્યથા કરે છે આકરી ! દં

ઉપજાતિ-

સુજે જરી ના કંઈ માર્ગે આજ,
 પ્રિયે ! નથી આ ઉર અન્ય દાઝ,
 હું આગળે એ રજપૂતરાજે
 પોતા તણુ ઉર ખુલ્લું કર્યું છે. દં
 અને કહ્યું આલમગીર જોવા
 ઇચ્છે મને, ના ઉર અન્ય ઇચ્છા
 પરંતુ જાણું મુજને ફસાવા
 વિશ્વાસઘાતી અરિ પાશ આવા. દં
 છે શૈય્ય એ તો ધન માત્ર જેને,
 શ્રદ્ધાળુ સાચા મુજ બાંધવોને,
 ફસાવીને બન્ધુ સમીપ પ્રેરે,

વસંતતિલકા.

વાયેજ વાયુ સુસવાટ અતિ કરીને,
 ને વૃક્ષ ડાળ ઝપટાવી દિએ ઝડીએ;
 દાહરને તમરીના સ્વર કાન લેદે,
 ઘોઘો પડે જલસમૂહ બધી દિશાએ. ૭૬
 વિધુતના અહિં તહિં ચમકાર ચાલે,
 તે સાથ ગાળ ઉઠતા હુકુડાટ આસે;
 નીચે ગુફામહિંથી કેસરી રાઠ મારે,
 આકાશ લેદી ભરતો નિજ ઘોષથી તે. ૭૭
 જાયે અગાડી વધતો નૃપ પહાડ વીંધી,
 છે એક નામપર છેક શ્રદ્ધા લગાવી;
 ગાળી નિશા અહિં તહિં ભટકી નરશે,
 શોધી વળ્યો અધિક ઘાટ ગુફા ઘણીએ. ૭૮
 ક્યાંઈ મળે નવ અને મનમાં મુંઝાય,
 રાત્રિ સહે ધન દળે પણ દૂર થાય;
 ભગ્યો પ્રચંડ બહુ તેજ તણો લભૂકો,
 છે રેલતો સ્થલ સ્થલે નિજ મહેર બહાલો. ૭૯
 “ હા હા! હજુ નવ મળ્યા મુજને પ્રભુ તો
 શું સૂચવે નશીળ આ મુજનું હવે તો!
 શું ના મળે ? દરશને પ્રભુનું નહીં શું ?
 અન્નોદકે પણ ગુરુપદમાં નમાવું ૮૦
 આ શીશ ને પછી ગ્રહુ દઢ એમ ધારી,
 જાયે સ્થલે સ્થલ મહિં ગુરુ હોય માની
 ના ત્યાં મળે, વળી પળે ઉરમાં રીખાઈ,
 ૪

- ન આંચ તોપે પ્રભુ કાંઈ આવે. ૬૬
 સ્કુરે ઉરે એમ પ્રભુ, મને તો
 પછી કૃપાનાથ તણા વિચારો;
 સ્થિયો પ્રભુ ! બુદ્ધિ મહિં નકામી,
 વિચાર એના નવ હોય, સ્વામી ! ૭૦
 કરો પ્રભુ એ વડીલો કહે તે,
 વિચાર ઝાઝા કરવા ન હોયે. ”
 સુણી પ્રિયાની શુભ વાણી આવી,
 “ખરે પ્રિયે ! એ મુજને ઉરે છે; ૭૧
 મળું ગુરુને મુજ માતને તો,
 હું દર્શનાતુર પ્રિયે ઘણેરો ”
 એવાં વદી બોલ શિવાજી શૂર,
 જતો પ્રિયાની સહુ અન્ય હુમ્મય; ૭૨
 આભૂષણો શસ્ત્ર સહુ સજીને
 જૂદાઈ યાચે નિજ દેવીની તે.
 “પ્રાણેશ ! આનન્દ થકી સિંધાવો,
 મળી ગુરુને ઝટ આંહિ આવો; ૭૩
 નમન્તી બોલી સતી, ઉર પીડા
 કરે જૂદાઈ જણવે જરા ના.
 જેને મળ્યું આ ગૃહિણી સુરત્ન,
 ન કાં કરે ભારત તુલ્ય યત્ન ! ૭૪

અનુબંધ—

મથની ઉપરે યોધો, લટકાવી કડ તેગ છે,
 સ્તમાં ઊંચ છે ભાલો, ચાલિયો પછી તે સમે. ૭૫

શું કૃષ્ણપાદ ચુમવા યશુના ધસે એ ! ૮૭
 ઊંચા ઝાંહિ નગ તણાં શિખરે ચડેલો,
 છે આ નૃપાળ બહુ દહેર મહિં પડેલો
 આ એકમેર પણ તેજ સમૂહ ચાલે,
 અન્ધાર આદિ જગ એવ બધા પ્રબળે. ૮૮
 આ-આ દિશે પણ અહા ! રૂડલું રૂપાણું
 દેવી સ્વરૂપ જગ ઉર મહિં રમન્તું;
 કેવું કરે સરવ ભીષણ દુઃખ દૂર,
 શી શાન્તિ આ મુજ ઉરે નિરખી જરૂર ! ૮૯
 આની સહે ધખ ધખી મુજ રકત ઊઠે,
 વીરત્વ મુજ કુળ ધર્મ તાણું વધુટે;
 શી આ ઉઠે હૃદયમાં વળી રમ્ય દહેર,
 હું તો અનુભવ કરું કંઈ દિવ્ય મહેર. ૯૦
 તાણે વળી નિજ ભણી પ્રતિમા હસન્તી,
 તે ચાતના સરવ ક્યાં મુજની જવલન્તી ?
 આ આ ગુરુ અધમ રંક તણીજ મારી,
 મૂડી કમાણી ઇહ જન્મ તણી અમૂલી ! ૯૧
 કેવી પ્રકુલ મુખડે જગને નિહાળે !
 કેવું વળી સ્થલ સ્થલે નિજ તેજ ઢાળે !
 હું તો કૃતાર્થ, વિજયી પણ હું થવાનો,
 ઉદ્ધાર ધર્મ વળી દેશ તણોજ આ તો. ૯૨

અનુબંધ—

દષ્ટિની સાથ હૈયું એ, ખેચાયું બહુ ભાવમાં
 અશ્વથી હિતરી ચોધે કીધાં છે નમનો ઘણાં. ૯૩

તો એ ધરે નવ હીણો ઉર ભાવ કાંઈ. ૮૧

અનુપ—

ચાલતો જાય આગે જ્યાં, દેખાયું કંઈ દૂરથી;
હૃદયું ઉછળી ધાયું, ચક્રવાક્ સવિતા ભણી. ૮૨

વસંતતિલકા—

આનન્દ ધર્મ વંળી પ્રેમ તણી પ્રતિમા,
વિરાજતો લલકીને શુભ યોગ જેમાં,
અદ્વૈત એ અખિલનો રૂડો સમૂહ,
શુ આવી આ જગતમાં ઠરિયો અનૂપ! ૮૩
કેા ખાલ લાનુ સમ દિવ્ય પ્રકાશ છોડે,
ને ઠાર ઠાર સમ ભાવ વસાવી દે છે;
ચાલે ક્ષમા ઉભરતી દ્વય નેત્રમાંથી,
અન્દાકિની સમ સ્થલે સ્થલ મહેર છોડી. ૮૪
ઉભી વિલીન થઈને કંઈ મગ્ન ભાવે,
ને દિવ્ય પ્રેમ રસમાં દિલડું બુલાવે:
દક્ષિણ હસ્ત મહીં પુષ્પ કળી ધરી છે,
શી ઉરની પ્રસન્નતા ઝળકી ઢળી છે! ૮૫
ધારેલ કંઠ મહીં તુલસી માળ રૂડી,
નક્ષત્ર જેમ રમતાં રવિ મધ્ય રાખી;
ઉભી અહા! પળપળે અતિ રમ્ય સૂતિ,
છે ઉર તો સરવનાં નિજશું જડન્તી. ૮૬
દોડે ખળેળી દડતું ઝરાણું રૂપાણું,
દૈવી સ્વરૂપ મહિં ઉર ઉછાળી જાતું;
ચૂસી ચૂસી ચૂસી પદો ઉભરી ઉછાળે,

કહો અગ્નિ શાની શીતળ નલ ચન્દા વહી જહિં. ૯૯
 પૂરી દહેરે હૈયું વિધ વિધ ઝકોળે બુકી રહ્યું,
 અને એ નેત્રોમાં હૃદયરસખિન્દુ ઠરી ગયું;
 નમીને ચૂમે છે ઘડી ઘડી પદો તો ગુરુતણા,
 લલાટે ને નેત્રે ચરણ રજ ધારે હરપમાં. ૧૦૦

અનુષ્ટુપ—

“સિધાવ સુખથી, જોટા !” આજ્ઞા એમ વહી જહિં,
 બરાક ઉઠીને ચોધો ચાલિયો ગૃહની ભણી. ૧૦૧

વસંત તિલકા.

આનન્દથી સ્થલ સ્થલે ટુટુકાર ઉઠે,
 કેકા ટીહુ ટીહુ કરી ઉરને ઉછાળે;
 ખુલખુલ વૃન્દ કૂજતાં રમતાં ભરાઈ,
 છે ડાળ ડાળ મહિં દહેર મધુર છાઈ. ૧૦૨
 છે સૌ દિશે ખળખળી ઝરણા દડન્તાં,
 જોટા પહાડ થકી ધોધ ઢળી પડન્તા;
 ચાલે નૃપાળ ચડીને નગ ખીણ આદિ,
 સર્વે વટાવી, હૃદ હોંશ રહી છવાઈ. ૧૦૩
 ઊંચા અતિ નગપરે ચડી જોય છે જ્યાં,
 જોટા અસંખ્ય વનધોધ નગો રૂપાળા,
 દુર્ગો મહાન ચૂમતા નલને ચડીને,
 સર્વે પડે નજરમાં નૃપને તહિં છે. ૧૦૪
 રોકાય છે અહિં તહિં થઈ મગ્ન કાંઈ
 વિચારમાં વળી પડે કંઈ હૃદિ માંહિ;
 જોઈ ઘડીક ઠરીને તહિં ઉચ્ચરીને

શિખરીણી.

ઉઠી ઉભો થાયે, ગુરુકર થકી પુણ્ય પણ લે,
 પડેછે વારિમાં, વિજય નૃપનો એજ સૂચવે
 પડેછે દૃષ્ટિએ ગુરુતાણી અમીની રક્ષા ભરી,
 છવાઈ રે'છે એ હૃદય પર ઉર્મિ નવ નવી. ૬૪
 “સદા સુખી રે'જે, કુલ ધરમને દેશ હિતને
 સદા રક્ષી લેજે, સરવ તુજ આશા સફલ છે;”
 રકુર્યું એવું હૈયે નૃપતિ પર દ્રષ્ટિ જહિં પડી,
 પડ્યો ત્યાં તો યોધો ગુરુપદ મહીં વિહ્વળગની. ૬૫
 ધરી બન્ને હસ્તો શિર પર, અને વેણ મધુરું
 ભરાઈ આનન્દે, “ઉઠ ઉઠ તું, બેટા!” વદી ગુરુ,
 ઉઠાડતા પૂછે, કુશળ ? કયમ આજે અહીં વળી ?
 મુંઝાવું ના, બેટા ! સુકૃત કરવામાં કદી જરી. ૬૬
 બલે સુખેથી તું કર સરવ સુજે શુભ તહને,
 સદા તારે શિરે વિજય કલગી તો રમી રહે;
 મુંઝાણો તું જાણું, ધર કદી ન શંકા દિલ જરી,
 સુખેથી જાને તું દિહ્લીપતિ કને વીર વિજયી. ૬૭
 થશે ત્યાં એ, બહાલા ! યવનનૃપનું ઉર તુજનું,
 અને યોધા ત્યાંના મદદ કરશે, વેણ મુજનું;
 મહાત્માએ બોલી પીઠ કર થકી થાબડી રહી
 પુર્યો બુદ્ધિ હૈયે, પુલકિત થયો યોધ જ સુણી; ૬૮
 શક્યો ના બોલી કે ઉર મહિં ન શંકા રજ ધરી,
 અરે શંકા શાની ? શીતલ ઝરણી યોગીની મહિં
 કહો કયાંથી હૈયે, મળ જરીય ગંગા જલ મહિં,

કદલી રહી લયન્તી શીતલી છાંય દેતી,
 ઝર ઝર ઝવી જાતી પાસ ઝરણી સરન્તી. ૧૧૧
 વરુ અગ્નિ આબ્યાં, તુજને ઘેરી લીધો,
 તુજપર પ્રિય મારા! છે ધસારોજ કીધો;
 ધસી પણ નવ ફાવી તુજને હું બચાવા,
 થઈ મુરછિત અંતે ને પડી લોચમાં ત્યાં. ૧૧૨
 પણ ચક્રિત થઈ હું, માત અમ્મા લવાની
 ધરી કરમહિં તુંને આવતી પાસ મારી;
 ‘ઉઠ, જીજી, તજ ચિંતા, આ રહો બાલ તહારો;
 થવનવન જળાવા એજ અગ્નિ સુજાયો ! ૧૧૩
 મુજ વચન તને છે, આ અરિકાલ બાલ,
 યશ યુદ્ધ તણી દેવી સેવશે ઉગ્ર ભાલ,
 તુજ તનય તણું,’ ને સીઠડી ચૂમી લેતી,
 ખળી પલમહીં દેવી સ્વર્ગમાં આમ બોલી. ૧૧૪
 કુળ મુજ તું લીધાવે, દેશ ને ધર્મ કેરો
 કુળ લીપક ! તું હાથે મોક્ષ તો છે થવાનો; ”
 લદી વચન જનેતા શૌર્યની છાંટ દેતી,
 નમી નમી પદ સેવે યોધતો હોંશ લાવી. ૧૧૫

દોહરો—

આજા લઈ ચાલી માતની ગયો બહાલીની પાસ;
 દિલ દેવીનું બળકિયું છોડનું સુવાસ. ૧૧૬

ઉપજાતિ—

“ થયાં વડીલો વન દેવતાએ
 તું સાથ દેવી મળતાં બધાં છે;

ખોલે પછી ઉર તણા કંઈ ઉભરા તે. ૧૦૫
રોળા

આ મહાબલેશ્વર ધામ, હોંશથી રોજ જહાં,
કૃષ્ણા વારિમાં સ્નાન કરી, ભૂદેવ ઘણા
કરી પૂજન કરે કલ્યાણ દેશ ને આત્મતાણું,
તે કાજ ધરું સમશેર ચવનકુળનેજ દળું. ૧૦૬
ઓ દુર્ગ મહા બળવાન, નગો પણ આ જખરા,
આ સરિતા જલના ઓધ, અને વનકુંજ મહા,
કહેતાં મુજનેય જણાય, “ શિવાળ ઓધ જરા
નવ ડગતો તું તલભાર, વિજય છે તુજ સખા ! ૧૦૭
જા ચવન કંને નિઃશંક, બોધલે ચવન તણી
તે રાજધાની, હે વીર ! ગઈ તમ હાથ ચક્રી;
આવજે અહીં અમપાસ અરિને તાળી દઈ,
રક્ષી લેવાને કાજ ઊભાં અમ ઉર અહિં. ૧૦૮

સોરઠો—

એમ લહી ઉર વીર ચાલ્યો વાર ઘડી ઠરી;
આવી માતા પાસ, સર્વ વૃત્તાન્ત વદી રહ્યો ૧૦૯
માલિની—

સુણી વચન મધુરાં પુત્રની પીઠ ઠોકી
ગુરુ વચન જ સાચાં જા ન રાખીશ રોકી;
કુલ દીપક તું ખેટા ! સુણુ આજે નિશામાં,
સ્વપન મહિં હું ચાલી, તું રહોતો ભુજમાં. ૧૧૦
કુસુમ પૂજન માટે, વીણતી હું ફરનતી
નિરજન વનમાંહિ તું રમન્તો નજીક;

પતિ તણાં નેન ટશી રહ્યાં છે,
 તે નેનમાં જે જલનાં લય્યાં છે. ૧૨૩
 “પ્રિયે!” કહ્યું, ને જીભ ઉપડે ના,
 તણાય તેતો કંઈ બાવનામાં;
 “પ્રિયે જહાણું” પછી માંડ માંડ
 વધો હુજારો શૂરવીર કાળ. ૧૨૪
 નેત્રે થકી છે જલધાર ચાલી,
 રડી પડયો ઉર કરીજ ખાલી,
 નિઃશ્વાસ ઉંડા ઉરને દમે છે,
 બુદ્ધાઈ કારી શર ભોંકતી છે. ૧૨૫
 જેણે ન જોયાં જલ બિન્દુ જાતાં,
 ચોંધો તણાં નેત્ર થકી ખરન્તાં;
 તે ના કદી દુઃખનું નામ લેશે,
 ખરી પીડા એ હરમાંજ જોશે. ૧૨૬
 હુજાર ધાવેથી વિંધાઈ જાતો,
 અપાર વનના દુઃખમાં દળાતો,
 રાત્રિ દિને ના ઠરી બેસતો જે,
 ના નીંદ ના શાન્તિ લગીર લાળે, ૧૨૭
 તથાપિ કેા દીન મુંઝાઈ જાતો,
 ઉરે જરી ના પીડને ધરન્તો,
 તે જાલની જેમ રડી પડે છે,
 પ્રીતિ તણાં તો શર દોચલાં છે ! ૧૨૮
 જામી રહી જ્યાં ઉરની ખુમારી,
 શીંગી વહે જ્યાં પ્રીતિ ફિલહારી,

અહા પ્રિયે ! શું તુજ દિલ ખેંહોળું !

અહા પ્રિયે ! શું તુજ ખુદ્દિ ભાળું ! ૧૧૭

મળ્યાં મને સર્વ વડીલ દેવી,

પ્રિયા મળી તે પણ શુદ્ધ દેવી;

હવે નથી ન્યૂન લગાર મહારે,

પ્રભૂ તણી મહેર હું ઉપરે છે ! ” ૧૧૮

જાતી મધુરાં શુભ વેળુ વીર

બોધાવી સામઠ રણ શૂરધીર,

કરે ખુદ્દો દિલ તણે ઠરાવ,

ખૂણ લિયે એ વચનો બધાય. ૧૧૯

જાનાળ માણસર યોધ મિત્ર

તેની સહે માલવ તો અજિત

ધયા પછી સજ્જ દિહ્લી જવાને,

ધરી સહુ શસ્ત્ર ઉભા રહ્યા છે. ૧૨૦

આનુષ્ટુપ-

આદેશ આલવાનો જ્યાં આપતો વીર મુખથી

માલવી ઉતરી વ્યાધ્યા દુર્ગદ્વાર ખુલ્લાં કરી. ૧૨૧

ઉપનતિ—

યાચી જુદાઈ શિરને નમાવી

પ્રિયા તણી, યોધ પછી શિવાળ

થઈ રહ્યો અશ્વ પરે સવાર,

પ્રિયા ઉરે ભાવ ઉઠે હજાર. ૧૨૨

જણાવતી ના ઉર પીડ કારી,

મસન્ન રે' છે વદને ઝિયારી;

તેવો નૃપાળ થઈ અશ્વપરે ટટાર,
 યાચી બુદ્ધાઈ કંઈ દિવ્ય લઈ પ્રસાદ,
 આલી ગયો પલમહિં નિજ સૈનિકોને
 આવી મળી સરવને હરખે ઝળોળે. ૧૩૫

ઓળંગી પહાડ સરિતા વન ગાઠ મોટાં,
 ત્રિસ્તીર્ણ દેશ રણ આદિ વળી ઘણેરાં,
 ગાળી ઘણાં દિન અને અતિ ગાળી રાત્રિ,
 આ આર્થ સૈન્ય પડિયું દિહતી પાસ આવી. ૧૩૬

જામેલ છે વન મહિં કંઈ દિવ્ય ભાવ,
 આનન્દથી ફૂલિત ઉઠતું ઠાર ઠાર;
 બેઠો વસન્ત રમતો કુલ શુચ્છ ફેંકી,
 સાથે લઈ પ્રિયતમા વનલક્ષ્મી બાળી ! ૧૩૭

શીળી સુગન્ધી મધુરી જલગિન્દુ ધારી
 છોડે સમીર રમતે ઊછળી ખુમારી;
 કાંઈ સ્થલે સ્થલ ઠર્યું તહિં દિવ્ય એવું,
 માનુષ વા અવરતું ઉર ત્યાં જડાતું ! ૧૩૮

અનુબંધ-૫-

આલમગીરની પાસે અનુચરને પાઠવી,
 મૃગયા કારણે રાજ આલિયો વનની મહીં. ૧૩૯

ચોપાઈ—

નવા પર્ણની કુંજો સરી
 ખુબ્બ કળી અગણિત ઉલરી;
 આ સ્થળ છે રૂપાળું હ્યાંય,
 હુરિણ વૃન્દથી હ્યાં રે'યાવ !

વિચૈાગ આવી કદી ત્યાં સતાવે,
કહો તણીં કેા વીર ધૈર્ય ધારે ! ૧૨૬

માલિની-

નિરખી શિથિલ કાયા, ઉરની વ્યથતાને,
ખર ખર ખરી જાતાં નેત્રથી બિન્દુડાંને;
કંઈ કંઈ મૃદુ ભાવો ચોધને આવી આજે,
કતલ સખત કરતા જોઈ જોલી સતી છે: ૧૩૦
“ મમ હૃદય કુમુદાંને ખિલાવો નિરાંતે,
શીળી ધરી મૃદુ જોત્સ્ના, ચંદ્ર હે! કેમ આજે
અતિશય કૂર આવા પાશમાં છે ગ્રહાતા,
નથી જરી ઉર શાન્તિ નામનું લાણું લહાતા ? ૧૩૧
સુખ થકી પતિ ! જાઓ શું વહું વારવારે,
અસિ ધરી કરમાંહે દીપશે તો પછી તે;
છરણી ધરમ આર્યો ઉગરે, જામ પાપી
યવનવન સમૂળું ઉખડી, હે પ્રભુજી ! ૧૩૨
વદી વચન મધુરાં શૌર્યનું તેજ રેડી,
પતિ તણી ઉર જ્યોતિને કરી જોમવાળી;
સતી હૃદય મુંઝાયે ઉરનું હીર ડોળી
પીડ અનહદ વ્યાપે, છુપવે સર્વ બાળી. ૧૩૩

વસંતતિલકા.

વિસ્તીર્ણ આભ મહીં એકજ ટુકડો કેા
છે મેઘનો ઠરી રહ્યો દિગ્મૂઠ જેવો,
પામે શીળી લહરી ને પછી જાય દોડયો,
આભે ધસી હૃદયમાં કંઈ રંગ લેતો. ૧૩૪

તેવો નૃપાળ થઈ અશ્વપરે ટટાર,
 ચાચી બુદ્ધાઈ કંઈ દિવ્ય લઈ પ્રસાદ,
 ચાલી ગયો પલમહિં નિજ સૈનિકોને
 આવી મળી સરવને હરષે ઝળોળે. ૧૩૫
 ઓળંગી પહાડ સરિતા વન ગાઠ મોટાં,
 વિસ્તીર્ણ દેશ રણ આદિ વળી ઘણેરાં,
 ગાળી ઘણાં દિન અને અતિ ગાળી રાત્રિ,
 આ આર્ય સૈન્ય પડિયું દિહલી પાસ આવી. ૧૩૬
 જામેલ છે વન મહિં કંઈ દિવ્ય ભાવ,
 આનન્દથી ફૂલત ઉઠતું ઠાર ઠાર;
 બેઠો વસન્ત, રમતો ફૂલ ગુચ્છ ફેંકી,
 સાથે લઈ પ્રિયતમા વનલક્ષ્મી બાળી ! ૧૩૭
 શીળી સુગન્ધી મધુરી જલણિન્દુ ધારી
 છોડે સમીર રમતે ઊછળી ખુમારી;
 કાંઈ સ્થલે સ્થલ ઠર્યું તહિં દિવ્ય એવું,
 માનુષ વા અવરતું ઉર ત્યાં જડાતું ! ૧૩૮

અનુબંધ—

આલમગીરની પાસે અનુચરને પાઠવી,
 મૃગયા કારણે રાજા ચાલિયો વનની મહી. ૧૩૯
 ચોપાઇ—

નવા પર્ણની કુંજે ભરી
 શુષ્પ ફળી અગણિત ઉભરી;
 આ સ્થળ છે રૂપાળું હ્યાંય,
 હરિણ વૃન્દથી હ્યાં રેયાવ ! ૧૪૦

એમ લહીને પળતો ત્યાંય,
 નવ દેખીને ખીજે જાય;
 અભાત લે'રી મીઠી વાંચ,
 કુંળા ઘાસનું સ્થલ છે. જ્યાંય. ૧૪૧
 વૃક્ષ ઘટા જામી છે. વળી,
 ત્યાં સુખે મૃગ તો ઉભરી,
 જાય તહાં ના નજરે પડે,
 વળી ખીજ સ્થલમાં સંચરે. ૧૪૨
 એમ ઘણા સ્થલ સ્થલમાં જામી,
 ઉભો વૃક્ષ સહે છે નમી.
 જમના સરતી ફોડી જાય,
 અગણિત ઉરને દેતી જાય ૧૪૩
 નિજ સુધાનું દહાણું ત્યાંય,
 પીતાં પીતાં કો ન ધરાય !
 જોતો ઉભો રાજા જ્યાંય,
 મૃગ આવ્યો ત્યાં કુમળી ફાય. ૧૪૪
 ફોમળતાનો સુખ ભંડાર,
 આવ્યો આવે ત્યાં સુકુમાર.
 ચાલી પછાડી મૃગીનું વૃન્દ
 જોલ કરે રેલી સ્વચ્છન્દ, ૧૪૫
 પીધું વારિને સ્વસ્થ જ થયો,
 વપુ ખંખેરી ઉભો રહ્યો;
 હણુ આને હું ? રે ! ના હણું,
 વિયોગ દુખડું પીડશે ઘણું. ૧૪૬

અરે આને તો, આની નાર
 રોષ મરે ઘેલી નિરધાર.
 વળી ઘંડીમાં ધારે એમ,
 હું ક્ષત્રી મૃગયાને કેમ ૧૪૭
 તજી આમ આ જાતો કરું ?
 ધર્મ અમારો, એને હાણું.
 રામે સમાયે માર્યો કેમ
 મૃગ, જરાના લાવી રે'મ ? ૧૪૮
 ત્યારે હું આને શું તણું ?
 નાના એ બનશે ના કશું,
 પણ હણુનામાં પાપજ અતિ,
 રીખાશે દીલડાં તો બળી, ૧૪૯
 પતિ તણું દેખી આ મોત,
 સ્મારું હું ના આવ્યો હોત !
 જીવતો પકડું તો પછી કેમ ?
 છોડી મેલું અલી એમ ૧૫૦
 વિચાર મનમાં લાવી ઘડી,
 કુદી અંધ પર જોઈ અડી
 ઉગામી લાલું મૃગ પર ધસ્યો,
 છલંગ મારી મૃગ પણ ખસ્યો; ૧૫૧
 આગળ મૃગ ને પાછળ રાય
 અંધ પરે કુદન્તો જાય.
 ઘકવી થકવી આલું છેક,
 એવી ઉરમાં ધારી ટેક, ૧૫૨

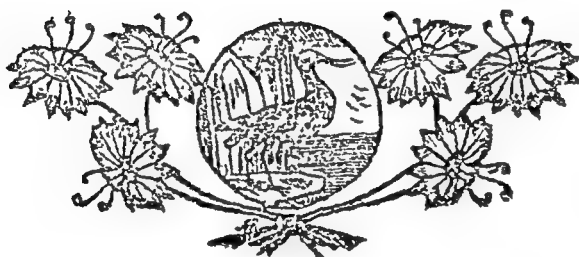
પ્રહાર મૃગપર જરી ના કરે,
 સપડાવાનું અતિ આદરે.
 કુંજ મહિં પેઠો મૃગ ત્યાંય,
 પછાડી રાજા ધસતો જાય, ૧૫૩
 એક તણને બીજામાં ગયો,
 રાજા એ ત્યાં પૂઠે થયો.
 નદી કિનારે દોડ્યા જાય,
 જલમાં ફેડી છાયા છાય; ૧૫૪
 મૃદુ મૃદુ વીચિ ઉછળે,
 મન્દ મન્દ લહરી ત્યાં ફરે;
 તે પર રમણી છાયા સરે,
 દિવ્ય ઉરમાં કંઈ કંઈ ભરે; ૧૫૫
 ઢળી પડ્યો થાકીને યુગ,
 ઝરણા સામું નાળી મુખ,
 ઊપર કુમળી વેલી છાય,
 સુરણી પવન ઉછાળી જાય, ૧૫૬
 ધમણ સમો હાકેન્તો હયાંય,
 પડ્યો મૃગ છે; રાજા ત્યાંય
 આવીને તેને તો ગ્રહે,
 ગરમ લોહી વપુમાં ઉછળે. ૧૫૭
 છાંટી વારીને સ્વસ્થ જ કર્યો,
 લહી મૃગને પછી અહિં તહિં ફર્યો;
 હસ્ત થકી થાગડીઓ ઘડી,
 ધૂળ ઉરાડી મેલી વળી. ૧૫૮

“ જા રમ તુજ બહાલી શું હવે,
 બહિં આ હૃદયું તુજને દમે ! ”
 ઘડી રમાડી જોલી ત્યાંય
 છોડી મેલ્યો વનની મહાંય.

૬૫૬

અનુબંધ-૫-

હસ્તમાં ઉગ્ર છે ભાલો, વ્યાયામે મુખ લાલ છે,
 ઘાટડી સૈન્ય જોતું જ્યાં આવિયો વીર આશ્રમે. ૧૬૭

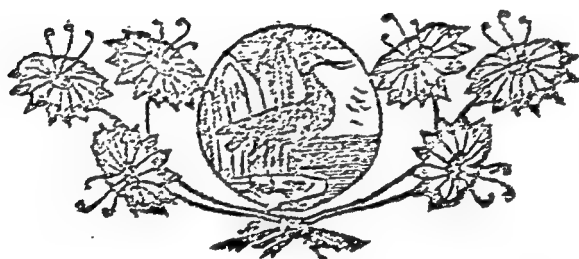
પ્રહાર મૃગપર જરી ના કરે,
 સપડાવાતું અતિ આદરે.
 કુંજ મહિં પેઠો મૃગ ત્યાંય,
 પછાડી રાજા ધસતો જાય, ૧૫૩
 એક તળને બીજામાં ગયો,
 રાજા એ ત્યાં પૂઠે થયો.
 નદી કિનારે દોડયા જાય,
 જલમાં ફેલી છાયા છાય; ૧૫૪
 મૃદુ મૃદુ વીચિ ઉછળે,
 મન્દ મન્દ લહરી ત્યાં ફરે;
 તે પર રમણી છાયા સરે,
 દિવ્ય ઉરમાં કંઈ કંઈ ભરે; ૧૫૫
 ઢળી પડ્યો થાકીને મૃગ,
 ઝરણા સામું નાખી મુખ,
 ઊપર કુમળી વેલી છાય,
 સુરભી પવન ઉછાળી જાય, ૧૫૬
 ધમણ સમો હાકતો હયાંય,
 પડ્યો મૃગ છે; રાજા ત્યાંજ
 આવીને તેને તો ગ્રહે,
 ગરમ લોહી વપુમાં ઉછળે. ૧૫૭
 છાંટી વારીને સ્વસ્થ જ કર્યો,
 લહી મૃગને પછી અહિં તહિં ફર્યો;
 હસ્ત થકી થાળડીઓ ઘડી,
 ધૂળ ઉરાડી મેલી વળી. ૧૫૮

“ જા રમ તુજ જહાલી શુ હવે,
 નહિં આ હૃદયું તુજને દમે ! ”
 ઘડી રમાડી ખોલી ત્યાંય
 છોડી મેલ્યો વનની મહાંય.

૧૫૬

અનુબંધ-૫-

હસ્તમાં ઉગ્ર છે ભાલો, વ્યાયામે મુખ લાલ છે,
 પાટડી સૈન્ય જોતું જ્યાં આવિયો વીર આશ્રમે. ૧૬૭

સર્ગ ૩.

ચોધ ચિલન, સંવાદ, કુતુખભિનારાપર, જે-
 પુનનિસાને રાત્રિમાં સ્વપ્ન, પ્રભાત,

એક ગાન.

વસંતતિલકા

વિશાળ આભ પડિયું મહુ વિસ્તરી છે,
 તે મધ્ય ભાનુ ઉર અગ્નિ રહ્યું ઉછાળે;
 વાયે છ વાયુ પણ કાંઈ ઉરે જવદાન્તો,
 ગંડુ સસો અહિં તહિં સ્થલને ભરન્તો. ૧
 અગ્નિ પ્રચંડ ઉછળે વળી ભૂ ઉરેથી,
 ગાળી દિયે યવનકુળ શું તે હવેથી?
 નિર્જીવ વ્યક્તિ સહુ છે પડી ચેતહીણી,
 કારી કટાર ઉરમાં રહી શું ડસન્તી! ૨
 છે ત્રાહિ ત્રાહિ સહુ ઠાર ઉઠી રહેતું,
 કેા કૂર રાક્ષસ મુખે જયમ છે ગળાતું;
 ઝુકી અહિં વટતાણું તરુ એક મોટું,
 વિશાળ શાળ તાણી છાય રહ્યું ધરન્તું. ૩
 રક્ષી લિયે અગ્નિના લલુકા મહિંથી,
 જે આર્યચોધ વસિયો ધરી ટેક મોટી;
 ખેઠો શિવાજી મનમાં કરતો વિચાર,

ને જેમ જેમ ચિતવે, બળતો અપાર. ૪
 “રે દેવકુમિ ! તુલ્ય સ્થિતિ થઈજ આશુ”
 આશુ ! અરે યવન આમ તને દમે શુ !
 શુ શુ નથી”, “અનુચરે કહ્યું ત્યાંય આવી,
 ‘મહારાજ ! રામસિંહ બહાર ઉભાછ આંહી.’ ૫
 સુણ્યું જહિં વચન ને થઈ સ્વસ્થ યોધ
 આવી મળ્યો હરણ લાવી ઉરે અમોઘ;
 હૈયે મિલાવી હૃદય પછી સ્નેહથી ત્યાં,
 બન્ને વીરો નયનથી કંઈ અશ્રુ આલ્યાં. ૬
 આવી શું સ્નેહ ભર ઉરની લક્ષિ લાવી,
 ભેટ્યો વિભીષણ રઘુસુતને શું આવી !
 આનન્દના વમણમાં જયમ તે ડુબાતા,
 કો ગાઠ સુખ મહીં આ વીર છે ગણતા. ૭
 સાહી સહસ્ત પછી અસ્થરબાલ કેરો
 મહારાષ્ટ્ર વીર લઈ આસનમાં છ બેઠો;
 “છે તાતના શરીરને ઠીક, હે નૃપાણ!
 છે યુદ્ધમાં વડીલનો જય કેમ આજ? ૮
 એ રાજવી અમર ટેક મહિં અડંગા,
 કોદી કરે નવ હીણો નિજ ભાવ તેમાં.
 હા તાત ! એ યવનના પાણુ લક્ષ્મ હોઈ.
 કેવું કરે વિજયનું સહુ કાર્ય આંહી ! ૯
 શું કોદી આપ નહિં તે શરણે અરિને !
 રે ના કદી, નવ બને વિન તાતથી એ.”
 બોલ્યો સહુર્ષ જહિં અસ્થરબાલ આવું,

કોઈ અકથ્ય સુખમાં ઉર છે લિંબતું. ૧૦
 “ છે તાત તો વિજયનો અવતાર આજ,
 રે હોય કેમ વિજયી નવ સિંહરાજ ?
 ભક્તિ અગાધ દિહલીનાથ તણી ઉરે છે,
 જે આર્યને ઉચિત તે સહુ આચરેછે. ૧૧
 એણે સ્વીકારી દિહલીનાથ તણી જ સેવા,
 ને ફર્જમાં નવ ડગે રજપૂત એવા;
 સેવા કરે યવનની ઉર ભક્તિ લાવી,
 સેવા ઉરે નવ ધરે પણ માત કેરી. ૧૨
 છે ટેકી તાત, લીધી વાત કદી ન મૂકે,
 વિશ્વાસઘાતી અરિ એ નિજ સ્વાર્થ સાધે;
 હં તાતના વચનનો વિશ્વાસ રાખી,
 આળ્યો અહિં યવનને મળવા તહિંથી. ૧૩
 જાણું નકી ફસવશે મુજને અરિ તે,
 વિશ્વાસઘાતી અરિનો વિશ્વાસ નહોયે;
 મેં તો અહીં યવનમાં અપલાવિયું છે,
 જોઉં હવે યવન શો નિજ પાશ નાખે! ૧૪
 આરે ઉરે અતિ પ્રચંડ હતા ઉક્ષાણ,
 તાતે બધી શમવી છે મુજ તીવ્ર જવાણ;
 તોયે હજી મુજ ઉરે દૃઢ એ વચ્ચું છે,
 કે શાઠ્ય તો શઠ સહે કરવું ઘટે છે. ૧૫
 શી ભક્તિ શ્રેષ્ઠ? જીલમી વિશ્વાસઘાતી
 રાજા તણી, અગર દેશ તણી અમૂલી?
 આતો અતિ પજવતું મુજને રહ્યુંછે,

તેં જેમ જેમ ચિતવું ચિતડું ઉછાળે. ૧૬
 જોયું છ મેં, રજપૂતો લડીને જ થાક્યા,
 તોયે કદી વિજય દર્શાવે ન પામ્યા;
 કાં કે અસ્થિવ્યનનો વિશવાસ રાખે.
 એ દુષ્ટ તો ઘડીકમાં નિજ સ્વાર્થ તાકે. ૧૭
 જાણું, ન ઠીક રજપૂત ધરે છ શસ્ત્ર
 તે ઉપરે ધરમ કાજ લડે છ જેહ;
 રાજ તણી કરવી સેવ શું એજ ભક્તિ,
 છો માતૃ ભૂમિ પછી નષ્ટ દળાઇ થાતી? ૧૮
 હું તો ગણું સરવ સત્યનું સત્ય એજ,
 કોઇ પ્રકાર કરી રક્ષવી માતને જ;
 એને જ કાજ કરવું અતિ ઘોર કાજ,
 એમાં ન પાપ કદી, સત્યનું તેજ, રાજ! ૧૯
 એમાં નથી લગીર કુળ કલંક લેતું,
 એમાં ન આર્યપણું દૂષિત કાંઇ થાતું;
 જ્યારે અરિ બહુ કરે વિશવાસઘાત,
 ના મારવી ક્યમ ઘટે પછી તેવી લાત? ૨૦

અનુક્રુપ—

માહુરા ઉરમાં, ભાઇ! અનિમિષ રમ્યા કરે:
 કેમ આ દેશ ઉદ્ધારું આર્ય ધર્મ ક્યમે તરે? ૨૧
 ઉધોર—

ઉરથી ઉભરીને જેમ
 દક્ષિણ યોધ જાલ્યો તેમ,
 ઉરમાં લાદ્ય વસમી લાગી,

- અમ્મર સુતને રહી દાગી. ૨૨
 “ દક્ષિણ ના અરે ઓ રાજ!
 વદવું યોગ્ય ના એ આજ;
 રજપૂતો તને શું સત્ય?
 નવ કરશે કદી અકૃત્ય ૨૩
 જેથી કુળને ય કલંક
 ચોટે, ને વચનનો લંગ
 કરી રજપૂત જીવે દ્યાંય,
 શું એ જીવવાથી થાય! ૨૪
 શુભ છે એથી મૃત્યુ આજ,
 નિષ્કલંક મરવું, રાજ!
 મોતે એક મરવું એજ,
 પણ કુળનો સદા યશ લેજ! ૨૫
 જ્યારે જાય રજપૂત સત્ય,
 ત્યારે થાય અવળાં કૃત્ય;
 શું પછી થાય, ઓ મહારાજ!
 શી છે દેશને પછી લાજ! ૨૬
 જીવતે સુઆ સમ છે દેશ,
 જેમાં સત્ય ના છે લેશ;
 સત્યે ચાલતો સંસાર,
 સત્યે ભૂ ઉપાડે ભાર. ૨૭
 સત્યે સૂર્ય ચન્દ્ર ભમેછ,
 સત્યે મેઘ અમૃત દેછ,
 સત્યે જીવનવાયુ વાય,

સત્યે આલ ધરતુ' છાય.

૨૮

રજપૂતો તને જો સત્ય,

ઉલ્કાપાત થાયે નિત્ય,

જાતાં સત્ય હાંથી એક,

આ પ્રહાંક તુટશે છેક.

૨૯

સત્યજી જીવન જગ પ્રમાણ,

એ વિન જીવનને છે હાણ;

એ વિન ઉદ્ધિ તજી મર્યાદ,

રેલી કરે ઉલ્કાપાત.

૩૦

છળ વિશ્વાસઘાતી વેણ

વહી જતો, ન એ સુખદેણ;

થાશે જ્ય, ઉગરશે સર્વ,

ધરશે આર્યલોહી ગર્વ.

૩૧

પણ જે માર્ગ સાહી આપ,

કરવા નિકળ્યા છે આજ

આ માતા તણે ઉદ્ધાર,

તેને તે પીડે જ અપાર.

૩૨

અજ્ઞાનીજ તેનં બાલ.

રોશે આર્ય મહિલા કાલ;

વહીને મરેલા સર્વ,

ધરશે વિજયનો તો ગર્વ.

૩૩

તે દારૂ અગનને પામી.

જળકે તેમ જાશે ચાલી;

પણ રજપૂત સત્યજી બેલી,

નિત નિત ખીલશે એ વેલીઃ ૩૪
 નાતે નષ્ટ થાશે કોદી,
 પલટાશે કદી આ ભૂમિ !
 હું તો એ ગણું છું આજઃ
 ધન્યજ ધન્ય રજપૂત રાજા ૩૫

અનુક્રુપ-

સત્ય ને ફર્જ વિધાસે વિરલા રજપૂત છે;
 સત્યના નાશની સાથે, દેશ ધર્મ જવલી મરે” ૩૫

ઉદ્ધાર—

“ અમ્બર ખાલ હે કુળવાન !
 તમને એક દિસે ભાન,
 અંધા ફર્જમાં છે સર્વ,
 વળી સત્યે ધરો છે ગર્વ. ૩૭
 પણ શું સત્ય, એ નથી ભાન,
 થાયે દેશ આ વેરાન,
 તોયે સત્ય સત્યજ ફૂટી
 મરતા, અરિ જાય છે લૂંટી

સર્વે દેશની મર્યાદ, સર્વે દેશ લક્ષ્મી લાજ;
 સર્વે દેશનીય ખુમારી કરતો છે અરિ ધુળધાણી. ૩૬
 ધર્મ ડુળી જતો, ઇસ્લામ પ્રવર્તી રહે છે આમ;
 ગૌપ્રાહ્મણ અને કુલ નારી, રીખાયે અહિં સહુ ભારી ૪૦
 ધર્મક્ષેત્રમાંય મસીહ, હિંદુ દેવ ત્યાં છે પીર;
 તોયે સત્યના તમ જાય, શું એ સત્યથી કહો થાય । ૪૧
 દીધી સ્વતંત્રને કન્યાય, શું એ શાસ્ત્ર સત્ય મનાય ?

મુજને ઉર આ શંકાય, શું આ સત્યથી સહુ થાય? ૪૨
 ભારતમાં જુઓ, હો બાલ! કૌરવના થયા શા હાલ? ૪૩
 કુળે કર્યું શું ના સત્ય? છો નહિ સત્ય, મહારે સત્ય. ૪૪
 જેમાં સ્વાર્થ ના લવલેશ, જેમાં પાપ પણ ના લેશ,
 તેન અસત્ય, સત્ય મનાય: તે વિન દુષ્ટ ના જીતાય. ૪૫
 વાળીને હુણે શ્રી રામ, લમ સત્યે ન એ શુભ કામ?
 અંજુને કરણુપર બાણુ છોડ્યું, એ અસત્ય લખાણુ? ૪૬
 કેવી આ તમારી ટેક! દેવું સત્ય! શો વિવેક!
 કળ મુજને પડે ન જરાય, હિલડું આ બહુ રીખાય.” ૪૭

અનુબંધ ૫

ઉરમાં વીરના ભારી, આવેશે પૂર ઉઠતું;
 લાહના લડકા નેત્રે ચાલે છેજ અનન્ત શું! ૪૮

માલિની—

“તવ વચનજ સાચાં, આર્ય મહારાષ્ટ્ર વીર!
 પણ રજપૂત સત્યે આ ટકે દેશ ધીર;
 લડી લડી સહુ થાક્યા, છે સ્વીકારીજ સેવા,
 પછી કદી નવ છાજે ઘાત નિવાસનો ત્યાં. ૪૯
 શરણુ ધઈ અમે છે લૂણુ એનુંજ બાધું,
 શરણુ ધઈ અમે છે સેવનાકાર્ય લીધું;
 પછી લડવું ઘટેછે સત્યને કાજ, રાજ!
 નવ કરજું ઘટેછે કૃત્ય અકૃત્ય આજ. ૫૦
 કુરુ તણી જ સ્વીકારી સેવના ભીષ્મ વીર,
 મરણુ તક સુધી એ ના રખ્યા છે લગીર;
 વળી ગુરુ પણ જુઓ દ્રોણ જે ન્યાય વેત્તા,

લૂણ હક કરવાને શિષ્ય સાથેજ ઉભા. ૫૦
 ભગિની સુત હતા એ જાણતો શત્રુ તાય,
 પણ વચનજ અર્થે કુરુ સાથેજ થાય;
 લડી લડી જ, શિવાળી! દેહનો ત્યાગ કીધો,
 પણ કદી નવ ચૂક્યો સત્યનો માર્ગ સીધો. ૫૧
 શાળું સરવ વીરો એ જાણતા, કુરુ કૂડ,
 ઘાળું ઘાળું સહુ જોતા, કે કુરુ કર્મ ખૂરાં;
 પણ કયમ કરી ચૂકે સત્યનો પંથ સાધી,
 મરણ શિર ફેરે છે, જાણતા સર્વ ત્યાંહી. ૫૨
 રઘુસુત વળી કૃષ્ણ દેવના દેવ, રાજ!
 નવ કદી મતિ ખોલે નિર્ભવા દેવ કાજ;
 કયમ કરી પછી તેનાં કૃત્યનું માપ હોય ?
 શુભ સરવ કરે એ ઉર શંકા ન થાય. ૫૩
 અમ રજપૂત ઉરે આટલું તો વસ્યું છે,
 યવનવન સમૂળું છેક હોમાઈ જશે;
 અધરમ યવનોએ આદર્યો છે અગાધ,
 નીતિ પથ! વરજીને જાય એ આગ મુખ. ૫૪
 અમ કુળ પણ તે શું છેક હોમાઈ જશે,
 પણ કિરતી અમારા સત્યની સર્વ ગારો;
 સુવરણ પણ તાપે છેક જાયે તવાઈ,
 પણ અગન બુઝાતાં સ્વચ્છતા છેક પામી, ૫૫
 કીમત અતિ અમૂલ્ય પામતું છે હમેશાં;
 યવનકુળ ધુણીમાં સત્ય આંચે ચડેલા.
 રજપૂત સુત સર્વે છેક વિરાજ રશે.

અચળ કીમત ખામી સ્વર્ગનો વાસ લેશે. ૫૬
 દુળ દીપક! • હુન્નુ છે કીર્તિશાશિ તમારો,
 ધરમ ભૂમિ અને આ આર્ય રક્ષનારો;
 શરણુ થઈ તમે ને સેવના છે સ્વીકારી
 યવન તણી, અને ને બુદ્ધિ પાપીજ ધારી, ૫૭
 કદી પછી કરી રેશે ઘાત વિશ્વાસ કેરો,
 તમ મુખ પછી નેવા જીવશું ના અમે તો;
 તમ મહિં હુન્નુ ધારી છે ખુમારી અમૂલી,
 પણ કદી કરતા ના એ કલંકી, શિવાજી! ૫૮
 વચન સરવ સાચાં, તાત વિશ્વાસ સાચો,
 યવન કદી ફસાવે રક્ષણું ત્યાં અમે તો;
 રજપૂતસુત સર્વે સત્યના બેલી આચા,
 પિતુ વચન હણાતાં હોમશે રૂવ કાયા. ૫૯
 સેરહે.

આપી ને વિશ્વાસ તોડે આલમગીર તો,
 કરવાને તમ કાજ આ માથું તૈયાર છે. ૬૦

અનુષ્ટુપ—

કાલ તો આપને રાજ દરબારે નિમંત્રણે,
 થયો સમય સન્ધ્યાનો ચાલિયે ફરવા હુંવે. ૬૧

માલિની—

જયસિંહ મૃત રામ, માલવી યેષ્ઠતાનો,
 ઘણી વિકટ પળે જે રાયની પાસ ફેલો,
 જળહુળી નભસન્ધ્યા સમ્ય ભાવે ધરન્તી,
 હિપડી તહિથી ચાલ્યા નિર્ભવા દેવ ભૂમિ. ૬૨

જળહુળ નલસન્દ્યા જેલતી ખીલતી છે,
 રૂપ અગણિત ધારી ઠામ ઠામે સરે છે;
 નલવનલ સુવર્ણી છાંટમાં યોળવાઈ
 દિશ સરવ દીપાવે દિવ્ય ખુમારી લાઈ. ૬૩
 અહિં તહિં મૃદુ આલે આલમાં દોડી રે'તી,
 અનહુલ કંઈ જોમે વાદળી રંગ લેતી;
 અહિં ઘડીક રૂપેરી, તો ઘડી રંગ રાતો,
 કનકન્જ સમો છે રંગ ત્યાંતો છવાતો. ૬૪
 ઘડી ઘડી મહિં રેખા રંગ યેરંગી છાતી,
 ઘડી મનહર છાજા રંગ નારંગી થાતી;
 ઉર તહિંજ જડાઈ જાય કેા ચિત્રકારી,
 નલપટ બદલાયે જોઈ આનન્દ ભારી. ૬૫

હુજ'ગી—

ખજે યોધ જોતા નલે રલ ઇંડી,
 હૃદ' આજ કાસારમાં જાય દોડી;
 નહીં કેમ ઠામે હતાં હાંસ જામે,
 પરંતુ અતિ ઉરને તે સતાવે. ૬૬
 શમન્તા તહિં એક મિનાર આવ્યો,
 નમે ભોંકતો ઉચ્ચ છે શીશને રોઃ
 “ મહારાજ ! આ ઉચ્ચ છે જે મિનારો,
 જણાવી રહો હું'નો દિન ઉગ્યો !
 અહિં દિન્દનો યોધ જે મુખ્વીરાજ,
 લડ્યો, યુદ્ધ હાર્યો, મર્યો દેશકાજ;
 અણાવ્યો પછી આ અહિં હુકેશને,

મિનારો સદા રાગવા સ્મર્યુંને એ; ૬૯
 અહિં આર્યની હાર, ને જીત તુર્કી,
 અહીં આર્યના રક્તની રેલ છટી;
 અહિં હોમ તો આર્ય ને તુર્ક કેરો,
 જણાવે મિનારો નમે જોડનારો. " ૬૯
 સુણ્યું વેણુંને ઉરમાં લલિ ઉઠે,
 " અરે હાય ! આ હું ઉરે શું વહૂરે;
 અહિં આર્યનું રત્ન જે પૃથ્વીરાજ,
 ગયો હારી, તે સાથ તો હિન્દ લાજ, ૭૦
 ખુમારી, અસિ, ટેક, હિન્દુ સતીની
 પવિત્રાઈ, ગોપ્રાક્ષણોની પ્રતીતિ,
 ગયાં હાય ત્યાગી રણે પાત થાતાં,
 અડંગા અરે આર્યનું નાક જતાં ! ૭૧
 અહા આર્ય ! એ શું મતિ એમ સૂઝો,
 જીતી ક્ષેત્રમાં પાપીને માફી દીધી;
 અરે સ્વેચ્છ એ છેક વિશ્વાસઘાતી,
 ન એ સત્ય કે ટેક રાજે કદાપિ ! ૭૨
 મહીં સત્ય વ્યાપાર તે સાથ છાજે,
 હાજનતા ન તેને જરી પાપ લાગે;
 ઉરે દાઝતો યોધ દક્ષિણ જોલે,
 અડ્યું ઉરનું તન્ન તો છે હિંચોળે. ૭૩
 થયાં રોમ ઉભાં, ગઈ આંખ કાટી,
 જુઓ, હાય ઉઠે ઉરેથીજ કારી !
 " અડો ઉપરે, રાજવી હે ચિવાજી !

જુઓ માતૃ ભૂમિ દિહ્વીની સમૃદ્ધિ ! ” ૭૪
 બહી એમ અમ્બર તણે બાલ, ત્યાંય,
 ચડે ઉપરે યાધ પૂઠે જ જાગ;
 અહા શા વિચારે ચડે આર્ય વીર,
 ઉરે ઉછળે ભાવ શા વાપ્રી પીડ ! ૭૫

સોરઠો-

ચડ્યા સુમટ ત્રણ ત્યાંય, છેક ટોચ આવી જહિં;
 ઉભા બેના જેહ અનહદ દષ્ટિમાં તરે. ૭૬

શર્દૂલ—

છિંચા આ ભુરજે પછી ચડી અહા, શાશા વિચારે તહિં
 ઉભો દક્ષિણે ધ, ઉર ઉભરે, ભાવો સમાતા નથી;
 જુએ છે નયને તહિં તરી રહ્યાં બાગો, ખગો, ટેકરા,
 કુસારો, વળાં કુંજ, વેલી, તરુ ને ક્ષેત્રો ઘણાં જે પડ્યાં.
 સપાકાર થઈ અહિં તહિં સરે જમના, તરુશાખને
 યોગાતી હિલવી રસીક હૃદયું. આનન્દમાં મગ્ન છે;
 કેા ઠામે વળી છોડી ગોળી ચડે શિકારમાં મસ્ત છે,
 ઉડે છે ગણ પક્ષીના પલકમાં કેા ઠામ ત્રાસે ઘણે. ૭૮
 મેદાનો અતિ દીર્ઘ છે પણ પડ્યાં, ના આડનું નામ ત્યાં,
 ઉડે છે ધુળના ઢગો આહું તહિં દિશા ઘડી ઘેરતા;
 સન્ધ્યાનું નમણું સ્વરૂપ ઢળિયું તેમાં કંઈ ખીલતું,
 ઠામે ઠામ નવીન છે ભલકનું લાણું રૂપાણું થતું ૭૯
 ગિછાવી રૂલો નવીન ગતિયો દિહ્વી ઢળી છે તહાં,
 જેના ઉર મહિં અસંખ્ય રમતાં કાર્યો મનુષ્યો તણાં;
 છે રૂડલી સડકો અહિં તહિં જતી, તેની સહેલુદની

ચાંદે હાર સરન્તી, અશ્વ ધસતા, સ્વારો સહેતો તહિં.
 ચાંદી છે રૂડલી અટારી, અહિં તો બીજા મિનારા ઘણા, ૮૦
 ચાંદી રમ્ય અગાંશી, તો અહિં વળી દેવાલયો તૂટલાં;
 બુદ્ધાંગાંગ સસીદમાં ઉભરતી ઉઠે, વળી તે સહે
 આવે છે તહિં ઘંટ શંખસ્વર જે ધીમા, જંધીમા વહે. ૮૧
 જોઈ રમ્ય અને મનોહર છળી ધીમે ચિરાંતી જતી,
 જોઈ આર્ય ખુમારી સાવ સઘળે ઊંધી વળી ડૂબતી,
 સન્ધાનો રૂડો જમાવ પણ છે ફિકકો તહિં તો થતો,
 કેં બાલા ઉર લાહ્ય તોય ધરતી સુભૂષણો તે સમો. ૮૨

અનુબંધ ૫—

વિચાર પૂરે રાય તણાય છે મહારાષ્ટ્રનો,
 પ્રસારી કરને ત્યાંય જોલે અમ્બર બાલ છે. ૮૩

રૌણા

આ પણ પેલું દેખાય જુઓ મેદાન પંડયું,
 તે કુરુક્ષેત્ર છે, રાય! યુદ્ધ જ્યાં ભારતનું;
 ત્યાં ભીષ્મ કર્ણ ને દ્રોણ, શલ્ય, અર્જુન અને
 ભડ ભીમ, વીર અર્જુન લભ્યા છે યોધ પણ. ૮૪
 જોલે જ્યાં અમ્બરબાલ, યોધને ઉર તહાં,
 કંઈ ઉછંગી ઉઠ્યો ભાવ, સ્મૃતિ જાગી પળમાં;
 “હા અર્જુન અવતરે યોધ જ્યાં ભારતના
 કરે પવિત્ર ભૂમિ, અહા મુસદ્દા આજ તહાં! ૮૫
 જ્યાં મિત્ર તણા સારથી થઈ ભગવાન ભભ્યા,
 ત્યાં પાપ પાપ વરતાય અરેરે આજ હવાં!
 દરી પવિત્ર જંને અહાં સ્વર્ગથી આવી ઘડી,

નિરખાન્તા કરતા દેવ રોજ વિમન ચડી. ૮૬

જ્યાં પ્રહારુ સન્ધ્યા કર્મ મહિં મશગુલ થતા,

જ્યાં ગોનાં ટોળાં રોજ અવકૃત થઇ ભમતાં;

તે ગયું તજીને હાય ! વિપ્રગોરજા થકી

છાંદણાં થતાં ઠારઠાર અહીં આ વિહ્વી મહીં. ૮૭

ગૌરવ તજી ગયું તે ક્યાંય ? અહીં શું લાઇ પછે

અહિં તહિં ઠગ સમ કંઈ પડયું ઉદરે માત તણે,

થરથરતું દિસે તેહ નયનને ડાંગ દઇ,

રે લાઈ ! લાઈ ! એ શુંછ સમજ નાણે પડતી. ૮૮

રોમાંય થતાં લડવીર આપને પીસી દઇ,

બદિયો ઉર ણળનો અતિ દીર્ઘ નિઃશ્વસ મુકી;

“ એ લાઈ ! હસ્તિનાપુર, આર્યનું ગૌરવ જ્યાં,

નિત નિત જળહળનું હતું, પાંડવો રાજી રહ્યા; ૮૯

રે છેક નષ્ટ તે થયું, નિશાની ના જ મળે,

એ ખુમારી ભારત તણી ગઈ ભૂંઆઈ અરે !

પણ ઢગલા પડેયા તેજ આજ લાળો વર્ષે,

આ ઇન્દ્રપ્રસ્થનું પાનું આંખની પાસ ધરે. ૯૦

ત્યાં ઉછળીને કંઈ પૂર ચોધને ઉર ઠર્યું,

શું અહિં હસ્તિનાપુર, ઇન્દ્રપ્રસ્થે શું હતું,

શું અહિં ધર્મઅવતાર યુધિષ્ઠિર લાઈ સહે

ભરી રહ્યા હતા દરગાર જગત વિખ્યાત અરે ! ૯૧

હાં મહિલા આર્યો તણી દ્રૌપદી, કુન્તી સતી,

ગાન્ધારી આદિ સર્વ ભક્તિમાં લીન થતી;

અહિં રહી મહર્ષિ વ્યાસ વેદની ધૂન મહિં

ગોળ-તા સૌનાં ઉર; અરે શું આજ અહીં ! દરે
એ ગયું અરે છે ક્યાંય હાથરે આજ તણ !
આ ઉલ્કાપાત જણાય મને સર્વત્ર નકી !
નકી જશે આવતું નામ હજી જે કાંઈ રહ્યું,
એ ચેતી તેના પુત્ર કરે ના કાંઈ લહું” દરે

અનુક્રુપ—

સરિતા અસ્ત થાયે છે; વાદલડી નવરંગથી
સખી સન્ધ્યા સહે ખેલે, દૃષ્ટિ ત્યાંનૃપની ઠરી. દરે

રોળા—

ત્યાં પડ્યું દૃષ્ટિની માંય સરિતા કંઠ પરે
સુંદર રમણીનું વૃન્ન, કેલિ જે કરતું કરે,
છે હર્મ્ય સરિતા કંઠ પરે તહિં ઝુકતો,
ને સરિતા ઉરમાં મીઠી શાન્તિથી સરીજ જતો. દરે
બહુ છટાથી વાયુ વાય કદલીને હીલવતો,
વળી રમતી જે સન્તાપ રમણી પૂઠે પળતો;
એ પવન અતિ મસ્તાન મસ્તીમાં ડોલી રહી,
નાજીકડી કુંજમાં જાય દહેરથી રંગ દર્પ. દરે
ઘડી લાલ, ગુલાબી, વળી પિરોળ રંગ ઘડી,
નારંગી, સ્વેત તો ઘડી, સુનેરી લલક ઠરી,
લીલો, પીળો, આસ્માની રંગના નારી સમો
ત્યાં રેલ-તો છે રહ્યો ઉર જમાવ લલો ! દરે
આજીવણ પણે શું જરીક દિવ્ય રસ લાઈ રહ્યું
આ મરુ ભૂમિમાં શીતલ વાદિકા સમશું. ઠર્યું,
ત્યાં ઠરે જરી આ ઉર, નયનને શાન્તિ વળે,

જીન તિમિર સમાઆ મહિં વિજળી સમ શુ' ઉછળે' ૬૮
 મહારાજ ! સત્ય છે એજ, એક આ દિહ્વી મહિં
 કંઈ ઠારી રહ્યું છે ઉર હજી પણ આંહિ ઠરી;
 આર્યા સંયુક્તા ભુવન હતું તે ઠાર પછે,
 જ્યાં પૃથ્વીરંજ ઉર તણી ખુમારી રેલી રહે. ૬૯
 હજી પણ ત્યાં દુહિતા યવન તણી આનન્દ ભરી
 રહી ભરતી નિજ ઉર થકી સ્થલે સ્થલને રમણી;
 ત્યાં વિણા સારંગી સૂર મધુર અંકાર કરી,
 છે ભરતા કુમળાં ઉર કુંજમાં રેલી રહી ! ૧૦૦
 ત્યાં રમેછ ભર ઉડ્ડાસ સરસ્વતી દેવી સમી
 કંઈ રમ્ય મનોહર તાન દઈ પળતી છળિલી
 આ યવનરાજની પુત્રી જેળુન નિજ કાવ્ય થકી
 છે સ્થલ સ્થલને કંઈ દિવ્યરસે જોળતી જતી." ૧૦૧
 આ વહિયો અમ્બરલાલ સુણીને યોધ ઉરે
 કંઈ ઠરિયો ઉજવલ ભાવ, નયન ત્યાં ઢાળી રહે;
 સન્ધ્યા પણ છે થઈ અસ્ત જતી નલમાં ગળતી,
 આંખુ આંખુ કંઈ તેજ રહે છે છાંય તહિં. ૧૦૨

આનુબંધ-૫-

“અસ્ત આ સૂર્ય છે થાતાં, અન્દ્રોદય પછે થતે,
 વળી કે કાલ તો રાજ ! અન્ધકાર કરી જતો ૧૦૩
 વસ્તુ માત્ર તણી આમ સ્થિતિ તો પલટી જતી;
 સત્યનો જથ છે અન્તે સવ સૂચવતું અહીં.” ૧૦૪

ચોપાઈ—

આમ જોલતો અમ્બરલાલ,

દક્ષિણ નૃપના કરને સ્હાય;
“આલો આશ્રમ પર તો હવે,”

હિતરવાનું પછી આદરે. ૧૦૫

અન્દા નલ ચડતી છે જતી,

નિજ સુધામાં જગ ગોળતી;

નૃપવર બન્ને અશ્વે ચડી,

ભય ગોષ્ઠીમાં બહુ ઉભરી. ૧૦૬

વંશસ્થ-

નિશા સુરમ્યા ભભકી વસન્તની,

અનન્ત પ્રેમી હૃદને વિમોહતી;

પૂર્ણેન્દ્ર ચારુ ઉદયાચળે ચડે,

અમૃત રશ્મિ જગ ઉરને ભરે. ૧૦૭

સુપુષ્પની મન્દ સુગન્ધ છાયછે,

ધીમી છટામાં વળી વાયુ વાયછે;

કુહૂં કુહૂં દૂર અદૂર ઉભરે,

હળુ હળુ એક બીજા સહે ભળે. ૧૦૮

સ્થલે સ્થલે હર્ષ-પ્રવાહુ વિલટયા,

પળે પળે રૂપ અસંખ્ય ધારતા;

ખળેખી જતી ગભીરી જ કો સ્થલે,

અમોઘ હોશે યમુના સરન્તી છે. ૧૦૯

રમે રૂપાળી શશીની કળા તહિં,

તે ઉરમાં જ્યાં ઉરછાપ છે ઢળી;

ગળી પડે અમૃતકર ચંદ્રનું.

ભિંબાઇ જાતું ઉર ચન્દ્રકાન્તનું. ૧૧૦

ઊંચી ગ્રીવા ને સુખને વિકાસનું,
 ચોટાડી રે'તું ઉર તે નલે ધણું;
 ખની જઇ લીન જ ચન્દ્ર રાજમાં
 રહ્યું ચકોરું ઉર ઠારી પાનમાં. ૧૧૧
 વધે કળા તેમ નિશા કળા ધરે,
 વધે નિશા તેમજ શાન્તિ પાથરે;
 ઠરી હજારો હ્રદ શાન્તિમાં ઢળ્યાં,
 વિરહાકુળાં એ શશીમાં જઇ ભળ્યાં. ૧૧૨
 સંભારતાં ઉર શશી વિલોકીને,
 પ્રજાળી જાતો ઉર ભાવ કૈકને;
 હતાં પડેલાં ઉર દૂર કૈકનાં,
 જઇ કહેતાં ઉર ભાવ બાપડાં. ૧૧૩
 દિયે શશી અમૃત છાંટ સર્વને,
 હ્રદે ધરે પ્રેમી હજાર ભાવને;
 “ હશે પ્રિયા તો તુજ રક્ષિત ઝીલતી,
 સુચન્દ્ર બહાલા! તુજમાં ભળી રહી.” ૧૧૪
 “ હજાર મારા ઉભરા ઉછાળતો,
 હશે હશે એ રસિયો અતીવ તો;
 મુંઝાઈ જાતો મુજના વિયોગથી,
 હે ચન્દ્ર બહાલા! ઉરને તું શાન્તિથી ૧૧૫
 દઈ સમાચાર હું રાંક જીવના
 તું ઠારજે, પ્રાર્થન આટલું ભલા!”
 હજાર એવા નમનો કરતી જ્યાં,
 અપાર બાલા પ્રિયને સ્તવન્તી ત્યાં, ૧૧૬

સુવાટિકા એક નદી તરે અહીં,
 સુવૃક્ષની રમ્ય ઘટા લગી જહીં,
 ધરી ઉરે રમ્ય સુહૃમ્ય મહાલતી,
 નદી પ્રવાહે ઉરને ઝમોળતી. ૧૧૭

પડે શશીનું નમણું જ ગિમ્ગન્યાં,
 થડે નદીના ઉરમાં વિચી ઘણાં;
 રમે તહીં શ્વેતજ હૃમ્ય રંગથી,
 સુગિમ્ગ સાથે નદી ઉરમાં ભળી. ૧૧૮

અગાશીમાં ત્યાં સળિ સાથ સુન્દરી
 દિહ્લી પ્રતિની રહી આત્મજ્ઞ રમી;
 રમે હુલાસે રીઝવી વસન્તને,
 મધુર સૂરે નભને ભરી દિયે. ૧૧૯

નિશા પ્રસારી શશી મોહની સરે,
 સરે સરે, ને કંઈ દિવ્ય પાથરે;
 ઉરે તણી તે સ્થિતિ થાય દોયલી,
 ન ભાન રે'તું લવલેશ તે ઘડી. ૧૨૦

નિશા સહે નીંદ તણા જ ઉરમાં
 ભરાઈ જાયે સળીએ પછી તહાં;
 ઉઠી ઉઠી એજ મહીં ભરાય છે,
 લસન્નપૂરે હૃદયું તણાય છે. ૧૨૧

રહી કિશોરી દિહ્લીનાથ આત્મજ્ઞ
 અગાશીમાં ત્યાં જહુ મગ્ન ભાવમાં;
 અહીં તહીં એકલકી સરન્તી છે,
 કંઈ ખુમારી ઉરને ભરાતી છે. ૧૨૨

કરી રહે, ને સરિતાકરે જુઓ,
રમન્તી ચન્દા કુદકા દઈ સરે;
વળી જુઓ આલ મહિં હુલાસથી,
જલે સરે વાદલડી રમી ઘડી. ૧૨૩

કરે છ દૃષ્ટિ જલમાં ઘડી વળી,
અપાર ઉરો કુસુમી તણાં તહીં
થઈ તદાકાર વૃત્તિ સુરમ્ય તે
પિયે હુસી અમૃત ચન્દ્ર જે દિયે. ૧૨૪

મધુર સૂરે ઉભરેછ કોયલી,
વનાન્ત ભેગી રવ જાય છે સરી;
જવાળ પામે હૃદયું ઘડી મહિં,
છિછાળતી ઉર મસે સગી જહિં. ૧૨૫

સુણે સુણે ને ઉર તો રકુરાય છે,
“અરે અહા આ ઉરમાં શું થાય છે!
આ શું જઘાં નેક અનન્ત પ્રેમમાં
કુળી કુળીને ઉર ઠારતાં રહ્યાં!” ૧૨૬

અનુક્રુપ-

મનમાં એમ લાવીને, ખાલા સેજ મહિં પડી;
રેલતી મીઠડા લહાવા ચન્દા જાય નલે સરી. ૧૨૭

ચોપાઇ-

અગાશી મધ્યે રૂડતી સેજ
પુણ તણા ઢગથી ઉભરે છ;
ચત્તિપાટ સેજલડી માંચ
પડી કિશોરી આવી ત્યાંચ. ૧૨૮

હૃદયું ગળતું રક્તિ મહિં,
હલક છેળ નવ જાયે ચાહી;

“ અહુ ખીટી આ રાજમ રાત,

રહી રમી ચન્દ્રની સંગાત!

૧૨૬

કુદરતના મીઠા આ લાવ

લિયે પ્રેમીલાં; દિલ જમાવ

અહુ આહી શો જામી રહ્યો!

કોણ થકી એ જાયે સહ્યો!

૧૩૦

કહ્યાં હશે મુજ દિલનો રંગ,

જે સંગે હું ભર ઉમંગ,

નિશા સમી હ્યાં રેલી રહું,

હૃદય તણા લાવાને લહું.”

૧૩૧

વિચાર એવા કરતી તહિં

હૃદય શશીમાં ચોડી રહી;

જોઈ જોઈને વિરમી જાય,

નયન મહિં કંઈ આવી છાય!

૧૩૨

જાગતિ કે નિદ્રાનો પાસ

નવ રોડી જોડા છે ખાસ;

નભ ઉરથી આવતી ચોક

દિવ્ય રૂપાળી મૂર્તિ છેક

૧૩૩

નયન સગીચે રમતી રહી,

ખાલાના હૃદયાને ચાહી.

રમ્ય મનોહર રાજ કુમાર,

ધીર વીર અતિશય સુકુમાર,

૧૩૪

મૃદુતા નયને ઝવટી જાય,

સકલ સૃષ્ટિમાં રેલી છાય,

શશી સમો શાન્તિભંડાર

ઉલ્લો આવી બીજો માર!

૧૩૫

અનુબંધ—

રૂડલી મૂર્તિ ભાળીને બાલાતું ઉર હોંશથી

કોઈ આવેશને પામી ઉભું છે સમીપે જઇ. ૧૩૬

વસંતતિલકા—

ધારી મનોહર મધુ શુભ દ્રાક્ષ કેરો

ખ્યાલી મહિં, કર પ્રસારી રહી રૂપાળો;

જ્યાં જ્યાં હજી, — “મધુ પિયો, પ્રભુ” એમ બોલો,

હા હા રીખાઇ ઘડીમાં પડિયું અરે રે! ૧૩૭

કાળી જટા, વદન છે પાણુ સાવ કાળું,

ઓળો વિપુલ, કૂંર દંત, અતિ સુગાળું

છે મુખ, આંખ પાણુ દીર્ઘ અતિ ભયાળી,

છે ઠાર ઠાર રહી જવાલ બધે પ્રજાળી! ૧૩૮

મોટું લગુડ પાણુ હસ્ત મહિં સહું છે,

ગાંઠા થકી વિપુલ અંગ બધે ભર્યું છે,

છે કચ્છ ખૂબ કસીને વળી બાંધી દીધો,

ને ચાલતાં ધબ ધબાટ અતિ કરન્તો, ૧૩૯

એવો ભયાનક અતિ કૂંર કોઈ કાળ,

આવી બડાક ગ્રહતો ઝટ રાજ બાળ;

ને ધોકલા તણી જરી ઝટ કોર મારી,

ફાડી દિયે મધુ ભરી રૂડલી પિયાલી. ૧૪૦

ઉપાડીને કુંવર ને નલમાં ગયો તે,
 પોતે જણાય પણ ખાલ નહીં જણાયે
 આભી બની, હચમચી ઉરમાં કિશોરી,
 આ ચિત્રથી નસ નસે કૂર લાલ લાગી. ૧૪૧
 ઉઠી અધીર, પણ કાંઈ જણાય નહીં,
 છે અન્દ્રિકા ફિક્કી બની જઈ અસ્ત થાતી;
 ના ઘાતકી પુરુષ તે, નવ રાજ ખાલ,
 ખ્યાલી નહીં, કંઈ નહીં, નહીં સ્વપ્ન જાળા ૧૪૨
 “આવું હું ઉર મહીં કેમ થયું હશે રે?
 શો અર્થ આ? સમજ ના મુજને પડેછે;”
 આવા વિચાર તણી રેલ મહીં તણાતી;
 છે આમ તેમ દડતી રહી સેજ માંહીં. ૧૪૩
 આં તો સુણે મધુર કૂ... રવ કોકિલાનો,
 ભેટી વહે શીતલ લહેર સહે દિવાનો;
 એ તો કંઈ રસિક ગાન કરી રહી શું,
 જે સુણતાં હૃદય હાલકેલોલ થાતું! ૧૪૪

આઠ—

હો રસિયાં ! લેજે મીઠા દહાવ !
 કંઈ કરજે દિલનો જમાવ; હો રસિયાં !
 આ વારિના વીચિ પેઠે આયુઃ દોડયું જાય
 પ્રેમ મહીં ને લગની લગાવી તો પૂર્ણાનન્દ પમાયે !
 હો રસિયાં ! ૧૪૫
 ધન્ય કુમુદિની, ધન્ય જ તુજને, ધન્ય જ તારો રનેહ,
 અનહદ ખ્યાલો તે પીધો, બહાલી! ધન્યછે તારો દેહ!
 હો રસિયાં ૧૪૬

સુણુને હો આ આલમ કેરાં સરવે વતની આજ,
નેક હૃદય વિન રે'ને કુંવારાં કરતાં ના કૃત્રિમ કાજ!
હો રસિયાં ૧૪૭

વસંતતિલકા.

“ એ એ ખરું, ઉરશું ઉર ભળે ઉમંગે,
આ આ રસિલી અહિં કેાકિલ શાખ પૂરે;
તું ઉરના સરવ ભાવની ભેડુ એક,
હા ધન્ય ધન્ય અલિ કોકિલ તુંજ નેકા ૧૪૮
સંકળ્ય સિદ્ધ ઉરગુંજ સહે જ તારા,
આ ઉરનું લગન ઉર સહે જ મારા. ”
ત્યાં તો ઉઠ્યો કિલકિલાટ પતત્રી કેરો,
છે પૂર્વમાં હલદીરંગ છવાઇ જતો. ૧૪૯
મન્દો વહે પવન શીતલ લહેર દેતો,
ને ઉરથી કંઇ સુગન્ધ મધુર લાતો;
ઉઠી મનોહર કિશોરી સખી સમેત,
ચાલી પછી નગરમાં કરવા પ્રવેશ. ૧૫૦

અનુબંધુપ.

રમણીવૃન્દ બાલાનું આવિયું પુરની મહી
ઉભરી જેહુ ઉઠયું છે રંગે બેહુદ રૂડલા. ૧૫૧

સૂર્ગ ૪.

સૈનિકને લખાખણ, નગર પ્રવેશ, સભામાં,

પ્રેમનું ઓળખાણ, પિતા પુત્રીની

વાતચિત.

હરિગીત.

પ્રહ્લાંડપટ વિસ્તીર્ણ પડીયું ઉરમાંહી રસિકડાં,

અનહદ રસે ઝળકી જતાં દેવી ઉરે રમતાં રહ્યાં;

દોઢુતિને સન્ધ્યા નિશા ચન્દા અને ઉષા મળી.

રમતાં ફરે છે કુદડી, સખી હર્ષમાં રેલી જતી. ૧

મનહર વચ્ચન્તની ચન્દ્રિકા ખેલી અતિ આનન્દમાં

સ્થલ સર્વમાં રેલી ગઈ નિશા સહે સ્વચ્છંદમાં;

આવ્યો ઉષાનો સમયને રસ રસ કરી રહી સર્વને

તે એ સખી ઉદલાસથી નિજ ઉરમાં સૌને ગ્રહે. ૨

સન્ધ્યા નિશા ચન્દા ગઈ ઉષા તણા આ ફેરમાં

રમઝુમ થતા સોહક બધા ઝમકાર ગાળ ઉઠીયા;

ગાળ રહ્યું પ્રહ્લાંડ મધુરા સૂરના બહુ પૂરથી

કેકા મધુર ટીહુ ટીહુ કરી નેકી પુકારે ઉરથી. ૩

કુકુટરવો રળિયામણા ગજવી રહ્યા દિશ સર્વને

હુકળી ઉઠે કોકિલ મધુરી લાવતી ઉર ગર્વને;

શુક સારિકા આદિ ઘણા પક્ષીગણો નભમાં સમી

કંઈ હોંશ નામ્યે ઉરમાં પૂજે ઉષાને નમી નમી. ૪

આવી જલાશય પાસ મયૂરો ખૂણ પક્ષો પાથરી
 ખૂરે કલાને નૃત્ય કરતા મયૂરી સંગે લો રમી,
 સારંગ રમતાં જાય લમતાં વનમહી કીડા કરે,
 કંઈ પ્રેમના આવેશમાં દૃગ મધુર સ્થલસ્થલમાં ફરે. ૫
 રસગાનમાં તો મધુર સૂરના ઉઠતાજ તરંગ ત્યાં,
 સુગન્ધી વાયુ ઉર ચડી પેસે રસિક હૃદમાં ઘણા;
 સુવર્ણ વારિમાં ઝળોળી કુમળો નિજ દેહડી
 શીતલ મધુરી લહુરી ચાલે ઉર ઠારતી અતિ. ૬
 ઉઠ્યો શિવાજી શૂર નિદ્રાને કરી રહી દૂર ત્યાં,
 દમરી પંચ નામો પાપહર પ્રક્ષાલિયું મુખ છે તહાં;
 કરી સ્નાન પૂજી દેવને દેવી ગુરુ માતા તણું
 કરી દમરણ શસ્ત્રો સજી બેઠો ઉરથી ઉભરી ઘણું. ૭
 આવી લટો સૈનિક બેઠા રચી કચેરી પાસ છે,
 સૌ નયન દષ્ટિ એકથી નૃપવદનઅમૃતને પિયે;
 ના શ્વાસ જરી કેા ચાલતો, સૌ શ્રવણ તો ઉત્સુક છે
 પીવા અમૂલાં વચન દક્ષિણરાજ મુખથી ઉચરે. ૮
 “જાવું શૂરો! છે આજ મારે મુગલના દરબારમાં,
 છે ઝેરી વસમો અરિ, મૂકવો પાય દરમાં સર્પના;
 ફસવે મને જો ત્યાં અરિ છલખાળને તો પાથરી,
 ફસવે કુંવરને ને હમે મહારાષ્ટ્રખાલકને કદી,
 ના હૃદયને તો હારતા છો આર્યકુલઅવતરસ હો!
 નવ જીવન બહાલું ધારતા થઈ ગઈ અહિં દમજો તમે;
 નહિ એક સ્થલમાં વાસ કરતા રાડ માંડી સ્થલ સ્થલે
 ગિરિગુહા નદી ઉપકંઠમાં રહીને પીડા કરજો તમે. ૧૦

નવ ધર્મ યુદ્ધ આ નીચ અધમાધમ અરિની સાથ તો,
 કરતા કદી, હે યૌધ મારા ! લાલ ત્યાં પડ્યો તમે;
 છે દુષ્ટ અરિ વિશ્વાસઘાતી, વચન એનું સત્ય ના,
 છે આર્યભૂમિમાં સર્પ એ ગાર્ડી થઈ પકડો સદા. ૧૧
 જાણો તમે વધુ શું વધું, હે અચલ સ્તંભજ દેશના !
 છો કુશળ સર્વે યુદ્ધમાં કૌશલ્યમાં ના છે મણા; ”
 એવું વદી વિરમ્યો જહીં, ત્યાં સર્વ વીર ઉભા થઈ
 નમવી રહી શિર ખોલતા છે ગળગળા બનતા અતિ. ૧૨
 “હે આર્યકુલમણિ રાજવી ! હે ધમના પાલક સદા !
 નવ સ્વપ્ન એવું લાવતા મહારાષ્ટ્રસુત ડગશે કદા;
 દેવી-ગુરુ-માતા તણી અમીની રહી દગ જ્યાં ઝવી,
 શશતાન એ નવ કાવશે નિજ પાપ બાણ પાથરી. ૧૩
 એવું વીરો વદતાં જહાં દક્ષિણ નૃપ પાસે રહ્યા,
 છે અશ્વપર થઈ સ્વાર અમ્બરબાલ આવતો તહાં;
 અસિશું અસિને તો નમાવી વદી “જયજય” શબ્દને
 બેઠાસુઆસન પર ચડી આહિન્દના રત્નો જળે. ૧૪

અનુબંધ ૫.

ઘડી ગોષ્ઠી કરી છાની બંને અશ્વપરે ચડી
 સૈન્યને ત્યાંજ રાખીને ઉપક્રયા પુરની મહીં. ૧૫
 પાટવી યુત્ર શંભાણ, તાનાણ પ્રિય મિત્રજે
 દક્ષિણ હસ્ત રાખનો અશ્વે પાછળ બાય છે.
 જોય છે પુરની શોભા, ઉરે કંઈ કંઈ લાવતા,
 હિમરી જેહ ઉઠ્યું છે ભાવોતો ત્યાં નવાનવા.

બુદ્ધિ—

“મોગલી રાજ્યની ઉચ્ચ તો ભવ્યતા
 મુકવી મોઝળી” એમ રાયે
 છે પડો ફેરવ્યો ધાક સાથે તહીં
 આંજવા આર્ય આ રાજવીને:
 જલ તણાં છાંટણા શેરીએશેરીએ,
 શોભતી ગાડીઓ જાય દોડી,
 ઠામ ઠામે ઉભા દહેરગીરો રહ્યા
 હસ્તમાં નગ્ન છે તેગ ઝાલી. ૧૭
 દીપી દુકાન છે અતર વસ્ત્રો તણી
 શાલ દુશાલ રહી કેઈ ઠામે,
 દોઈ દુકાનમાં ફલ ફડાં ગોઠવ્યાં
 બેઠને દિલડું મોહ પામે,
 સોની સોના રૂપાના કરી કળશને
 ગોઠવી હાર શું હાર ઝેઠા,
 નકશી એવી કરી ચિત્ત જતું ચળી
 સરીગિરી મહીં હિન્દની આ. ૧૮
 છે ઝવેરી રહ્યા મોતી હીરા ઘણા
 ગોઠવી હાથમાં વીંઝ ઝાલી,
 દહેરથી વાયુને ઢોળતા ડોલતા
 એસિયા છે ચડી ગાદી સારી;
 રંગરેબે અતિ સુંદર વસ્ત્રો તણી
 હાર દોરીપરે ગોઠવીને
 હાથ હુકકો ધરી કુંકતા ઘૂંટને
 મુખથી તાણુતા દહેરથી છે. ૧૯

ધૂલના ચૌકમાં હાર તોરા ઘણું
 લહેરથી કંઠમાં માળ રોપી
 જાય સ્વચ્છન્દથી યવન મસ્તી મહીં
 બાપડા આર્યને લાત ઠોકી;
 યવનની ગાડીના અશ્વને ઝાલતા
 વાટમાં જાય દોડ્યા બિચારા
 આર્યના બાલકો હાંફતા હાંફતા
 જાલમાં ચાલતી સ્વેદધારા.

૨૬

આમ બાજરમાં ચાલતું છે તહું
 યોધ દક્ષિણ ચડી અશ્વ જાયે,
 હૃદય ચીરાય છે યવનના ત્રાસને
 નિરખતાં નિરખતાં ઠામ ઠામે;
 યવન સ્વારો ધસ્યા જાય છે માર્ગમાં.
 આંખ કરડી કરી યોધ સામે,
 શાપતા આર્ય જે આવતા વાટમાં
 લગીર સંકેત કોનો ન ધારે.

૨૭

યવનને યવની સરવે ધરી ગર્વને
 જોઈ આ ચોંધને ચીડ આણે,
 “મૂર્ખ આ જાય જો, રાડ માંડી હતી
 દીનના ધર્મની સાથ આણે;”
 કોઈ જોલે, “લલે હાથ આવ્યો
 હવે જાય ના જીવ તો આજ ચો તો,”
 કોઈ જોલે, વળી “ચોર આ પહાડનો
 પીડ તો જાય છે આજ જો જો!”

૨૮

બાપડા હિન્દુઓ હર્ષ હૃદયે ધરી
 આંખમાં હર્ષનાં ગિન્દુ લાવી,
 “ધર્મરક્ષક અહા! ધર્મપાલક અહા!
 આજ આ કેમ આવ્યા ફસાઈ?”
 એમ ઉર લાવતા, એમ ઉર દાઝતા;
 જાય રાધ્યા ધની ગાંડુ પેઠે,
 જેમ કેા ઉપરે આશ મોગ્રી ધરી
 લગ્ન થાતાં પછી લાહ્ય ઉડે. ૨૩

તોય તે ઇચ્છતા “ધન્ય છે તુજને,
 આર્યનાં કુલને યોગ્ય વીર!
 તારું સાડું થજે, દેવ રક્ષક હજે
 તાહુરા, હે મહા યોધા ધીર!”
 કોઈ ગારી ચડી, કોઈ છે ગોખમાં,
 કોઈ છે ચક્ર પછાડીજ ઉભી,
 હિન્દુ નારી રહી હાથ ઊંચા કરી
 લેંતી ગોવારણાં હોંશ સોતી. ૨૪

કોઈ બાત્રા પૂછે માતને હર્ષથી,
 “આજ શિવાજી કું અર્થ ચેધ
 આપણે કાજ જે યુદ્ધ માંડી રહ્યા
 યવનની સાથ મહારાષ્ટ્ર વીર?
 કેમ હે માત! તે આજ આવ્યો અહીં ?
 યવન રાજા અતિ છે હુરામી,
 ખીડશે તેહને, રીખશે તેહને,
 હોય વિશ્વ સ તેનો ન કોહી.” ૨૫

એમ બોલી થઇ ગળ ગળી બાળકી
 આંખમાં અશ્રુનું પૂર લાવી,
 નિરખતી નિરખતી ઉર આશિષ દે
 જય થને તાહરો આર્ય સ્વામી: ”
 કોઇ તો બાળકી હર્ષદેલી ખની
 ત્રાસ ભૂલી જઇ યવન ઢેરો,
 રૂડલી છાળથી કુસુમ ઉરાડતી
 ચોખથી બોલતી “ કુશળ હોને !
 ગાયને વૃષભની પાસ યવનો ધસી
 નેરથી માર એવો લગાવે,
 સૂણીને ઘોષ જે ઉઠતો તાડતાં
 કમ્પતા હિન્દુઓ હાય મારે;
 તોય બોલાય ના, પાપ નેવાયના,
 નિરખતા બાપડા દાઝી દાઝી,
 આર્યના ધર્મને પીરવો એજ છે
 યવન ઉરે રહ્યું રોજ ગાજી.

૨૭

“ રાવ ઉમરાવ મોટા ઘણા આર્ય છે
 તોય દેથી નહીં કાંઇ થાયે,
 હાય ! આ શું બધું પાપ ફેલી રહ્યું
 ત્હોયના કોઇનું ઉર હાલે;
 શું થયું રાજ્યથી શું થયું જીવનથી
 આખરે બાપડા આર્ય દુઃખી !
 ધિક્ મોટપ ધરી ! ધિક્ આ નોકરી !
 નિત્ય નેતા રહ્યા જેહ સાંખી,

૨૮

આ બધાં ઉર આ આર્યના બાલનાં
 આજ એવું અહીં શું જણાવે
 ધારી સુખ આજી લગનાશ તે આજ છે,
 એમ આ સુખમાં એ કળાયે,
 “ભૂલ મેં છે કરી, આમ કાળ્યો અરિ,”
 એમ ધારી ઉરે જાય આલ્યો,
 “હજી કંઈ હાથ છે, જાઉં છાંથી પળી,
 રગડું અરિને” ઉરે લાવ આલ્યો. ૨૯
 “જોઉં શું થાય છે, એમ કરવું નહીં,”
 એમ ધારી વળી જાય આગે
 લલક દિહલી તણી યવન શણગારથી
 જોઇને દિલમાં લાહ્ય લાગે,
 રૂડલાં દેવળો હિન્દુ દેવો તણાં
 તોડી ધુમ્મટ મસીદો બનાવી,
 કારીગિરી કરી હોંશથી તે પરે
 યવન રાયે અતિ ગર્વ લાવી. ૩૦
 ક્ષણ ક્ષણે સ્થલ સ્થલે પીડ વાધે ધણી
 દિલ રીઝે નહીં કોઈ ઠામે,
 કેમ રીઝે જરી દેશને ધર્મની
 લક્ષિત જેના ઉરે હાય મારો
 આલતાં આવિયો યોધ દક્ષિણને
 ગાળ નોખત રહી જ્યાં ઉદ્ધાસે,
 ભેરવી રાગની ધૂન ચાલી જહીં
 સધુર શરણાઈના સૂર સાથે. ૩૧

“આ મહારાજ ! મહેલો બધા રાજ્યના
 આ આહીં સૂરતું પૂર ઉઠે,
 ખાને નૌખત આહીં, ઉતરો, રાજવી !
 ચાલતાં આહીંથી જવું પાચે; ”
 સૂણતાં દાઝીયો દિલમાં તો ઘણું
 તોય યોલ્યો નહીં વેણ કાંઈ,
 ચાલિયો આગળે સર્વ જોતો તહીં
 લૂંટ જે હિન્દની છે ભરાઈ.

૩૨

આમ જોતા પછી આવિયા સર્વ તે
 જ્યાં મળ્યા છે બહુ રાજ મોટા,
 દિવાને ખાસ છે નામ જે ધામનું
 મુગલ મહીપાલનું સુખ જોતા;
 મધ્ય મયૂરાસને યવન રાજ ચડી
 જોય છે ઉર ખુમારી લાવી,
 જોઉં બાબુ કરી પંક્તિ બેઠા તહીં
 મંડળીકો કચેરી જમાવી.

૩૩

વસંત તિલકા.

ઉંચે ગલેરી મહીં સુન્દર હીર કેરો,
 ત્યાં ઝૂલતો ચક્ર રહ્યો અમૂલો જરીનો;
 બેસી પછાંડી દિહલી નાથની રાજકન્યા,
 જોતી પિતાશરણ જે અરિ આવતો ત્યાં.

૩૪
 નીચે મળ્યા નૃપવરો ગઢવી ઘણેરા,
 જેણે ઘણું લડી લડીજ સ્વીકારી સેવા;
 છે મારવાડ વળી માલવ આદિ રાજ,

ધરવા ન કોની ધરતો તહીં તો હૃદેમાં,
આળ્યો અને, સરવ જોઈ રહ્યા ટશી છે,
ને શું થશે ઘડીકમાં સહુ એમ ધારે. ૪૨

“ હા ઉર ! આ સરવ મુજ ખુમારી આ આ,
આ શાન્તિ, આ હૃદયની મુજ લક્ષ્મીએ આ,
આ તે અમૂલ્ય મુજ રત્ન ગુમાવિયું જે
મેં કોઈ યુગમહી, છું રહી હુંડી-જેને, ૪૩
તે આજ હાથ ચડીયું. મુજ નેત્રમાં શી,
શી શી રહી શીતલતા વળી આજ રાજ ”

એવું ધરી પલકમાં ચકની પછાડી
વિકાસ પામી ઉભર્યું ઉર એક ગાજ. ૪૪

તે જેમ ગર્જન સુણી મયૂરો ટીહૂકે,
અન્ધારમાં દીપ થતાં કુદડાં શું દોડે,
કે કોઈ ગુપ્ત ધન હાથ થકી ગયું છે
જે શોધતાંજ સહુસા કરમાં ચડે છે, ૪૫

શું ચાતકી બહુ તપી તપી ગ્રીષ્મકાળે
આપેજ મૈથ પછી જેમ ચડે ઉછાળે.

શું ચક્રવાક સવિતા ઉદયે કલોલે,
આનન્દમાં કંઈ કંઈ થઈ ઉર દોલે, ૪૬

જેહેકે વસન્ત જયમ કોયલડી ટીહૂકે,
ટોકા મીઠા સ્થલ પછી સ્થલ રેલતા છે.

જોતાંજ ચુસકતાણું ઉર તો અમૂલ્ય,
જેવુંજ ઉર જલીખાતાણું ઉભર્યું તું, ૪૭

તેવુંજ જેખુનતાણું ઉર છોળ મારી

આનન્દથી ઘડીકમાં વિકસ્યું વિરાજી.

“ કેવુંજ ભાગ્ય પિતુજે કરે યોગ્ય મૂલ્ય,

કેવુંજ સારું પિતુ મૈત્રી કરે નૃપાણ;”

૪૮

એણું વળી ઘડીકમાં ધરતી રહે છે,

જાણે ધરી ઉરશું ઉર સીવું અત્યારે

આવો વળી પળપળે ઉર ભાવ લાવી

તે કાંઈ કાંઈ રસમાં રહી છે છવાઈ

૪૯

“ છે અન્ય ધર્મ, વળી વૈરીજ તાત કેરો,

છે દીનને પજવતો બહુ કાળથી તો,

પિતા ન કોદી મુજ ઉરશું આ હૃદાને

મીલાવશે ધરમમાં થઈ અન્ધ રે રે !

૫૦

લગાય છે મુસલમાન સહેજ હિન્દુ

જાણેય તાત કદી આ ઉરમાંનું સન્ધું,

આ ઉરને મુજ સહે કદી ના મિલાવે

આને હુણી છલ કરી ઉલટું રિખાવે

૫૧

ના કોદી આ ઉરશું આ ઉર ભેટ લેશે

કાં કે પિતુ ધરમઅન્ધ ન સત્ય જોશે.

છો જન્મ આ કદિ બીજા અવતાર હોયે

આ ઉર વિન મુજ ઉર ન અન્ય સાથે

૫૨

લગનાઈ ને કદી હવે ઠરશે ઘડીયે,

જેનું ઠર્યું ધન લહે ધન તેજ છાજે

કેવી કુમુદ શશીદર્શનથી રીઝે છે

ના કોઈ અન્ય નિજ ઉર ભિન્નવતું છે.

૫૩

સંકલ્પ દઢ મુજ ઉમ્મર આ બધીને,

ગાળુ અકેલી પણ અન્યશું ના વસુએ
કૃત્રિમ લગ્ન કરવાં પશુવૃત્તિ સાધી
શું ઉરના નિયમને કરવા કલંકી ? ”

અનુબંધુપ.

આકરૂં પણ એ ધારી ગેઠી ગાળકી હૂંકળી;
અમૃત નયનો આપે, પીયે ઉર ગળીગળી. પમ

વસંતતિલકા-

“ હે સામ્બા ! દેવિ ! પિતુ ! જ્યજ્યમારી હોને
હે ગુરુ ! મંગલ સદા વરસાવી રેજો, ”

એવાં ઉરે સ્મરી રહી શુભ નામ રૂડાં
વીરે કર્યાં નમન છે ત્રણ ભૂઉરે ત્યાં. પદ

“ શું આ શીવાળ ” વહિયો તહીં મ્લેચ્છરાજ,

“ જોણે મહા વિકટ કાર્ય કર્યાં અગાધ; ”

પૂછયું તહીં નજીક અમ્બરખાલને-આ

કેહું અથાગ લયના વમળે ચડી ત્યાં. પા

“ હા તેજ હું ધરમ માત તણો ગુલામ,

હું તે શિવાળ લડતો મુજ માત કાજ; ”

લાગી છ જવાલ, ઉરમાં ઝકટયો પ્રકોપ,

જ્યાં નિરખ્યો અધમ ને વળી દ્રોહી તાત. પ૮

ચોધો જરી નવ ડગ્યો, નવ કાંઈ ચોક્યો

છે નેત્રથી વીર ખુમારી ઉછાળી ઉભો;

ઘોડ્યો પછી દિહલીપતિ, “ સુણ હે શિવાળ !

“ તે છે કરી અમૂલી નોકરી તો અમારી. પદ

“ તું આજથી થઈ રહ્યો સરદાર મારો

“ છે પાંચ સહસ્ર મુજ સૈનિક હાથ તારે; ”

એવું વહી જહીં હતા સરદાર એવા

ત્યાં એસવા સૂચવિયું સરદારને આ. ૬૦

ઓદ્યો ન યોધ પણ નેત્રથી ચીર છોડી

એસી ગયો ઘડીકમાં મન કાંઈ લાવી.

તે નેત્ર, તે હૃદયની પીડ, તેજ લાવો,

તે ઓષ્ઠનો મૃદુ કંઈ ફફડાટ ખુરો, ૬૧

તે ઉરમાં ઉભરતા કસમો ઘણેરા,

જોતું રહ્યું સરવમાં ઉર એક છે ત્યાં.

એણેજ જોઈ તહીં મોગલ સાહિબીને

તે મુખની પર થતી ધૂળ ધાણી સર્વે ૬૨

ને દીનનો ધરમ તે પણ તેજ નેત્રે

છે લાલ્યમાં સળગતો તહીં ખાખ થાયે.

જોયું વળી પિતૃતણું પણ લાગ્ય ઊંધું

આજે થકી સરવ છેક હણાઈ જાતું. ૬૩

“ શી ખુદ્દિ તાત તણી કિમ્મત આ કરે છે,

શું આ અરે ! મુગલનું લગ સૂચવે છે ? ”

એવું લહી ઘડિકે ઉરથી હાય મારી

ને જીરવી નવ શકી ઉરની ખુવારી. ૬૪

જોઈ શકી ન અવળું સહુ લાગ્ય આમ,

“ શું જાય રત્ન નવ કિમ્મત એકદામ ? ”

એવું લહી સળગી જીરવી ના શકીને,

એકું પીડાઈ ઉર બાલકી હાય મારે. ૬૫

દક્ષિણેયોધ પણ ઉર પીડા ધરતો,

ઉપાયહીન તહીં બેસી રહોજ છાનો;
બોલ્યો જરી ન પણ ભાવ મુખે જણાયે,
જે જાળવે સમય તે બુદ્ધિમાન આજે. ૬૬

છે હિન્દયોધ પણ જોઈ રહ્યા મુંઝાઈ,
ચીડાય છે સરવ કિમ્મત આમ જોઈ;
કોઈ વિચક્ષણ વળી મન એમ ધારે,
ધાયે છ ઠીક અરિકુલ સમૂલ જાશે. ૬૭

મુંઝાઈ બાળકી અતિ ચકની પછાડી,
છે શોકતિમિર તણા દળમાં છવાણી;
આ થાય છે અશુભ, આ કુલદેવંસ તાત
લેને જણાવું હમણા કરી છાંથી પાત. ૬૮

જોઈ શકી જરી ન આ અવળું બધું ય;
જીરવી શકી જરી ન અન્ધ ખુમારી ફેક
વિશ્વાસઘાત અતિથીસત્કાર હાય !
જોઈ કિશોરીઉરમાં ઉઠતીજ લાહ્ય ૬૯

એ લાહ્યની ભલકમાં સળગી બેઠતી,
ચાલી ગઈ ઝડપથી બની બાવરી શી;
આવી સ્વહુર્મ્ય મહીં ખાટપરે મડી છે,
હાંકીજ મુખ કરપલ્લવમાં રહે છે. ૭૦

સોરઠો-

થઈ કચેરી પૂર્ણ સર્વ સ્વધામે આવિયા.
ઉઠી દક્ષિણરાય નિજ અવાસે જાય છે. ૭૧
શિખરિણી.

સસન્તે ધારેલું સ્વરૂપ હૃદને વિહ્વળ કરે,

વળી દિહ્લી શોભા સ્થલ સ્થલ રહી મોહજ ખરે
 સૂરે રૂપાળા ત્યાં અનુપમ વધે છે સરી સરી.
 કરે એવું કાંઈ રસિક ઉર જાતું બહુ ઠરી. ૭૨
 પરંતુ તે સર્વે અગન સમ ખાલા ઉર પરે,
 “અરે ભુંડું થાએ” લવી રડી કિશોરી થરથરે;
 સખીએ આવીને દ્વયકર મહીં લીડીજ તહીં,
 “સખી અશ્રુ શાનાં? વિલપ કયમ મારી રસિકડી” ૭૩
 સહી હૈયે આંખી ઘણું ઘણું મનાવી પણ જરી
 વદી ના ખાલા તો દિગમૂઠ બની સ્તમ્ભીજ ગધ;
 ઉઠે ઊંડા શ્વાસો, ધબક હૃદયે વાધીજ અતિ,
 પરંતુ શાથી એ નથી જરી કિશોરી જણવતી. ૭૪
 સખી થાકી પૂછી યવનનૃપ આવ્યો ઉર ઠરી
 હસન્તો આનન્દે કંઈ કંઈ ખુમારી ઉર ધરી;
 ડઘાણો જોતામાં ગરક દુઃખમાં નિજ દુહિતા,
 અતો પેલા ભાવો ઘડીક મહીં લક્ષ્મી ભૂત હવા. ૭૫
 “દુઃખી ખેટા શાથી અખિલ જગ જ્યારે મુખ લહે,
 ખલા ઇસ્લામીની સરવ મુજ હાથે લય હવે,
 હવે ના જીવે એ મુષક વસમો દક્ષિણ તણો
 હવે સત્તા સર્વે મુગલ તણી હોંશે રમી રહો.” ૭૬

અનુબંધ—

સુણતાં વેણુ આ ખૂર ખુદ્દિશાખી પિતા તણું
 ઉરમાં કમ્પ ચાલન્તો શોણિતે! મુખલાલ શું? ૭૭
 વદવા જાય છે ત્હોએ ખાલાથીજ વદાય ના;
 શિસ્મય તાત પામીને વિનવે ખાલકીને તહાં. ૭૮

શિખરણિ.

“ હુસે છે જો ખેટા! સરવ ઇસ્લામી હૃદય આ,
મસીહો ને કપ્રો અધિક ઉભરી આ વહી રહ્યાં;
મિનારાને કોટો મુગલ જય શબ્દે ધ્વનિત છે,
કહે ખેટા ત્યારે હૃદય કયમ ત.રૂં જવલિત છે ? ૭૬
થય સૃષ્ટિ સર્વે સય રહિત આજે સ્વરગમાં,
વધાઇ ઇસ્લામી ઉછળી રહી જો બાળકી હવાં;
હવે આજેથી છે મુગલધ્વજ હવે ફફરતી
હવે જાશે હિન્દુ ધરમ જડમૂળેથી ઉખડી. ૭૭
હવે હિન્દુ સર્વે તણ દળ ખુમારી ધરમની,
ખરા ભકતો હોઇ ધરમ ઇસ્લામી ધરી રહી
મસીહોએ જાશે, ખુશી ખુશી ખુદા પીર સરવે
બળી પેગમ્બર તે અધિક ઉર ઠારી મુખ લહે. ૭૮

સોરઠો.

ઉરથી છોડી હાય દ્વયકર જોડી શિર નમી,
ઘૂંટણ પર પડી ત્યાંય, વહી ઉઠી જેખુનનિસા. ૭૯

શિખીરિણી.

“ પિતા બહાલા આજે હૃદય મુજ બાળે અતિ અતિ,
મુણી ક્રોધાવેશે ગરમ થઇ જાશે ઘડી મહીં;
પરન્તુ હે પિતા ! લગીર ઉર શાન્તિ ધરી રહી,
ક્ષમા દૃષ્ટિ રાખી ગરીબ મુણજો મુજ વિનતી. ૮૦
મુજે રૂપાળું જે, જય વિજય રાજે સ્થલ સ્થલે
વધાઇ ઇસ્લામી સરવ ઉરમાં રેલતી રહે;
ન જોમાંતું કંઇ, વિજય નહીં, એ નાશ સહુને,

ન ઈસ્લામી ધર્મે લગીર લયથી મુક્તજ હવો. ૮૧
 મને ભાસે ઉંધુ સરવ લગ આ મૂગલતણુ,
 આહીં આ રોળાતું ચતુર મમ પિતા પ્રજળતું;
 દિસે છે અત્યારે જળ હળ થતું આહીં સઘળે,
 દિસે છે એવું કે લય રહિત આ આલમ બધે. ૮૨
 ન એમાનું કાંઈ, મરણ દુઃખ ઉંડું ઉરમહીં,
 પીડે છે અત્યારે સરવ સ્થલમાં નાશજ કરી,
 ખુઆતાં દીવાનો અધિક ભભૂકે મોહજ ભરે,
 ખુઆતો આ આત્મા ભલક રૂડલી તો ધરી રહે. ૮૩
 મને ભાસે એવી સરવ ઘુતિ તો આ મૂગલની
 ખુઆતી હે પિતા ! કિમ્મત નવ જાણી અસ્તિણી.
 પિતા નહોયે આતું, શરણુ અરિ જે આવીજ રહ્યો,
 વહીને વિશ્વાસે, હણી વચન એને ધરી રહ્યો. ૮૪
 હણાતાં વિશ્વાસે, સરવ લય ધાશે નકી હવાં,
 બધાં હિન્દુ ઉરો અધિક તપશે એ અગનમાં;
 વડા દાદાએ તો સરવ સહુ મૈત્રી કરી કરી,
 વધારી ખીલાવી મૂગલ પદવી સુદ્રઢ કરી. ૮૫
 અરે એ સૌ જાશે લય સરવ થાશે ભલક આ,
 રીજાશે હે પિતા ! મુગલ મહિલા બાળક બધાં;
 નથી જેવો તેવો અરિ શરણુ જે આવીજ રહ્યો,
 પિતા એની મૈત્રી કરી મુગલ સત્તા દ્રઢ કરો. ૮૬
 વદન્ટી બાલાની દ્વય નયનથી અશ્રુ ઝરતાં,
 ગુલાબી ગાલે તે પડી ઢળી ઉરે જાય સરતાં,
 અહા ! આ જોતામાં ગળી કયમ ન જાયે ઉર ભલે,

અમે તૈવું ભારે કેઠિન પણ તે ત્યાં દ્રવી રહે. ૮૬

વદન્તી બાલાની મૃદુ ગળગળી પીચૂષ ભરી
વદન્તી આ જવાલા ઉરથી અંહી જે ઉછળી રહી;
કહો કેા એ ઝીંઘે હૃદય લગીરે નહિ લવીને?

મહા યોદ્ધાનું એ ઉર નકીજ છાંતો દ્રવી રહે. ૮૮
હરામીને દંભી, શઠ અધમ જે સ્વારથ મહીં,
હઠીલું ના છોડે ઉર કહીંજ જે વાતજ ગ્રહીં;
ન કેાનું એ માને યન મહીં કદી સત્ય સમજે,
લઈ હીવો હાથે દૂપ મહીં પડે એ અધમ છે. ૮૯

સ્તૂણંતાં બાલ.નું વચન, ઉર દિલ્હી પતિ તાણું,
ઘડીમાં ચોંકાયુ હુચમચી જઈ એ બહુ તપ્ત્યું;
પરન્તુ છુપાવ્યું બહિર ધરીને ભાવ ઉલટો,
હસીને એ મિથ્યા મૂરખ ગણુ તો આ વદી રહ્યો.
ન જાણે તું ખેટા! સરવ ખૂળી તો રાજ્ય તણીજે,
રહ્યું કાવાઢાવામય જીવન રાજા તણું અઢો;
જીંઝાવું ના ખેટા સુદ્રઢ કરીને જીજી મૂગલી,
કરી કાંટા છેટા ઠરી રહીશ બાલે અહીં નકી. ૯૧

અનુબંધ-૫-

રોઝાવી એમ બાલાને, દિહલીશ્વર તો જાય છે;
નયનો તે પરે રોપી, ખેસી બાળકી રોય છે. ૯૨
સોરઠો.

દિલી આવી ત્યાંય વાતાયનમાં જોય છે.

ઉર ઉભરે છે હાંય કમલ નેત્ર રેલી રહી.

વસન્ત તિલક

ત્યાં જાય છે ઉર તણીજ ખુમારી ચાલી,
 નિમિષ માત્ર રહી છાઈ સુશાન્તિ બહાલી;
 શી નેત્રમાં મધુરતા રહી બાલકીને,
 શી ઉરમાં પ્રસન્નતા સહુ લાલ્ય ઉઠે, ૬૪
 જોઈ રહી ઘડિક નેત્ર, ટશી કિશોરી,
 પીતી જતી સરી અમી સરિતા રૂપાળી;
 આ શુ', અહા, હૃદયનું વળી આમ થાય,
 આ શુ', અરે હૃદયવલ્લભ આમ જાય ! ૬૫
 “જેખુન શોક ધરના, કરે કાંઈ સાડું,
 જેખુન એ જીગરમાં ઝપલાવ તાડું;
 જે હોય જીવનતાણું હજી કાંઈ લક્ષ,
 તે યોજીને જાયવી લે તુજ પ્રેમ વૃક્ષ ” ૬૬
 એવું લવી મનમહીં વઢી કાંઈ આછું,
 જોઈ કિશોરી રહી ઉર મુકી તણાતું;
 લાંબીજ દૃષ્ટિ કરીને નિરખી રહી છે,
 તે જાય જેમ ઉરનેત્ર તણાય વાંસે. ૬૭
 બોલી પછી, “હૃદયવલ્લભ હે નૃપાળ !
 કેટી ઉપાય કરી રક્ષિશ હું કૃપાળ
 છે અન્ધ તાત જીલમી વિશવાસ ઘાતી,
 છે ઝેરી આંખ પિતુની રહી જીવ તાકી,
 એનીન આશ્ર ઝર એક હવે થવાની
 એની બધી અધમતા વિકલા જવાની
 શું ઊર વલ્લભ તાણું વળી આમ થાય ?

હું આમ મુખ મહીં; એ દુઃખમાં દળાય?
 એને હસે અધમ લોક દ્રસાવી આમ,
 જેબૂત જીવિત ધરે ઉર રાજ કાજ, ”
 આવેશમાં અતિ ચડી દૂઠ ભાવ લાવી
 ખોલન્ટી આમ વિલપી ગઇ ખેત્રી ખાળી. ૧૦૦

અનુબંધ ૫-

સખીએ આવીને કાંઈ ખોલાવી ગઇ ત્યાં થકી
 ખાલ્ય સૃષ્ટિ સહુ ખાલા સ્થૂલને યોજતી થઇ. ૧૦૧
 તોટક છંદ.

નહિ દિન ગયા જુજ છે હજુ જ્યાં,
 ઠરી ખાલકી ગોળ મહીં રહી ત્યાં,
 નિરખે વહુતો જગ ઠાઠ બધે,
 નિરખે ભિન્ન ભાવનું પૂર વહે. ૧૦૨
 વિચરે હૃદયેણી વિચાર પરે,
 તહિં જોમનું પૂર અધિક ચડે;
 ગૂઢ શા પ્રભુ માર્ગ અહા શી ગતિ:
 નવ સ્નેહ શું સ્નેહ મળેજ રતી! ૧૦૩
 અહિં શી જગ મસ્તી? શું જેર વહે
 વળી આ સહુ જીવિત ફેક ધરે,
 અહિં હિન્દુ શું, મુસલમાન શું, ?
 પજવે કયમ એકને એક અરે! ૧૦૪
 પ્રભુ પુત્ર સહુ નવ ભિન્ન જરા:
 પળશે સહુ ત્યાં સમજે ન અહા!
 નહિં તો રખડી રવડી મરશે,

અહિં અન્ધ શ્રદ્ધા મુક્તિ કરશે. ૧૦૫

શું ઇમામ અને વળી રામ થયા ?

રૂપ ધારી જુદા પણ એક સદા.

સહુ પ્રેમ તણા થઈ ગાળક એ

ભમતા જગમાં શુદ્ધ બોધ કરે.

૧૦૬

નવ આ જરી સ્નેહનું ગાન કરે,

સહુરી ઊર કંઠ વહે, ન સહે;

અહિં આલમ આ વિષનું ભરિયું,

કમભાગ્યજ માનુષ માત્ર તણું.

૧૦૭

ચિતવે તહિં દ્રષ્ટિ મહી પડતી,

રહી ટોળી પેરેગીરનીજ જતી;

ચડી અશ્વપરે કર ધારી રહી

અસિ નગ્ન ખુમારી અધિક ધરી.

૧૦૮

વદતી જતી “ કાફર હાથ ચડયો,

છટકી નવ જાય હવે અહિં તો ”

સુણ્યું વેણુ સુમાન ભર્યું કફરું

સળગ્યું ઉર ગાલકીનું વધતું.

૧૦૯

ધિક મૂરખ લોક મલિન મતિ !

નવ સત્ય અસત્યનું ભાન રતિ !

ધરી આ શું શુમાન જીવિત ધરો ?

સહુ પાપિજ પુંજ અને નીચ છો ! ૧૧૦

પણ જેબૂન સોગ્ય ન બેસવું છે,

તુજ ઉર ફસાઈ પડ્યું બહુરે;

અઘરું તરવું જગ પાપ બધું,

પ્રીતિ નાવ થકી સવળું સઘળું. ૧૧૧

કદિ જન જતી પ્રિય જીવ જતો

પરવા ન જરી પકડી રસતો

ઉછરંગ તણો દિવ્ય પ્રેમ તણો.

દુઃખ વાયુ વહો, સુખ વાયુ વહો. ૧૧૨

ઊંડું આલ ભર્યું પ્રભુ મહેર થકી,

પૂરશે મુજમાં નિજ લહેર નકી;

સવિતા પણ તું કરજે જ કૃપા,

જઈ સનેહ કસોટી હવે ચડવા. ૧૧૩

નવ યોગ્ય હવાં રહું શોક ધરી,

પણ સેવ કરું પ્રિયની અમુલી;

પ્રભુ સહાય થજે તુજ ખાલકીને

કરું વિસ્મિત આલમ આશ ઉરે. ” ૧૧૪

સોરઠો.

એમ ધરી ઉર ત્યાં જળૂન સનેહ સ્વરૂપ જે

હૃપડી ત્યાંથી જાય. ગહુ વિચારે મગ્ન ત્યાં. ૧૧૫

વસન્તતિલકા.

છે એક માર્ગ પ્રિયને જ થવા સહાય

જેનાથી આ જગતમાં સહુ કાર્ય થાય.

તે લક્ષ્મી ને વશ સહુ; જયતા ન કે છે

તે દેવીની મુજપરે રહી દૃષ્ટિ રાજે.

આપું હશે પુર મહિં ભમતા ઘણેરા

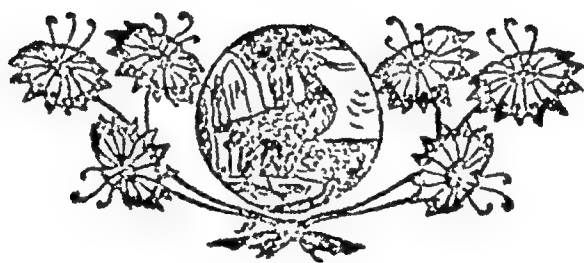
દક્ષિણરાજ તણી સેવ મહિં અડંગા;

હોશે અતિ ધન હીણા થઈ દૂર આમ

ધ્રુવે ઘણું; કયમ સરે ઉર હોય હામ. ૧૧૭

અનુષ્ટુપ-

ધારતી એમ બાલા આ, આપે છે દરરોજ ત્યાં
 વૈદ્ય યોગી ફકીરોને વેષધારી ફરે તહાં. ૧૧૮
 દિન તો એમ વીતે છે, બાલા ના ડગતી કદા
 પ્રેમની લગની લાગી, અર્પન્તી ઉર સેવમાં. ૧૧૯

સર્ગ પ.

અન્ધકારમય રાત્રિ, રજૂ પૂત યોધ
તથા જેખૂનના ત્યાં રાત્રિએ અગાશીના
વિચારો, પ્રેમવશ ખાલાનું યોધ પાસે
જવું. રજૂ પૂત યોધ શિવાજી પાસે આવે
છે. જેખૂન પરોક્ષ રહી સર્વ સાંભળે છે.
જમના કાંઠે. નાવમાં ભેદ ભાંગવો..
શિવાજીનું મહારાષ્ટ્રમાં આગમન.

શિખીરીણી—

નિશા કાળી જાતી તંગ તંગ તંગે તારક નભે,
ભમે છે આનન્દે ધ્રુવડ ધ્રુવવીને સ્થલ સ્થલે;
ઘડી શાન્તિ જામે સ્વર ધ્રુવડ પેરેગીર તણા
ઘડીમાં શાન્તિને સરવ, વળી આવી હુણી જતા.
ભર્યું ચિન્તા ઉરે નભ સરી જતું દુઃખીજ ખની,
અને વાયુ રોતો ઘડી ઘડી ઉઠે શોર મચવી;
દુઃખી દુઃખી દુઃખી કુદરત વહે છે થથરતી,
કહાંકે અન્યાએ સરવ કરીયું છે વશ તહીં.
પિતાની ઇચ્છાને હુકમ પિતૃનો તો લય થતો,
પછી શાથી હોયે કુદરત ઉરે ભાવજ રૂઠો:
સુત દિહત્રી ખેડાણું શબવત ખૂરી શાન્તિ ધરતુ

ખૂરા ભાગ્યે ખૂરૂં નૃપતિ ઉરમાં સર્વ સુજતું.
 નથી નિદ્રા ઉરે અમ્મર સુતને પાપ નિરખી,
 નથી શાન્તિ ઉરે મુગલદુહિતાને પણ રતિ;
 બિચારાં એ બન્ને અધિક નિજ હૃદયે તપી તપી
 અગાશીમાં આવી ઉલટી નિરખે કુદરત બધી.
 જવલેછે યેથો એ અધિક ઉરમાં તોસ્મરી સ્મરી,
 “હુણાયે છે કોલે અરરર, પિતુનો આ અધમથી;
 “ફસાવ્યો રાજાને પિતુ વચન વિના નવ બને,
 “અરેરે હું હ્યાંને વચન પિતુનું ફેક શું થશે?
 “ગમે તે કાર્યથી બચવી નૃપને નિજ સદને
 “કદી ખેંચ્યાહું તો વચન પિતુનું સત્યજ બને;
 “ઉડાવું આ દિહૂલી રજ રજ કરી બાહુબલથી,
 “ઉડાવું કાં મારો રુધિરકણને ચુદ્ધજ કરી.
 “હુણું પાપીને હું, અરર છલ બાણ રચી રચી
 “ફસાવે એ જોવું, વચન અમૂલું બચ શું ફરી;
 “નકામા આ પ્રાણો પરવશ પડી પાપજ બુદ્ધિ
 “નકામા આ બાહુ અધમ વશ શું હ્યાં બલ ધરે,
 “નકામી આ અક્ષિ સરવ સ્થલમાં પાપજ ભરે,
 “નકામી આ કાયા રુધિર વળી અસ્થિ વહી ફરે,
 “નકામું આ હૈયું સ્વજન હુણવા છે સજ અરે,
 “ખુમારી આ ખારી જનમ ભૂમિમાં કેરજ કરે.
 સ્વીકારી સેવા તો લૂણ હકે કફંદુ અધમનું
 અરેરે એ માટે કરમ વસમાં હું કરી રહું!
 ઘણું એની પાસે સરવ હિતનું છે વદી દીધું,

પરન્તુ એ પાપી જરી ન સમજે માફ નરતું.
 નથી શિવાજીએ અધમ નૃપતું સેવન લીધું,
 જ કાં તેને આપું મદદ મુજની ઉરતું બધું;
 સ્વીકારી સેવા છે અધમ શરીરે આ મૂગલની
 નથી યુદ્ધે તોડે, શરણ તણી સત્તા પણ જરી.
 પ્રભા તે આરમ્ભું, યુદ્ધ મુગલ સાથે નવનવું,
 'મરું કાંતો મારું વચન પિતૃતું સત્ય હું કરું;
 વહે છે આકાશે, નજર કરતો અમ્બરમુત,
 કંઈ બુસ્સો જામે નવિન પ્રકટી યુદ્ધતું પૂર.
 નથી નિદ્રા ઉરે અસર કરતી છે સ્થલ સ્થલે,
 ભમી તે આનન્દે સરવ જગમાં તો પરવરે;
 નથી તે બિચારી અસર કરતી જેખૂન ઉરે,
 અડેતેને ક્યાંથી શુભ અશુભ જેને દિલ ઠરે ?
 “અહા મારું ંહાલું હૃદય પડિયું બન્ધન ખુરે,
 અરેરે આ ઊંધું મૂગલ લગ ંહાલું અહિં રહે.
 પિતાની પાપી આ મતિ સરવનો નાશ કરતી,
 ન કોલું એ માને કુમતિ પથમાં તો પરવરી.
 નકી એ પિતા તો છલ થકી હણી મુજ હીરલો.
 અહા! ખુશી થાશે, અધિક મલકાશે મૂગલતો;
 નથી એ જાણતો મુગલ નવવટ્ટી ઉખડીઆ,
 થઈ ભસ્મે જાશે, અગનજ મરાઠી ઉછળતાં.
 ખરે મારે તો છે ઉચિત પળવું સત્ય પથમાં,
 અગ્રાવું ંહાલાને ધરમ ઉરનો જાળવી હવાં;
 જઈ અત્યારે હું જય સુવ કને સર્વ સૂચવું,

લગી રસ્તો જોવો મુગલ ઊગરે, ઉરનું ભલું.
કહો કે એ ચોઢધો સરવ સૂચવે છે શુભ સદા,
વળી એને ઊરે મુગલ ઉન્નતિ રાજતી મહા;
દિયે પિતાને એ સરવ શીખ સાચા હૃદયથી,
મળું અત્યારે હું જણવું પિતુની છે મતિ ફરી.

અનુષ્ટુપ—

ઉરમાં એમ લાવીને, યાદા મુગલ રાજની,
અન્ધકારે ભરી સૃષ્ટિ, રામસિંહ કને ગઈ.

વસંતતિલકા.

હે ખેન! કેમ અહીં આ અતિ ઘોર રાત્રિ.
તારા સમું અમૂઘું રત્ન શું આમ આંહી,
જે મુખને નિરખવા અતિ ચંદ્ર ધર્યો!
તે મુખ આમ પળિયું કયમ અન્ધકારે?
તેને હસી નિરખતાં અન્ધકાર તારા
તેને વળી ધ્રુવડ જોઈ રહે નઠારાં.
તેને શું આ પવન ઘોર સ્વરો સુણાવે,
યાઓ ધિવાડી થઈ મસ્ત અધિક મહાલે!
સન્ધ્યા અતિ ભલકતિ તુજ દર્શનેથી,
આનન્દમાં સરવ ભાન ભૂલી જતી'તી,
કો ભાગ્યનું ઉઘડવું સમજી જતી તે,
તું આમ ઘોર રજની તણી ભોગ શાને?
તારા અખિ હૃદયના સ્ફુરની સહેતો
કોકિલકંઠ નવ ભાવ ધરી વહન્તો;
કેવી વધાવી જતી તે પ્રણ ઉર ઠારી,

નિશા તણા અશુભ તું ધુંધવાટમાં રીં ?
 મન્દસ્મિતે. ઉભરતી લહરી સહર્ષે
 તું સ્પર્શતાં હિમ સમી થઇને રમે તે ?
 અશ્વીલ આ પવન સ્પર્શ કરી વહેશું,
 બેની કહે કયમ દિસે મુખ મલાન આ તું.
 આ મુખ, આ નજર કેરી ખુમારી જોવા
 ઇચ્છા કરી કરી અતિ નૃપ કૂટી મૂઆ
 તે કેમ આજ મુજ દ્વારમહીં અત્યારે,
 તું જોલ બેન કંઈ સત્ય; શું હોય ઊરે ? ”
 જોલ્યો મધુર અતિ પીયૂષનું ભરેલું,
 સુવેણુ રામસિંહ જેખૂન પાસ આવું.
 તે ઉરની સરવ આગ ગઈ ખુઝાઈ
 તે બાહુ તે શરીરમાં કંઈ શાન્તિ છાઈ.
 ભૂલી ગયો સરવ આત્મ તણી દશાને,
 જોલી રહ્યો મધુર કોમલ ભાવ ત્યાં તે;
 જોલે ન કેમ ઉભી સન્મુખ દિવ્ય દેહી.
 બાલા મને અલક રેલતી ત્યાં મજેની.
 હોયે હજાર વસમા ઉર ભાવ ખૂરા,
 હોયે હજાર પ્રણી ઉલટીજ પીડા,
 હોયે કદી અગનના અતિ કૂર ડામ,
 ત્યાં શાન્તિ શાન્તિ રમણી રહી રેલી જ્યાંયે.
 છે કોમલાંગી વદને વસયું ચ એવું,
 તે ગાત્રમાં અલકમા નયનેજ એવું
 એવુંજ એવું વદતાં કંઈના વદાય

તૃપ્તિજ તૃપ્તિ ઉરમાં પીડ ક્યાંઈ જાયાં.
 જેણે હુશે અનુભવ્યું જન તેજ જાણે
 બીજા બધા સર્વ આ બકવુંજ ધારે.
 છો એમ, રામ સ્થિતિએ સંહુ સિદ્ધ થાશે,
 તે તૃપ્તિના ઝરણમાં સરવે ભૂલાશે.
 બેલી રહ્યો કંઈ કંઈ થઈ રામસિંહ,
 મન્દાકિની સમ ઉઠી તહીં રૂડી ગિર;
 “હા ભાઈ! આવી અહીં જીવે ના શકી હું,
 આ આ નસીબ મૂગલી અવટાઈ જાતું;
 આવ્યો અતિ હરષથી મિજમાન દ્વાર,
 કારાગૃહે ધરી રહે છલથી અપાર.
 શું પાપ એ અધમ કૃત્યજ શું જણાવે ?
 કેવાં અનેક ભગ આમ દળાઈ જાશે ?
 સુદૃઢ મૂગલ તણાં મૂલજે થયાં છે
 તેમાં પિતા અમનનો રસ રેડતા છે.
 જાશે અરે લય થશે સહુ સાહિબી આ
 વિશ્વાસઘાત સહ નાશ રહોજ, વીરા !
 છે તાતને ઘણું ઘણું સમજાવિઆ મેં,
 બુદ્ધિ ફરી, હય ચડયા અભિમાનને એ.
 માને ન કોનું, શુભ આપ કર્યુંજ માને,
 નિર્દોષ બાલક ઘણાં ભૂલમાં દળાશે;
 હું ચાહું છું જીગરથી મૂગલી વિભૂતિ,
 ચાહું છું હું હૃદયથી નૃપતિ શિવાઈ.
 આ ઊરનો હિમળકો ન કદા વહો છે

કે ઉપરે બહુ બહુ કૂટીને મર્યા જે;
 બાણું શિવાળી મુજને કદી ના ગ્રહે એ,
 બાણું, પિતા નવ કદી નિજ હકું છાંડે.
 લગ્નાગિના કદિ લલે બની સ્થિતિ એવી
 છે સૌ મનુષ્ય સરખાં પ્રભુ આંખમાંહી;
 છોના બને મનુજ યોજિત માર્ગમાંહી,
 એને બચાવું ઉરનો શુભ માર્ગસાહી. ૩૬
 શો દેહ આ મુસલમીન, વળી શું હિન્દુ,
 આ વૈરી, આ સ્વજન, આ કુલ છેક નીચું;
 આ પાતકી, અરર આ વળી અન્ય ધર્મી,
 એવું ગણી પ્રભુતણી સુમંછા હણાતી. ૩૭
 આહા મનુષ્ય ધરી આમ દુઃખી થતાં છે,
 એ ભૂલમાં ગલરૂ ઉર ઘણાં હણાએ:
 છે ઇશની નજરમાં સરવે સમાન,
 એની નથી નજરમાં ઊંચ નીચ નામ. ૩૮
 જે ઉર ઉર સહુ સત્ય ગ્રહી પળે છે,
 જે પાતકી હૃદયથી ડરતાં રહે છે,
 જે નેક પ્રેમ શુભ જ્ઞાતિ તણાં સગાં છે
 તે સર્વ એક ધરમી પ્રભુ આંખમાં છે. ૩૯
 હિન્દુ નથી મુસલમીન નથી હું આંખે,
 ઇમામ રામ સહુ માર્ગ નથી હું આગે,
 આવું હું ઉર મૂલથી વહતાં શીખ્યું છે,
 અન્યાય ભાઈ નિરખી સળગી મરે તે. ૪૪
 કોઈ પ્રકાર કરી આ મમ વાલ માને
 રક્ષી લગિ જીલમથી, ઊર હામ ધારે;

નૈસર્ગ્ય આ હૃદય એ તૃપ્તુ' ઠર્યું છે,
 એના વિના નવ ણીજા સહ એ ભીંજાએ;
 મેં તો નકી દઢ કર્યો ઉરનો ઠરાવ,
 વિના શિવાજી વરવું નવ કોઈ સાથ,
 એ માહુરા હૃદયનો અધિદેવતા છે
 એ માહુરા જીગરની મીઠી શાન્તિ સાથે. ૭૭
 ઇચ્છા શી છે? વચન અમ્બરનાથ કેરું
 થાયે છ કેક મુજ તાત થકી અમૃતું.

અનુષ્ટુપ—

વદતી આમ બાલાના અશ્રુ નયનથી ઝરે,
 “શાન્ત થા શાન્ત થા બેની,” અમ્બર સુત બોલી રહે.

શિખીરીશ્વી

ખરે બેની સાચું, વચન તુજમાંથી વહતું આ,
 કરે છે એ પિતા મૂગલ બગીચો તો ઉજડ થાં;
 નથી કોની એ તો હિત શીખ જરી ઉર ધરતા.
 ખૂરે ટાણે બુદ્ધિ પણ ખૂરી થતી સત્યજ સદા,
 હતા બહાલી બેની મુજ મગજના ઘાવ વસમા,
 હતું મારું હૈયું લડ લડ થતું આ નિરખતાં;
 કરું શું હું? વચન પિતૃતું ફેકજ કરું ?
 શિવાજીને રક્ષી ફરજ મુજમાં હું પરવડું ?
 કર્યું તું મેં નક્કી પ્રહર મહી દિહલી પતિ કને
 જઈ યુધ્ધે રાચું, વચન પિતૃતું સત્યજ ઠરે.
 લઈ રક્ષિ એને, અગર સમરે પ્રાણ હું તબું
 તુટે નાની નીતિને સ્વરગ સહવાસી બની રહું,

પરન્તુ તે આવી, શમવી દીધી મારી અગનછે,
 અહા બેની! બેની! હૃદય મહીં આશુ તરવરે!
 કહે તે કરવાને સજ છઉં હવે બહાલી ભગિની!
 તને સ્કુરે ઉરે સરવ શુભ, શંકા નથી જરી. ”
 “ નહીં બન્ધુ મારા, ” સિંહસુત હજી જ્યાં વધી ઉભો
 કંઈ આનન્દોમાં પુલકિત બની છે નિગળતો,
 “ નહીં બન્ધુ મારા સગીર કરવું કાર્ય સહસા,
 મરો કે મારો એ સરવ સરખું આ નજરમાં.
 લહો રસ્તો એવો સરવ ઉગરે, પાપ અટકે,
 અને એ બહાલો એ ભય રહિત હ્યાંથીજ સટકે.
 કહો તે કરવાને સજ છઉં બચે જો મમ હૃદય
 દઉં હોમી મારા સરવ અહીં પ્રાણો નકી વહું;
 બચે એ બહાલોને, મૂગલ પણ સર્વે બચી રહે,
 ભલે બહાલો મારો, રમણી નિજ સંગે ઉરભરે.
 અહિં એનાથી છે મમ હૃદયને શાન્તિજ બહુ,
 મરુ ભૂમિમાં એ શીતલ જલ ઝીલી સુખ લઉં;
 પરન્તુ હું અર્થે જીવનતણી દોરી મમ ભલી
 તુટી બચે હ્યાં ને નિરખી સળગું હું અતિ અતિ.
 પુરાયે એ હ્યાં ને કઠિન દુઃખ રોજે સહી રહે
 દિવાનું આ માફ દિલ સુખ ચહે તહાય નિરખી
 ભલેને આ માફ સરવ સુખ ભસ્મીભુત થતું,
 ભલે ને આ ઉરે વસમુ વળી ભાવી ઉલટતું,
 ભલેને આ સાટે સ્વરગ સુખ સર્વે લય થતું.
 બચે જો બહાલો તો સરવ સજવા તત્પર છઉં.

આનુક્રુપ.

ખોલતી ખોલતી ખાલા સ્તંભી આંવેશથી ગધ;
ઉરમાં ઊભર્યા ભાવો, વધારે વદી ના શકી.

વસન્તતિલકા.

“આલો સખી અહીં થકી મળવા શિવાજી,
એ બુદ્ધિશાળી નૃપને પૂછીએ શી મરજી
તે જે કહે ત્યમ કરીજ કૃતાર્થ થૈયે,
એ ભૂપતિ અતિ વિલક્ષણ સત્ય કેશે,”
ના ભાઈ હું કદી મળું તુજ સંગ ચોકખી,
ના હું જણાવું ઉરમાં મુજ પીડ એની;
એ ઉરનું શુભ કરું મન દેહ અર્પી
હું તો બળવું મુજ ધર્મજ જીવસૂધી.
જે ઉરનો ધરમ તે ઉર ખાસ લેશે,
એમાં ન જોર કદી કોઈ તાણુંજ આલે.
જેનું ઠરું હૃદય તેહનું તેહ ચહાશે
છો જૂજવું વસી વસી રખડી મરે એ.
જાઓજ આપ, કરું કાર્ય પરોક્ષ રીતે,
શી આશ એ હૃદયમાં નિજ મોક્ષ માટે,
શી આશ એ હૃદયમાં મુજને જણાવો
એ કાજ ખાસ સજ છું સહવા-હું કષ્ટો.
આવીશ સાથ-પણ એહ નૃપાળ પાસે
આવીશ ના-પણ ઠરી રહી ત્યાં અવાસે
નિર્ખીશ હું શ્રવણ ઉરની સાથ અક્ષિ
હાસીશ ભાઈ ઘડી ત્યાં મુજ પીડ વામી.

અનુષ્ટુપ.

બાલા એ એમ બોલતી અમ્બર સુતને પાઠવી,
ઉરના ઇશની પાસે પોતે એક સ્થલે ઠરી.

વસંતતિલકા.

બમેલ છે સૂર મધુર વીણાતણા ત્યાં
પીયૂષના અખુટ મેઘની ચાલી ધારા;
શુ' ઉર એ સૂર તરંગ મહી' તરે છે,
રેલી સ્થલે સ્થલ નવા રસને ઉછાળે.
શી શી ઉઠે હલકને મીણુ થાય શા શા !
શી શાન્તિની ઝરણુ ત્યાં વરસે મળેમાં !
ભીંબવતી અખિલ વિશ્વ કણે કણેને,
ઉપાધિ વ્યાધિ સહુ દૂર કરે અત્યારે.
શા ભાવથી અહીંજ અમ્બર બાલ આવ્યો ?
શી અમૃતી મૃદુ મૃદુ ઝણમાં ભીંબયો !
બાલા ઉરે પણ થતું કંઈતું કંઈ છે,
એ તો પીયૂષ વહુને વહતું થયું છે.
ક્યાં એ ગદ્ય હૃદયની સહુ પીડ કારી ?
રે પીડ શાની ? ઉરને જહીં હાથ લાધી.
મીઠી અમીરસ ઉછાળતી બહાલી વીણા:
તે એ વળી હૃદયનાથ કરે મળેમાં,
ઉભો છ યોધ સૂણતો ઉર ગુંજ બમે,
ઉભી છ જેખૂન તહીં ગળતી જતી, ને
ભૂલી ગયાં સરવ આત્મ દશા બિચારાં,
તે સૂર-પૂર મહીં છેક તણાઈ આવ્યાં.

ત્યાં ઉભર્યું મધુર ગાન વીણા ઉરેથી
કેા ભક્તિ, શક્તિ, તણી શું પ્રતિમા રૂપાળી
ઉંકેરતી હૃદય સંગ થઈ ગયેા કેા
યુવાન જે વિષમ પીડ ઉરે ધરન્તો.

ઠહાલી વિના જીવ અતિ અકળાય,

ઉછળી ઉર તહીં ધાય -ઠહાલી.

આ અન્ધારી રાત્રિમાં ચમક તારલા થાય,
રઠિઆળાં પ્રિય નયન તે મારા હૃદયમાં ઉભરાય

અરે હ્યાં રહ્યું કેમ જીરવાય -ઠહાલી.

કૂંકે પવન સુસવાટમાં, ખરખર તારક થાય;
વૃક્ષ વૃક્ષ અપડી રહે આમાં કંઈ ન શુદ્ધ જણાય.

દેવીનું સ્મરણ સત્ય મનાય -ઠહાલી.

ચોદિશે જંગલ પડ્યું, વિષમ ઉઠતા નાદ;
ફર ઊંડું ગર્જન ઉઠે, દુઃખી પ્રિયા જુરે મુજમાટ,

કહું હ્યાં કેને ઉરની વાત. -ઠહાલી.

કોલી છુટાં ના પડ્યાં નેત્રે નેત્ર મળેલઃ
એક ખીજની ગોંધીમાં શાં ઉરતો રેલમછેલ.

હવે કયાં વળગી રહે મુજ વેલ ? -ઠહાલી

દેશ ભક્તિ શું આ ઠરી? ખરી તો આવું કેમ?
અરે જીવા ધિક ધારના, એમાં પ્રભુની ઊંડીનેમ;

પાપી આ વિચાર ઉઠિયે કેમ? -ઠહાલી.

સેના પડી આ વેરીને જ્યુગલ કરે હોકારઃ
ઠાર ઠાર ખેડેરા સજડ કરે ખેરેગીર પોકારઃ

ગાણું ના એને હું તલભાર -ઠહાલી

આ સઘળું સહી હું રહું, વસાવું આ હું મુકામ.

કટુ વચનોએ સહી રહોઉરે હજુ મળવાની હામ,

ગજવણું હજુય દેશનું નામ. —ઠહાલી,

સાહસથી તૂટી પડું મરું મારી અનેક:

પણ એ રસ્તો ઠીકના, એમાં શી ખુદ્દિ શું વિવેક!

દેશની પાયમાલી એ છેક. —ઠહાલી.

આ મૂર્તિ સામે ઉભી કહેતી દીસે કાંચ,

“ ઠહાલા મુંઝાવું નહીં એમાં દેશનું ભાગ્ય સુહાય,

હારવું વીર ! ન ઉર જરાય. —ઠહાલી.

હુઃખી છે દેશી બન્ધુઓ, બચાવી લો દિલદાર,

શબ્દ એક આવા પરે છે વિપત પડો શતધાર.

દિલે આ નથી તેની દરકાર. —ઠહાલી.

કોણ ગણે છે હુઃખને સુણી દેવીનાં વેણ,

સરવ ધાવ રૂઝાવતાં આ અમી વરસતાં કેણ:

કેવાં આ અમી વરસતાં નેણ ! ઠહાલી.

દેશ ઝર્મને કારણે ઉપાડવી તલવાર,

પછી પિંડ છોને પડે પણ કરવો છેજ ઉદ્ધાર:

બચાવી પડે શું જીવમગાર! —ઠહાલી.

સદા વસો ઉર રક્ષતિ, મૂર્તિ વસી ઉર આય.

દેશ તાણું કલ્યાણ જે મને સૂચવે આમ સદાય,

સ્વર્ગ સમ શાન્તિ પૂરતી હ્યાંય. ઠહાલી.

હરિગીતી.

“ને જાય શાન્તિ પૂરતી” એ શબ્દ સાથે શમી રહી

વીર વીણા બૂપર તો ધરી ઘડીમાં ગયો બહુ બહુ રમી.

અવણ્ય મીઠા સુખમાં કંઈ શાન્તિનાતો ઓધમાં.
 કંઈ દહેરમાં લસતો રેઘા જાણે પડયો રસગંગમાં,
 શી નેત્રમાં ઝળકી પ્રભા; શી ઉરમાં ઉભરી રતિ;
 શા ભાવ ધારી મુખડું આનન્દમાં વહતું અતિ ?
 કારાગૃહે આનન્દ-ગૃહ થઈ છે પડ્યું ઘડીની મહી.
 પલટાય ઉર તે કેમના જ્યાં પ્રેમ કેકા ઉભરી ?
 શી હોંશ જેખનના ઉરે; શું શું તણાતું તે થયું,
 જાણે લખી આ ઉરમાં પૂર્યાં ત્યાં ને ત્યાં રહું.
 ઘડીમાં ઉઠ્યો એ ભાવ નાના એમ કરવું ઠીકના.
 એ ઉભય પ્રેમી પંખીડાં પોપુ સદા રક્ષી હવાં.
 આ પ્રેમની દાસી બની મમ જીવન તે શું સાંકળી
 એવું કરું કે હૃદયવલ્લભ ઉગરે આ પાશથી;
 જોઉં હવે એ વદે શા શા ભાવ એ ઉરમાં વસે.
 વહેશે અમીનું ઝરણુ અમ્બર બાલ સાથે તો હવે,
 ઉર એમ લઈ ઠરી બાલકી ને રામસિંહ પણ ચિતવે.
 જેના ઉરે સૂરના તરંગો મૃદુ મૃદુ આવી અડે.
 નિમગ્ન છે અમી દહેરમાં ક્યાં આવિયો શું કામ છે?
 એનું રહ્યું ના ભાન એકો ભાવનામાં મસ્ત છે.
 ક્ષમીયો અમૂલો સૂરજ્યાં જાગ્યો ખંધી નિદ્રા થકી
 શા શા વિચારે ચડી ગયો ચળ યોધ તેલો ત્યાં ટકી?
 “શી સુગલ નૃપ ગાંડાઈ છે કેલું સજેછે કાર્ય એ
 પાપી વિચારે પરવરી નિજ પાશમાં પોતે પડે.
 જેના ઉરે આ દેશ દાઝ, સુધર્મ હોકારા કરે
 જેની સદા ભવતારણી માતા રહી રક્ષા કરે

જેને રહ્યું છે હૃદય રતનજ સર્વદા ઝળડી ઉરે,
 અમી સાવથી એ દીલને જે સર્વદા ધોતું રહે.
 એ ગૃહિણી એ ઉરનીજ લક્ષ્મી યોધની નેતાબની
 તેને ફસાવી કેમ કાપે મુગલ પાપી નારડી
 ભડભડ થશે આ નયન-જવાલે મુગલ મન્ધન પલકમાં
 તેનેજ કરવી રહાય એમાં સત્ય સચવાશે સદા.
 જેબૂન ઉર એનું થયું એ સરિત્માં વહેતું થયું,
 છે એ દુહિતા મુગલની તોયે ન ત્યાં તે રજ ઠંથું;
 કાંકે અમૂલું રત્ન તેતો રત્ન શું રાજી રહે
 નવ કીચડ કે કૂર કોયલા, એને જરા બદલી દીયે.
 એવું ધરી ઉરમાંહી યેધો આવીયો નૃપની કને.
 “જયરામ-જયજય રામ” મીઠી ગિરા જે ત્યાં ઉભરે.
 શું રામસિંહ પ્રિય આંહી? આવા સમયમાં કોઠ્યમ મને
 શી ઉરમાં અભિલાષ બોલો બાલ અમ્બરના હવે ?
 હું જાણતોતો પ્રથમથી, ગ્લાનિ તાણું કંઈ કામના
 એ દુષ્ટ મુગલ ફસાવશે સંદેહ એમાં ના જરા ”
 બોલ્યો સહુર્ષે યોધ દક્ષિણ પીડ ઉરમાં ના ધરી
 ગદ્ગદ થઈ રહી રામસિંહ નમતો રહ્યો ત્યાં ઉચ્ચરી.
 “હો યોધ દક્ષિણ; તે સમે જ્યારે ફસાવ્યા આપને,
 મુજ ઉરમાં વસમી ઉઠીતી હુતાશ જોઈ કાર્ય એ.
 મુજ અસિપરે કરતો ચડ્યો તો હણું હમણાં અન્ધ આ
 પણ આપમુખ નિહાળતાં મુજ શમી ગઈ સહુ યંત્રણા.
 મેં જોયું ત્યાં તે મુખપર, સહસા ન કરવું કાર્ય એ,
 પણ સમયને દઈ માન, ઘડીભર જોવું શું શું થાય તે.

આવ્યો અહીં હે યોધ! કરવા સજ્જ છું જે જે કહો
 આ શરીર મન આ વીર્ય વશ છે આપને, આજા કરો.”
 દક્ષિણ યોધ વલો તહીં, તે ઠીક કરીયું છે તમે,
 તે સમય નોતો યુદ્ધનો સૌ શુભ સુજીયું તે સમે,
 પણ એક કાર્ય કરો હવે મળી મુગલ નૃપને તો તમે,
 મુજ સૈનિકોને મોકલો મહારાષ્ટ્ર એ ઉર આશ છે.
 પછી હું સજીશ જે માર્ગ સાધ્યજ છુટવા આપાશથી
 એમાં લઈશ હું મદદ જોશે સમયને રચતી અતિ.
 બન્ધુ કરો નહીં આટલું, ઉરમાં પીડા લવ ના ધરો,
 પિતૃ વચન પળીયું છે હવે, દઇ થાપતો જાશું અમો.
 એ યોધ ખાતર આવીયો એ યોધ ખાતર જાઉં છું
 શીખવી દઉં એ મુગલને વિન તાતના બનતું કેશું.
 છું દાસ આર્યતણે સદા, લઉં રક્ષી એને સર્વદા,
 દેવી ભવાની માત ગુરૂની અક્ષિ વરસી રહી કૃપા;

અનુબંધ-૫-

શમીયો યોધ બોલી છે રામસિંહ પછી નમી,
 હર્ષથી આવીયો હર્ષ્યે જેબૂને તહીંથી ગઇ.
 આલમગીરની પાસે ગોષ્ઠી પ્રભાતમાં કરી,
 દક્ષિણ સૈન્યને ત્યાંથી પળવાની છૂટી કરી.

વસંતતિલકા.

શોકાર્ત યૈ સરવ સૈન્ય ગૃહે પળે છે
 ને શોક-ભાવ પણ ભૂધરતી દીસે છે
 શોકાર્ત છે જ્યસિંહે સુણીને સુણીને
 એ વૃદ્ધ ઉરમહીં તીવ્ર ધૂણી જળે છે.

“ હું વૈણ્ણી અરર ! એ નૃપ ત્યાં ગયો છે
 પાપી ધરી અધમ માર્ગે અરે ! ફસાવે; ”
 એવાં ઉંરે અતિ સ્મરી સ્મરી કાર્ય બૂરાં,
 યોધો કરે હૃદયના પણુ છેક ચૂરા.
 વિદેહ છે થઈ ગયો બહુ હાથ મારી
 એ રામસિંહ ઉરમાં રહી પીક કારી.
 નિત્યે જપે હૃદયમાં. “ કયમ હું બચાવું
 આ રાજવી, પિતૃતણી ઉર હામ પાળું ”
 નિત્યે જઈ નૃપકને “કંઈ કામ સેવા
 સોંપોજ બન્ધુ. ” વદતો ઉલરી હૃદયમાં
 છે એક દિન કરી સૌ ઉરનો પ્રકાશ;
 દક્ષિણ રાજ જણવે ઉરનીજ આશ.

અનુબંધ ૫—

ભેઈતી ચીજ સોંપી છે દિહલીશ્વરને વિનવી
 અન્ધ એ તીવ્ર બુદ્ધિનો ના સમજી શકતો જરી.

વસંત તિલકા.

જેળાનિસા સમું કુળું કુલકું મળેનું
 દિહલીપતિ તણું રહ્યું ઉર છે ગૃહાન્તુ.
 એ કૂલતો સરવદા પૂજતું થયું છે.
 જે યોધ બન્ધન પડ્યો રહી સેવી તેને.
 એ રાયનું ઉર ઠર્યું આહીઆ હૃદયમાં.
 એ રાયની સરવ ઉર ખુમારી આમાં
 શું શું ફસાવી શકશે નૃપને આહી તે ?
 ચત્નો વૃથા સરવ છે—મૂરખાઈ આ છે.

અન્ધાર ઘોર અલિ આલ ઉરે ઠર્યું છે
 દેખે ન આપ કંઈને લયનું લયું છે,
 તેને હિલાવી જ્યમ વિજલડી દ્રવાવે
 તેવીજ જેળૂન દિહલી પતિને ગૃહે છે
 સાંપે ન કેમ પછી જે ઉર આશ ધારે,
 એથી શું છે જગતમાં કીમતી અત્યારે.
 જોઈતી ચીજ અરિને અરિ આપી દે છે,
 જેળૂન સાધ્ય ઉર ફૂર હતુંજ, માટે.

અનુબંધ.

મધ્ય છે રાત્રિ જામેલી સરિતાને ઊપકંઠ ત્યાં
 યોધ કેા ચાર ઊભા છે એકદા કંઈ આશમાં.

શિખીરિણી.

વહેછે રાત્રી તો તગ તગ થતી કાજળભરી
 સરિતા છે બહેતી ગભીર ઉરને તો હીલવતી.
 વહેવાયું ધીમે ઘડિક વળી છે પૂર ઘડીમાં
 વહે ત્યાં બાલાનું હૃદય સમભાવી સરિતમાં.
 ઘડીમાં ઊડાણે અબુકી અબુકી વિજ વિહરે
 અને વાયુ ઉરે સુઉઉ કરતું કંઈ ઉંભરે
 ચડયે જુસ્સો ઉરે મધુરી ઝટ કેકા ઉછળતી
 અરે ! એ બાલાના હૃદય પટને તો હિલવતી !
 સરે છે ધીમેથી સરિત ઉરમાં નાવ રૂડલું
 ફરે છે ઉલ્લાસે કંઈક અભિલાષે નિગળતું
 ઘડીમાં સ્તંભેને સરિત ઉરમાં તો ટશી રહે.
 ધીમી ધીમી લહેકી રમત કરતી એ હિલવી દે.

તમે છે તારા શું સ્ફટિકમણિમાલા ઉર ધરી
 સરિતા આ આને મળતી સખીને હોંશની ભરી.
 ઘડિમાં બાલાનું હૃદય ઉછળ્યું ત્યાં નિરખતાં
 પ્રીતિ તારો રૂઝો જળહુળી જતો શું સરિતમાં!
 મુણે છે કોકિલા મધુર સૂરને ત્યાં વહી રહે.
 કંઈ સૃષ્ટિ ઉરે થનથન થતું મોહજ ભરે.
 તણાએ છે તેમાં સરવ ઉરના ભાવ રૂડલા.
 મધુરાં કોકિલા-મયૂર મુણતાં સ્તબ્ધજ થયાં.

સારંગ હ્રીંચ દાદરો.

પ્રેમ હીરલોરે પ્રેમ હીરલો.

કેવો ઝળઝળ થાય—પ્રેમ હીરલો

નયન ઠારે રે ઉર ઠારે

પણ જાણ્યો ના જલાય-મારા ઉરમાં ના ભરાય. પ્રેમ.
 રમે લહરી તેની સંગ, મીઠી છોળ ઉગ અલંગ,
 સરિત ઉર દ્રવતી જાય ધરી કેવી આ મલકાય. પ્રેમ.
 દૂરે ઉરમાં આ આલ, મળે શો હૃદયને લાલ ?
 પણે વીજ શું ખલકાય? કેવી હલકમાં છલકાય. પ્રેમ.
 વાદલડી ધરે ઉર એને, હૃદય રંગ જામે જોને,
 પેલી હુકળી કોકિલ ગાય, કેકા મધુર રવ શો છાય.

પ્રેમ હીરલો.

મૃદુ તરંગમાલા જામી, સરિત ઉરમાં અલિરામી,
 મળે હૃદય હૃદયરાજ, ઉરે ઉરશી ગુંજ આવ.

પ્રેમ હીરલો

સાડું હોત હું આ દહેરી, સાડું વાદળી અલખેલી;

અન્ધાર ઘોર અતિ આભ ઉરે ઠર્યું છે
 દેખે ન આપ કંઈને લયનું ભર્યું છે,
 તેને હિલ્લાવી જ્યમ વિજલડી દ્રવાવે
 તેવીજ જેળૂન દિહુલી પાતને ગૃહે છે
 સોપે ન કેમ પછી જે ઉર આશ ધારે,
 એથી શું છે જગતમાં કીમતી અત્યારે.
 જોઈતી ચીજ અરિને અરિ આપી દે છે,
 જેળૂન સાધ્ય ઉર કૂર હતુંજ, માટે.

અનુબંધ ૫.

મધ્ય છે રાત્રિ જામેલી સરિતાને ઊપકંઠ ત્યાં
 યોધ કેા ચાર ઊભા છે એકદા કંઈ આશમાં.
 શિખીરિણી.

વહેછે રાત્રી તો તગ તગ થતી કાજળભરી
 સરિતા છે વહેતી ગભીર ઉરને તો હીલવતી.
 વહેવાયું ધીમે ઘડિક વળી છે પૂર ઘડીમાં
 વહે ત્યાં બાલાનું હૃદય સમભાવી સરિતમાં.
 ઘડીમાં ઊંડાણે ઝળુકી ઝળુકી વિજ વિહરે
 અને વાયુ ઉરે સુઉઉ કરતું કાંઈ ઉંભરે
 ચડયે જુસ્સો ઉરે મધુરી ઝટ કેકા ઉછળતી
 અરે ! એ બાલાના હૃદય પટને તો હિલવતી !
 સરે છે ધીમેથી સરિત ઉરમાં નાવ રૂડલું
 ફરે છે ઉદલાસે કંઈક અભિલાષે નિગળતું
 ઘડીમાં સ્તંભેને સરિત ઉરમાં તો ટશી રહે
 ધીમી ધીમી દહોકી રમત કરતી એ હિલવી દે.

તમે છે તારા શું સ્ફટિકમણિમાલા ઉર ધરી
 સરિતા આ આજે મળતી સખીને હાંસની ભરી.
 ઘડિમાં બાલાનું હૃદય ઉછળ્યું ત્યાં નિરખતાં
 પ્રીતિ તારો રૂપે જળહળી જતો શું સગિતમાં !
 મુણે છે કોકિલા મધુર સૂરજે ત્યાં વહી રહે.
 કંઈ સૃષ્ટિ ઉરે થનથન થતું મોહજ લરે.
 તણાએ છે તેમાં સરવ ઉરના ભાવ રૂડલા.
 મધુરાં કોકિલા-મયૂર સુણતાં સ્તબ્ધજ થયાં.

સારંગ હીંચ દાદરો.

પ્રેમ હીરલોરે પ્રેમ હીરલો.

કેવો ઝળઝળ થાય—પ્રેમ હીરલો

નયન ઠારે રે ઉર ઠારે

પણ આંધ્યો ના ઝલાય-સારા ઉરમાં ના ભરાય. પ્રેમ.
 રમે લહરી તેની સંગ, મીઠી છોળ ઉર અલંગ,
 સરિત ઉર દ્રવતી જાય ધરી કેવી આ મલકાય. પ્રેમ.
 મૂરે ઉરમાં આ આલ, મળે શો હૃદયને લાભ ?
 પણ વીજ શું મલકાય? કેવી હલકમાં છલકાય. પ્રેમ.
 વાદલડી ધરે ઉર એને, હૃદય રંગ જામે જોને,
 પેલી હુકળી કોકિલ ગાય, કેકા મધુર રવ શો છાય.

પ્રેમ હીરલો.

મૃદુ તરંગમાલા જામી, સરિત ઉરમાં અભિરામી,
 મળે હૃદય હૃદયરાજ, ઉરે ઉરશી ગુંજ આજ.

પ્રેમ હીરલો

સારું હોત હું આ દહેરી, સારું વાદળી અલખેલી;

સાડે' લાગ્ય જો તરંગ, રમત ઉરશું ઉર અલંગ.
પ્રેમ હીરલો.

આલ સુખધ કદી હોત, પૂરી ઉર એને જોત;
પણ જની મનુષ્ય હાય! અગતમાં હું હોમું કાય.
પ્રેમ હીરલો.

ઘણી જની હું નૃપવર જાણી ઉત્તમ લોકમાં લેખાણી,
ઉત્તમતા શી મારી હાય! ઉર ઉર ના ધરાય.
પ્રેમ હીરલો.

વસન્તતિલકા

ધીમી ગતિ કરતું નાવ તહીં સરે છે.
આલી ઘડી ઘડી વળી ઠરતું રહે છે;
એને રહ્યું નથી જરી ઉરનું જ લાન,
કે લક્ષ વિણ ફરતું લહી દિવ્ય તાન.
ઉભા છ કંઠ નદીને લડ વીર ચાર,
જુએછ વાટ કંઈની કરવાજ પાર;
દેખાય ત્યાં કંઈ નહીં. મનડું મુંઝાયે
ને જાય કાળ ત્યમ કે ઉરમાં ભરાયે.
“રે નાવના? પ્રહરમાં સહુ જાણુ થાશે;
છે રાત્રિ થોડી મુગલો કદી આવી જાશે;
આતો ખરે ફસવતો વિધિ એમ લાગે
ના હોય કેદી અહીં તો આવળું અત્યારે.
આવે કદી અરિ નથી પીડ કાંઈ ઉર,
મુઠ્ઠે સહુ સજ થશું મળવા જરૂર;
રે હોંશ તોય ઉરની સહુ નષ્ટ થાશે;

કાંકે નહીં ધરમ દેશ ઉદ્ધાર હોશે.
 ત્યાં છે સ્કુર્યું હૃદયમાં શુભ રામ નામ.
 ઉભા શુર પલકમાં પુરતા શી હામ?
 “ના ના કદી નવ બને શુર વેણ મિથ્યા.”
 બોલ્યો સપ્તેમ નૃપ હોંશ ધરી હૃદમાં
 તાનાજી! આ અહીં પળી રૂડલું શું આવે?
 શું રામસિંહ! પ્રભુ આપ અહીં પધારે?
 કેવું સરે નદી ઉરે અતિ દહેર લેતું
 નૌની સમું પ્રલયમાં અહીં આ ફરનતું?
 બોલેછ ત્યાં જટ અડયું શુભ નાવ આવી
 નાવિક બાલકી સમું કંઈ દિવ્ય ધારી.
 કર્તવ્યને વશ થઈ પિતૃ ન્હોય તેથી
 “બેસો પ્રભુ વખત બાય” વદી મજેથી.
 બેઠા તહીં જટ અને જટ નાવ ચાડ્યું
 નાવિકના હૃદયમાં કંઈ રમ્ય છાયું;
 શું શું થતું નવ શિવાજી ઉરે કળાય,
 કોઈ અકથ્ય સુખમાં પણ તે તણાય.
 અદૃષ્ટ છે કુસુમ અન્ધ અતિ નિશા છે
 છોડે સુગન્ધ ઉરથી સઘળી દિશાએ.
 તાણેછ ઊર મધુરાં મહુકી રહીને
 તેવું શિવાજી ઊર નાવસળી હરેછે.
 શા શા અહા મૃદુ ઉરે ઉઠતા તરંગ !
 શો જામતો પળપળે મધુરો ઉમંગ.
 ધીમી ધીમી ગતિ ગ્રહી સરી જાય નાવ,

નાવિક તો ગરક દહેર મહીજ સાવ.
 ઉઠ ઉરે “ અહીંજ આ સરિતા મહી હું,
 આ નાવના અમી ભર્યા ઉરમાં પૂરાઉં.
 આ વાયુ આ સરિત-આ નલ તારલાનો
 આ-છોળ આ જલતણી અહીં આ બધાનો,
 હું તો બની હૃદયદાસ રહું અહીંયાં
 પોણું તરંગ ઉરના ? બિન્નું જીવગીમાં
 શું છે રહ્યું ? સ્વરગમાં પણ શું રહ્યું છે ?
 આ દિવ્ય બાલકી સહે સુખ શું ઉણું છે ?
 છે છે ઘણું સુખ રહ્યું ગરીબો મહી આ
 શા સ્વર્ગને ખડું કરી રમતી કરે આ ?
 તેનેય દુષ્ટ યવનો દમતા હશે રે,
 તેનેય ઘોર જીલમો દળતા હશે રે
 અમૃત વાહી હૃદયાં વળી સાવ સાદાં
 આ બાલકીઊર સમાં ગલરૂ ધણેરાં,
 હોશે અરે યવન ચક્ષિ મહી દળાતા !
 કુસુમડાં અગનમાં જલતાં અમૃતાં !
 રે હાય દેશ ? જીલમે વરતાવીયું છે
 સામ્રાજ્ય આજ-સહુ વીર્ય વહી ગયું છે.
 હિન્દુ થયા, નૃપ થયા હિજડા હવે તો,
 જૂએ અને નવ કરે કંઈ યત્ન પૂરો,
 તાપે તપી નૃપ કરે અમી કેરું સ્નાન
 બાલા તણી હૃદય છોળ ઉઠે મંહાન
 તેમાં ; અને હૃદયથી ઉપમાં પ્રચંડ

છોડે અતિ નયનથી કરી દિવ્ય પાન.

“છો જાય પ્રાણ પણ ચતન કરું ઘણેરા”

ધારે નૃપાળ બહુ આશ રૂડી મનમાં

ખોલે વળી ઘડિક દષ્ટિ નલે જલે છે,

ને નાવ તો ઉર ઉમંગ ભર્યું સરે છે.

અનુક્રુપ.

આવીને નાવ આ થોભ્યું, જાગ્યો વીર વિચારથી
ઉતરી સર્વ ઉભા છે, દષ્ટિ ખાલા પરે કરી.

શિખરણિ.

પ્રિયે ખાલે ! તારો ઉપકૃત અતિ છું હૃદયથી,

ઠરી તું તો મારી જીવન તરણી છે પ્રભુ થકી;

તણાએ આ માડું હૃદય તુજમાં શું વદી શકું,

ઠર્યું તું છો મારા હૃદય વનજીવું પુષ્પ નવલું.

પ્રણામો મારા છે જીગ જીગ હજારે મહેર તુજની,

કદી ફાળ્યો તો તો મળીશ તુજને હું ઉરસણિ ?

સલામો મારા આ હૃદય નમનો સર્વ તુજને ”

પ્રભુ સુખી રાખો અમર વસતી આશ મુજને. ”

પડી પાચે યોધો નમન કરતો આ વદી રહ્યો,

અને આ ખાલાએ ઝટ દઈ ઉઠાવા કર ગૃહ્યો.

“પ્રભુ સુખેથી તો અહીં થકી, પળો મંગળ કરો, ”

ભરાયો. એ ઉરે અધિક અમુલો રંગ નવલો.

ઉડ્યા સર્વે ત્યાંથી, ઝટ ભળી ગયા અન્ધ નિશમાં

ફરી ખાલા પાછી હૃદય ધરતી ભાવ વસમાં;

જઈ હૃદયે સૂતી નીંદ જરી નથી નેત્ર ઢળતી,

હુબરો વિચારે પ્રણયવશ ખાલા સરી જતી.
 ઘડિમાં શાન્તિ તો ઘડિક પ્રિયની આશજ કરે,
 કૃતાર્થી માને ત્યાં ઘડિક મહીં અગ્નિ લડલડે;
 “ ઉગે છે ઉષા આ પ્રભુ હૃદયને એ નકી મળે;
 ન કાં હું તો તેવી, દૂરજ મુજ બહાલા થકી અરે ”

સોરઠો.

અરુણોદય જ્યાં થાય, રામસિંહ લડવીર જે,
 લઈ રાજને ત્યાંય, કે'તો ઉરની વાત છે.

વસન્તતિલકા.

“ નૃપાળ હે ! મુજ ઉરે બહુ કાળથી તો,
 છે કે' વસ્યું પણ કરું છ પ્રકાશ તેનો.

જે બાલકી સરિતમાં લઈ નાવ આવી;
 નાવિકબાલકી ન એ પણ પ્રેમશાળી

દિહ્લી પતિતણી સુતા તમ કાજ ઘેલી

એ દુષ્ટ મુગલતાણા ઉરની સુવેલી

છે છે ફિદા તમ પરે અતિશે થયેલી

છે આપના ઉરમહીં રહી ઉર ઠેલી. ”

આ રામસિંહ વહિયો તહીં સર્વ વાત,

નિઃશ્વાસ છોડી કરી નેત્રથી અશ્રુપાત;

બોલ્યો શીવાળ “ ગઈ વાત, ગયો સમો છે,

કાંકે થયું મળવું દુર્ઘટ આજ મારે,

દિહ્લી હતી થઈ રહી સુખ બાગ મારે,

તેમાં હતું હૃદયનું છુપું સુખ ત્યારે;

તે શાથી એ કળ હતી નહીં તે સમે તો,

દેા લાવથી ઉર ઝરો વહતો જ'તો તો.

તે નાવ તો મુજ હૃદં હિલવી દઇને,
 શા શા હતું મધુર ગુંજ ઉછાળતું રે;
 હાવે પડે કળ મને સહુ એ પ્રિયાથી
 એ માહુરા જીવનને મળો ગંગ વહાલી.
 એને ઉરે મુજ વસી ગઇ પીડકારી,
 એણે કરી સરવ નિજ ખુમારી ખારી;
 એણે કર્યું અઘરું ભીષ્મ સમુંજ કાજ,
 હું માટના ઉર ધરી મુગલીય લાજ;
 જો હોત આ પ્રથમથી મુજ ઉર જોતું,
 તો લેત સાથ પછી દુઃખ અથાગ વેહું,
 એનાજ કષ્ટમહીં હું દુઃખ તુચ્છ માત્ર,
 આ ઉરને નવિત હ્યાં મળીયુંતું પાત્ર.
 તે હાય ! અન્ધ મુજથી થયું ધૂળધાણી,
 કાળે ગયો મિલન આશ બધી ખુઝાણી;
 જો હોત લીધી સહુતો મુજ વહાલી સાથે,
 એ રેતને નગનગો વનકુંજ માંહે,
 એને રમાડી મુજ દેવી સમી હું પોષી,
 પૂરીજ દેત ઉર આશ રહી અમુલી.
 લગ્નાતના ધરમને વશ હોઇ હ્યાં તો,
 લગ્નાઇ ઉર ઉર ઠારત રોજ એ તો.
 છો એ ઠરી મુગલની દુહિતા રૂપાણી,
 ઇસ્લામી આલમ મહીં કદી એ મનાણી,
 એ તો અલેદ શુભ માર્ગ મહીં પળી છે,
 એ ઉરના ધરમ જ્ઞાતિ ધરી રહી છે.

જે ઉરમાં નથી રહ્યો ફિટકાર ખૂરો,
 જે ઉરમાં અખૂટ પ્રેમ ઝરો વહેતો,
 ના જ્ઞાતિ-ના ધરમ-પાર્થિવ દાસના જે
 એવાં અલેદ હૃદયો મુજ ઉર ઠારે.
 કે' ને જ લાઠ મુજ ઉરનું એ પ્રિયાને,
 કે' ને કઠિન મળવું અહીં છેજ મારે;
 બહાલી ! હું કેાંઈ જુગમાં તુજને મળીશ,
 તું ઉરશું ઉર મિલાવી દઈ પળીશ.
 કે' ને જ લાઠ થઈ આ દુનિયાં અકારી,
 એમાં રહી ન શુભ આશ અમૃત ધારી;
 જેખૂન ને મિલન આ જુગમાં થશે તો;
 ખોલીશ આ હૃદયના ભડકા તહીં તો. ”
 છે ખોલતાં નયનથી જલધાર ચાલી,
 છે કાંઈ કાંઈ સ્થિતિમાં ઉર રેલ ફેલી;
 ભેટી મિલાવી ઉર ઉરશું યોધ જન્ને
 જુદા પડ્યા નયન ખહાર થઈ રહ્યા છે.
 સંતુષ્ટ રામસિંહ છે નિજ દ્વાર આંવ્યો,
 છે કાર્યમાં લળી ગયો પળમાંહી યોધો;
 આંવ્યો શિવાજી નિજ દેશ મહીં ઉઘાસે,
 આનન્દમાં સરવ મગ્ન થઈ તણાયે.
 ભેટ્યો ગુરુ જનનીને ઉરવલ્લભાને,
 ભેટ્યો જઈ સરવ યોધ દુઃખી સગાંને.
 શી ઉરની ઉત્તમ છોળ ધરી ધરીને
 મહારાષ્ટ્ર ભૂમિ નિજ જીવનને નિહાળે.

આરમ્ભ્યું યુદ્ધ વસમું મુગલો સહે છે;
 ને ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! યવનો કરતા રહે છે;
 મારે મંરે થરથરે અરિ ઉર ચોંકી,
 જ્યાં જાય ત્યાં સુભટ માર્ગ રહ્યાજ રોકી.
 કેા કેસરી વકરિયો અરિ પાશમાંથી
 છૂટો થયો ખમણી ઉર હુતાશ લાગી;
 પાડી દીયે કંઈ ચડે નિજ ચોટમાં જે,
 તેવો નૃપાલ મુગલો, સહ રાડ માંડે.
 સુણે દિહ્લીપતિ અને વધતો ખળે છે,
 “ રે હાથ ’ હાથ થકી ભક્ષ ગયો ગયો છે;
 તોયે કરું ઉજડ દક્ષિણ ભૂ તમામ,
 વિનાજ હિન્દુ કરું એ ભૂમિ; ઉર હામ.
 શું એ શિકાર સટકે મુજ હાથમાંથી ?
 ગિરિગુહા, વન, ગઢો કરું ધૂળ ધાણી;
 એને ન ઠામ ઠરવા તાણું હાથ લાગે;
 જ્યાં જાય ત્યાં મુગલના ભયથીજ ભાગે.”

અનુબંધ-

ઉરમાં એમ દાઝીને, સૈન્યને બહુ પાઠવે;
 ચોધ તો ન ગણે કાંઈ, સૌનો નાશ કરી ફરે.

છે કોઈ કોઈ સ્થલમાં વળી તારલાઓ;
 વાયુ ઝપાટ હમ જોમથી, ચાલતો છે,
 કો ગૂઠ ભાવ ધરતી વસુધા વહે છે. ૯
 સૂતો છે યોધ સ્તવતો ઉર રામનામ,
 ઉભીજ આવી સમીપે પ્રતિમાશિરામ.
 કોઈડ હસ્ત મહીં મુખથી એમ કે'તી,
 “છો વીર મુક્ત તુજ કૃત્ય થકી હવેથી” ૯
 ઉઠ્યો ખડાક અવધિ થઇ પૂર્ણ માંની,
 ઉઠ્યો ન લેશ ધરતો ઉરમાંહી ગ્લાનિ;
 તેડાવીઆ સરવ સામત મંત્રિને ત્યાં,
 ચોદ્યા અનેક પલમાં તહીં વીંત્રી ઉભા. ૧૦
 ખુદલો કર્યો પછી વીરે ઉરનો ઠરાવ,
 ઉભા છે ઉર ધરતા સહુ ઉમરાવ,
 મીઠું શું ગર્જન સુણે મયૂરો ઉદલાસે,
 આનંદના ઝરણમાં નિજ ઉર બાળે. ૧૧

હરિગીત-

“હો દેશ સ્તમ્ભો! મહારા મહારાષ્ટ્રના વીરો! હવે,
 મમ અવધિ પૂર્ણ થઇ દીસે જાવું છે સ્વર્ગે માહરે;
 જ્યારે પીડાએ લોક, ધર્મ કુળી જઇ પાપો વધે,
 ત્યારે પ્રભુ પ્રેરે છે કેને રક્ષવા તેવે સમે. ૧૨
 ગુરૂ રામદાસ થયા અહીં છે રક્ષી લેવા આર્યને,
 તેની અસિ હું ને થયા સહુ આર્ય યોધ અહિંતમે;
 કરિયું કંઈ જે જે થયું, સૌ ધર્મ દેશ સુકાજ મેં,
 હું જાણું કે આ પ્રહરમાં મમ પ્રાણુ છાંથી છૂટશે. ૧૩

હે વીર! મારા વચન મારું આટલું ઉર ધારજો,
 ગુરુને અનુમોદી સદા, તમ જીવનને સુધારજો.
 નિજ ધર્મને ના હારતા, નિજ બન્ધુને ના મારતા,
 પણ દેશ ધર્મજ કાજ બન્ધુ જ'પતા ના જરી કદા. ૧૪
 જ્યારે પીડાતાં લોક કૂર અજ્ઞાની પાપી યવનથી
 હોમાઈ જતી ગાય મહિલા યવનની ધુણી મહીં;
 લોપાઈ જતો ધર્મ દેશ ખુમારી ધૂળધાણી થતી;
 ના યોગ્ય છે એ સુલટ જેસે શાન્ત જોતા તે ઘડી. ૧૫
 એવું વળી ઉર એ લહે, “નવ લડવું હાવે યોગ્ય છે,
 નવ પીડ છે અમ કુલને, નડવું ન કોને તો હવે;
 પણ યાદ બન્ધુ રાખજો, સૌને લલે સૌનું ભલું,
 ના સ્વાર્થ સામું તાકતા, એમાં ન શ્રેયજ આપણું. ૧૬
 છે યોગ્ય એ શૂરવીરને, જે દેશસ્તમ્ભ ગણાયછે,
 નવ જ'પવું તેવે સમે પીડ દેશને જ્યારે પડે.
 નવ યોગ્ય છે વળી એ જરી પ્રભુ એ બનાવ્યા જેહને
 શ્રી શૌર્ય જ્ઞાન તણા, ગ્રહો જેસેજ રક્ષિ આપને. ૧૭
 શું સ્થૂલ આ છે કામનું, શું શૌર્ય શી લક્ષ્મી પછી?
 જ્યારે પીડાયે ભાઈ જોવું જેસવું આનન્દથી.
 હે સુલટ મારા રનેહીઓ, હે ધર્મરક્ષક દેશીઓ
 લડજો તમો મરજો તમો, પણ જ'પતા ના કદી તમો. ૧૮
 અસંખ્ય વર્ષ થકી કરંતા, દ્રષ્ટિ કરતા આભમાં,
 ગ્રહ ઉપગ્રહોને દેવ જોશે કાર્ય જે કરશે હવાં.
 ફિટકારને તો પામશે, જો હારશે હિમ્મત તમે
 વડવા તણાં તો અસ્થિ સર્વે કંપશે તેવે સમે. ૧૯

જે દેશ કારણ દેહ પાડી લડી લડી સ્વર્ગે ગયા
 તે વડીલના અસુ હાથ મારી શાપશે તમને બધા.
 માટે હવે તો સુલટ મારા ધર્મ દેશ સુધારવા,
 મરવું ભલે ડરવું નહીં, એ નિયમ ધરજો સર્વદા. ૨૦
 ના સ્વાર્થને વશ જરી થઇ કુસંપનેજ વધારતા,
 પણ દેશ ધર્મજ કાજ સ્વાર્પણ કરી રહો વીર માહરા!
 છે મરણને વશ સર્વ પણ ના કાર્ય વશ છે એહુને
 સુકૃત્ય અમર સદા રહે, સજવું જ છાજે એજ છે” ૨૧
 એવું વદી જાણ્યો, જરી ત્યાં સર્વ વીર ઉભા થઇ,
 અસિ કર ગ્રહીને ઘોલીઆ “નૃપવર ! સુણો આ બંદગી
 આનન્દથી હેનાથ ! જાઓ, મળો પ્રભુને હોંશથી,
 નવ જરી ઉરે એ લાવતા મહારાષ્ટ્ર સુત ડગે જરી. ૨૨
 લડશું અમે મરશું અમે, પણ અન્તકાળ સૂધી અમે,
 અમ ધર્મ દેશ તણા અરિને રજરજે નડશું અમે;
 ના હાશ કરી એ બેસશે, ના હાશ અમ ઉરમાં વસે.
 અરિ દેશ ત્યાગીને જશે ત્યાંસૂધી આ અમકોલ છે. ૨૩
 એવો હુરામી કોણ છે, જે સ્વાર્થને વશ થઇ રહી,
 સમશેર કરમાં નવ ધરે, અરિ પીડતો નિરખી જરી
 અરિ પાશમાં સપડાઇને અમ બાલ બાલકી ને પ્રિયા,
 પીડાઇ જશે તોય લડતા શરણ ના જાશું કદા. ૨૪
 દેવી ભવાતી માતના ને અસિ તણા કસમો લઇ,
 હે નૃપ ! અમારો કોલ આ મરશું શરણ જાશું નહીં,
 નવ નયનને પણ ઢાળશું ંહાલાં તણાં મુખ ઉપરે,
 પણ આપ આશજ તૃપ્ત થાવા રજ રજે નડશું અમે. ૨૫

આલિની—

ઉર તણી સહુ ધર્યા આમ ખુદી કરીને,
 ભડવીર અહિં ઉભા યોધ શિવાજી સામે;
 હૃદય મહી ઉછાળા કરી તો વ્યાપિયા છે,
 કંઈ અગનજ ઊંડો ઉરમાં ધૂંધવે છે. ૨૬
 સમય નજીક વહે છે કેશરી એમ જાણી,
 લીલ કુલ પત્રોની હોય શય્યા ણિછાવી;
 કરી શયન જુએ ત્યાં દષ્ટિ લાંબી કરીને,
 ઉરપર ઝટ ચાલે સર્વ છે વિતિયું જે. ૨૭
 દગ મીઠી મીઠી નાંખી સર્વ નિહાળી લેછે,
 અનહદ ઉર ભાવો તેમ તો ઉભરે છે;
 ઊંડું ઉદ્ધિ ઉરે છે ઘોર તોફાન ઉઠ્યું,
 પણ જરી ન જણાયે, શાન્તિમાં હોય સૂતું ૨૮
 સિંહ ઉદ્ધિ સમો હ્યાં, આ અહા! આર્ય વીર
 કરી શયન રહ્યો છે નિર્જીતો સર્વ ધીર;
 શરીર ગયું તવાઈ, વ્યાધિએ છેક ઘેર્યો,
 વળી ઉલટથી ખોલી છેક છે થાકી એ ગયો. ૨૯
 પણ વળી ઉર ઉઠી કાંઈ ધર્યાજ ઊઠી,
 ખળ ખળ ઝટ ચાલી, રેલ શું જાહવીની
 નલ અમી વરસેને ચાતકું જેમ ઝીલે;
 કુદરત ભટ સર્વે શુણતાં દીલ હીલે. ૩૦

સોરઠો—

ઊંડો ઉઠ્યે ભાવ, શય્યામાં ખેઠો થઈ,
 ખોલે ચોદ્રો વાણ, સુલટ શુણે કંઈ કંઈ થઈ. ૩૧
 ૧૨

શાદ્દલ—

ના હે બહાલા! મમ જીગરે વસીરહ્યા મારી સહુ સામતો
 યોદ્ધા દક્ષિણના સ્વદેશ હીરલા છેલ્લા પ્રણામો, શુભો.
 ના શંકા તમ વીર્યની જરી મને, શંકા નથી ભક્તિની,
 શંકાતો નવ સંભવે લગીર હે ઊંચાજ રત્નો મહીં. ૩૨
 જ્યાં જ્યાં યોધ પળો તહીં જય થશે અમ્મા ભવાની થકી,
 રક્ષા તો કરશે સદા તમ તણી કોદંડ ધારી હરિ.
 રક્ષા તો ગુરુ રામદાસ કરશે જ્યારે હૃદય હારશે;
 છે કલ્યાણજ કારીએ સરવનાં ઉરો ગુરુ ઠારશે. ૩૩
 ના શંકા ઉરમાં લગીર રહી છે કે દેશ પાછો જશે,
 ઉછાળે શુભ રક્ત આર્ય ચડીયું કોદી નહીં જ'પશે;
 તોયે યોધ મને હજી હૃદયમાં શંકા રહી એક છે,
 યોદ્ધા વ્યર્થ ખુમારી ઉર ધરીને રામા અરિની પીડે. ૩૪
 છે એ માર્ગ અશુભ વીર સુણને એમાં અનીતિ ભરી,
 નહોયે સિદ્ધિ કદા અનીતિપથમાં જો જો વિચારી જરી;
 જ્યાં જ્યાં હોય પૂજતી યુવતી રહી છે ધન્ય તે દેશને,
 છે એ ધન્યજ વીરનાં હૃદય જે રામા ખુમારી વહે. ૩૫
 રામા રત્ન ગણાય છે મનુજનું શોભે ઉરે ધારવું,
 એની કીમત ના ગણી ધૂળ ગણે ધિક્કાર તેને દઉં;
 સર્વે વીર્ય ખુમારી શાન્તિ ઉરની એનાથી શોભા લહે,
 પૂજતી નવ કોમલાંગી જહીં છે અગ્નિ તહીં ઉઠશે. ૩૬
 છો એ હોય અરિતણી રમણીને છો એ ઠરી રાક્ષસી,
 ધિક્કારે કદી આર્યને ઉર ધરી અન્ધી ખુમારી ઘણી;
 તો એ વીર કદા ઉરે નવ ધરો ધિક્કાર એનો તમે,

થાશે વિજયી આર્ય તો સરવદા એનેજ નો પૂજશે. ૩૭
 સીતા માત હરી ગયો, નવ ગણી લક્ષ્મિ ઉરે એહની.
 પાપી રાવણ કુલ-ધ્વંસ કરીને અન્તે ઠયો નારકી;
 ને જુઓ લગવાન રામ અરિને મારી રણે સર્વદા,
 પોષન્તા અરિપત્નીને પણ રહ્યા આનન્દ લાવી મહા. ૩૮
 મેં જે કાર્ય મહા કઠિન કરીને સેવા બજાવી અહીં
 છે એ સર્વ પ્રતાપવાન અરિની બાલા તણા પ્રેમથી;
 જાણે કિમ્મત પ્રેમનીજ રમણી લુખા નરો તો ઘણા,
 જેને ઉરજ અર્પીયું નવ ધરે રામા હીણા ભાવ ત્યાં. ૩૯
 હે યોદ્ધા! મમ દેશ લક્ષ્મિ તરુણો વહાલા ભટો સામતો,
 વહાલી જેબૂનને સદા નમી નમી સુમાર્ગમાં ચાલજો;
 એ દેવી ઠરી તારનાર સહુની આર્યોતણી આપણી,
 એ દેવી પ્રભુથી સંજાઇ ધરવા પીડા ઉરે આર્યની. ૪૦
 દામલ સૃષ્ટિ તણા ઉરે ઝટ વસે પ્રેમી તણી દાઝ તો,
 છે એ ઉરમહીં સદાય ઝરતો ઊંડો પ્રીતિનો ઝરેડ;
 એને કાંઈ ફસાવી એ નવ શકે છે કાર્યમાં મસ્ત એ,
 એવું જેબૂન ઉર વીર પૂજજો લક્ષ્મિ ફળે સત્ય એ. ૪૧
 જોઉં છું અહિં નાવમાં રહી પ્રિયા અમૃત વર્ષાવતી;
 જોઉં છું અહિં છોડીને વહી જતી બુલાવતી નાવલી;
 આશા ઉર હુતી મળીશ કદીએ, આશા થઇ પૂર્ણ ના,
 કે'જે કે મળશું રસિલી સ્વરગે, આવે કદી દષ્ટિમાં. ૪૨

અનુબંધ—

અશ્રુના બિન્દુડાં જામ્યાં, અક્ષિમાં ઘડીમાં તહાં.

વળી કે હર્ષ જામ્યેથી રાજીને હિસો જરા. ૪૩

લલિત—

ઘડીક હુર્પ તો શોક છે ઘડી
હૃદય ધારતું આવડું બની
સરવ કૃત્ય છે પૂર્ણ હું થકી,
નવજ આચર્યું પાપ મેં કદી.

૪૪

અરર પ્રેમનું જાણુ તો રહ્યું,
અરર ઉરનું ઉરમાં વહ્યું;
મરણને થયો શરણ હું હવાં,
કયમ કરું ઉરે ઉઠતું જરા.”

૪૫

મન મુંઝાય છે સૂજના પડે,
શયનમાં પડ્યો યોધ તો દડે
તહીં સુણી થતી ધૂન દિવ્ય છે,
ગુરુજી ઉચરે “રામ સત્ય છે.”

૪૬

રજની ઘોર છે, વાયુ જોર છે,
વન પશુતણા કૂર શૌર છે;
વિજ ઝબુકદે વાટના જડે,
ગુરુજી તે સમે રૂપ દાખવે.

૪૭

ઉઠી નમી રહ્યો યોધ શિવભા,
હરષમાં વહ્યો નાઠી યન્ત્રણા;
સુંદર શ્યામની મીઠી મૂરતી,
મધુર ગંગની લહેર સ્ફુરતી.

૪૮

કરણ ઉર પ્રક્ષાલતી સમી,
શર શય્યા સજ્યો યોધ છે જહીં;
લમ ગુરુ તણી ઉર અક્ષીની,

મધુર મહેર ત્યાં રેલતી રહી. ૪૯

“ નવ મુઝા જરા યોધ માહુરા,
ઉરતું ઠારશે દેવી સ્વર્ગમા;
સફલ કાર્ય છે સર્વ તાહુરાં,
સ્વરગમાં લહે ઉરની રમા ” ૫૦

સુભટ સર્વ ઉભા શુણે ટશી,
હૃદયમાં વહે દહેર અમૃતી.
કર ધર્યો શિરે યોધને જહાં,
પલકમાં પડ્યો ગાઠ શાન્તિમાં. ૫૧

અનુષ્ટુપ.

ઉપડી ગુરુજી ત્યાંથી ખહાડ નદી વનમાં ગયા,
આતમા યોધનો કડી કુખ્યે પૂર્ણાનન્દમાં. પર
વસંત

ત્યજી સુકાસાર શું હંસ દીપવે,
બીજ વનોને નિજ તેજથી ભરે;
કુંજે લતા પુષ્પ ભર્યું વારિ તૈ,
થઈ રહે શૂન્યનું સ્થાન ભારી છે. ૫૩
મૃદુ તરંગો ઉઠતા જલે લલે,
મૃદુ મૃદુ દહેર લલે જલે સરે,
લલે મૃદુ ઝેણુ ઝરેય મેહુલો,
ગયેજ હંસો સહુ શૂન્યતા ઝરો. ૫૪
થઈ ભૂમિ દક્ષિણ શોકવાહિની
હૈયા સૂની કુંજ લતા નદી બની.
સરી રહ્યા ખહાડજ શૂન્ય ભાવને,

બન્યાં ફિકાં વૃક્ષ અને તળાવ છે. ૫૫
 ગયું ઉડી ઉરતું નૂર સર્વતું,
 થઈ વમોયું ઉર તો હવે ગયું,
 નલે નથી મોહ હવે જરી ભર્યો,
 જરી ન છે જોમજ વાયુએ ધર્યો. ૫૬
 થઈજ ઝાંખા નલ તારલા શમ્યા.
 બળેલ-ધન્દુ દુઃખમાં નથી મણા;
 ગયા ભૂસાઈ સહુ ભાવ રમ્યતે,
 કંઈક ઊંડું દુઃખ સર્વને દમે. ૫૭
 સવિતા ઉગે પણ રક્ત અક્ષીથી,
 રડી રડી શું થઈ તેજહીણલી ?
 ગયું ભૂસાઈ શુભ તેજ ભૂથકી
 શું છે રહ્યું કે ટકવું હવે ગૃહી ? ૫૮
 શિવાજી આત્મા શિવ છે થઈ ગયો,
 પરંતુ પૃથ્વી સુખનો ઝરો ગયો,
 નથી રહ્યું હ્યાં ઠરવેજ આંખ તે,
 ઝહો સુતરવો ઘડી ભૂમીમાં હવે. ૫૯
 ફરે છ બાલા દિહલી નાથની તહીં,
 દુઃખી થઈ તત્ત્વ ચીરાય છે જહીં.
 નિશા છ જામી ઘનઘોર આલ છે,
 પછાડી માથાં વિજળી રડી મરે. ૬૦
 ફરે છ બાલા ઉર આગ ખોલતી,
 સમ્બોધતી જાય સ્થલે સ્થલે રડી.
 “હે આલ ! તું આમ નમી જણાવતું”

હું ખેલ્યું તું ! અતિ આગતું ભર્યું, ૬૧
ઉરેથી મારા ઉછળેલ ચિનગી,

પરન્તુ છે આલમને પ્રભાળતી.

તું ખડાડ ! દીસે બહુ મૂઠ ભાવમાં,
ત્યજાયલો કોઈ હૃદય થકી હવાં ?

પરન્તુ ભાઈ ! ઉરનોજ ખોજ આ,
વિના હું બહાલો હરવે તને જરા,

થઈ રહ્યું તું કુળકુંજ આલ છે,
આ ઉરનો ભાર જરી નહીં સહે; ૬૩

અને થઈ તાહરી આમ દુર્દશા—

અનેય લાગે, નિરખી હું આપદા.

કુદે વિના ઉરતું આમ વિજળી !

જણાવ કે તું વિરહેજ ઘેલડી; ૬૪

ન જાણુ તુને મુજ દિલની હબુ,

ન હોય તો તો પછી આમ જુરવું.

ઘણો કરે શોર અલિ નદિ !! રડી

કંઈ વિચોગે થઈ આમ તું સ્થિતિ ! ૬૫

પરન્તુ છૂટે મુજ શોક દિલથી,

અને કરે તાહરી આમ શું સ્થિતિ ?

તરવો ! તમો આ દિલનું જરી શીખો,

જૂરે વમોયું દિલ આજ નિરખો. ૬૬

અરે ભૂમિ ! ખડાડ ! નદી ! સરો તમો !

તું લહેર વાયુ તણી ! ને લતાગૃહો !

હે વીજ ! હે વાદલડી સરી જતી !

છો ભાગ્યશાળી ઉરરાજ નિરખી. ૬૭
 તળી જતા હે નભવાસી તારકો!
 કંઈક જાતાં દુઃખ ધારતાં રહો;
 મૂકી દીઓને સહુ ગૂરવું હવે,
 ભળી રહો આ દુઃખશું સહુ તમે. ૬૮
 હશેય ચાંખેા ઉર ચાંપતાં હશે,
 હજુ પ્રભુને ઉર ધાવતો કશે ?
 વહો વહો શું કંઈ દુઃખ કારમું,
 થયાં બધાં આમશું આજ નિરખું ” ૬૯
 લવન્તી ખાલા ફરતી નિશામહી,
 સ્થલે સ્થલે વિરમતી જતી જતી;
 ઠરી પૂછન્તી નદી કંઠ ઉપરે,
 શિલાપરે ઘેસી અતિ રડી પડે. ૭૦
 વહેછ કૃષ્ણા અતિ દુઃખની ભરી,
 ઉછાળતી ઉર સખી કને સરી;
 શુભેછ ખાલા કંઈ સૂર કારમો,
 વલોવી સૃષ્ટિ ઉર આવતા સમો. ૭૧
 ન ભાન એવે તહિં કોણ બોલતું,
 ડઘાઇ જાતું ઉર મૂઠ જે બન્યું,
 કહુધી જાણે જતી શોક સારિકા,
 ચીરી દીએ તે ઉરભાવ આપદા. ૭૨
 “ તું બેન હે ! જે ઉર હુંઠતી ફરે,
 વિના મળ્યે આમ ગૂરી ગૂરી મરે,
 હે બેન ! જેના વિન સૃષ્ટિ આ લુખી

અને ખિચારાં અહીં સર્વ છે દુઃખી. ૭૩
 શિવાજી તે સૃષ્ટિતાણું જ નિવિત.
 શિવાજી તે સત્ય પથેય પુનિત,
 ગયો ત્યજી આમે સહુ ઉરો, નણે,
 સુરો તણો નાયક સ્વર્ગમાં ફરે. ૭૩
 અમે દુઃખી એ ઉરરાજ ત્યાં જતાં,
 થવું સુખી શું અહીં એવું નિર્જતાં.
 અમારી રક્ષા કરી ધર્મ રક્ષતો,
 હવે અમો કો પર ધારણું ઉરો ! ૭૪
 ગયો કદી ત્યાં સુખી છો થઇ રહ્યો.
 દુઃખી દુઃખી સર્વ વિના પ્રીતિઝરો.
 સ્વર્ગે જઇ શાશ્વત સુખ એ લહે,
 પરન્તુ ક્યાં આ ઉર આપડાં કરે ! ૭૬
 “ગયો” સુણે ત્યાં ઉછળીજ બાલકી,
 પડી શિલાનીપર વિહ્વલા બની
 શિલા સમી ના ઉર ચેત છે જરી,
 ન બાન આશુ શુભીયું ઘડીમહી. ૭૭
 મૃદુ મૃદુ વારિ તણી મુછાંટથી,
 નદી જગાડે સખી જે ઢળીપડી,
 જગાડતી લહેરી વહીજ ત્યાં મૃદુ,
 જરી દીએ ઉર સખીતણાં સહુ. ૭૮
 નદી અને લહેરીતણા પ્રયાસથી,
 કંઇક અક્ષી તહીં વિકસી રહી.
 ઉઠી રડે અશ્રુતણા પ્રવાહથી
 જાડા ઉછાળે વળી બાલકી વહી. ૭૯

અનુબંધ-૫-

અંતિ મૂંઝાઈ ખાલા આ શિલાપર ઉભી થઈ,
 ઉરમાં જાય કૃષ્ણાના ઉરને ભરવા જહીં. ૮૦
 “સખી હે ! મુજને લેજે” જીરવી જીવી ના શકું
 ઉરમાં તુજના દેજે મને સ્થાન વહી હબ્બુ. ૮૧

ઉદ્યોર.

ખાલે ! ઉરના તું હાર, થાશે એહમો ઉદ્યોર;
 ઉરશું ઉર રેશે રાજી, પ્રિયની ગંગ થાશે તાજી. ૮૨
 ખાલે ! ત્યાં ભળી તુંજ ઉર, ભૂલી જાય આવું જરૂર;
 શું આ ચન્દ્રાણા છે કારી, વહી જ્યાં પ્રેમનીજ ખુમારી
 નહિં ત્યાં હૃદયને જરી ખોજ,
 નહિં ત્યાં પ્રેમ વિન કંઈ મોજ;
 છો તું ખોઈ ખેડી સ્થૂલ,
 સ્થૂલ છે શું હૃદય પ્રકુલ ? ૮૩
 ખાલે ! કરવું ના સહસાજ,
 નવ ધરવી જરી ઉર દાઝ;
 નેવું શું ભવિષ્યે હોય,
 થયું મિથ્યા કરે ના કોય. ૮૪
 ખાલે ! પોયણી આ પેલી
 હતી ને મસ્ત પ્રેમે લેલી,
 હબ્બુ ના વાર ગઈ જ્યાં થોડી
 ઉરશું ઉર રહી'તી નેડી. ૮૫
 ખાલે ! શશિ થયો ને અસ્ત,
 અન્ધારે જગત આ અસ્ત,

તોએ એ બિચારી ભોળી

રે'છે બેમમાં ઉર બોળી.

૮૭

કરશે કાલ ઉર ઉદ્ધાર,

ઉગી શશી પ્રેમાગાર;

થાશે સર્વ કટુતા દૂર,

બહાલાં રેલશે જ જરૂર.

૮૮

ધરને હિમતને લું ખાલ,

કરના આમ ખૂરા હાલ,

ટકતું શું થશે જો કાલ,

સહવામાં અતિ છે માલ.

૮૯

થાયે છે કસોટી તારી,

ખાલે! આમ જ ના હારી;

ધરીઓ દૈવી તે છે માર્ગ

પળી ત્યાં થઇ રહે મહાભાગ!

૯૦

માલિની.

નિશ અધિક અન્ધારી, સૃષ્ટિના ભાવ ખૂરા,

ભય થકી ઘડી ત્રાસે વીરનાં ઉર શૂરાં.

પણ સમ સુખ દુઃખે, મૃત્યુ ને જીવંતી એ

સમ ગણી નિત્ય ચાલે, તેહને શું કરે એ.

૯૧

કુદરત ઉલટી છે તોય હ્યાં કોઈ ચોગી,

ઝહી કર કુંવરીનો ખોલીયો ગિર મીઠી;

કંઈ કંઈ થઇ ખાલા વિસ્મયે ભેઇ રે'છે,

થઇ સરવ વ્યથા છે ભસ્મ એ યોગજવાલે.

ધડિક મહીં ભૂલીએ, આત્મહત્યા ભચાર,

પલ મહીં સહુ નાઠા ઉરના કારી માર
 પણ અચરજ પામી આમ આ કેળુ યોગી,
 હૃદય મમ ઉગારે આ સમે આમ આવી ? ૬૩
 ગદ ગદ થઇ ખાલા અશ્રુનું પૂર લાવી,
 ઉંચી નજર કરે ત્યાં અક્ષીમાં દહેર મીઠી
 હિમગિરિ સમ શાન્તિ નેત્રથી ગંગ છોડી,
 સમીપ તહીં ઉભા છે કોઇ યોગીન્દ્ર આવી. ૬૪
 ભલક અધિક ચાલે મુખથી ઘુતિ ખીલે,
 જલ થલ મહીં બહાલું સુખડું મહેર પૂરે.
 કયમ કરીજ ટકે ત્યાં ઉરની આગ ખૂરી ?
 નવ કયમ કદિ જામે શાન્તિ જ્યાં શુદ્ધ યોગી !
 “અધમ જન ઉધારો હે મહાશય યોગી !
 નથી રહી કંઈ ઉરે વાંછના નામ ભોગી.
 તમ વચનજ સાચાં જોયના ઉર શંકા,
 મમ હૃદય દ્રવે છે કોઈ સદ્ભાવનામાં. ૬૬
 પણ હજુ ઉર મારું શાન્તના છેક થાય,
 હજુ પણ કંઈ ઊંડી આગ ત્યાં ધુંધવાય.
 ઘણું ઘણું પ્રભુ વાંચ્યું સાંભળ્યું એ ઘણું મેં
 જનમ મરણ જૂઠાં મોહનાં આવતાં એ. ૬૭
 નથી જનમ ન મૃત્યુ માત્ર આભાસ ભેદ,
 પ્રભુ ઘણું ઘણું જાણું બોધતો ધર્મ વેદ.
 પણ ગભરૂં મારું ઉર આ સાવ સાદું,
 કંઈ પકડી રહ્યું છે તે વિનાનું ફલાતું. ૬૮
 કંઈ મુજબું ગયું છે ઉરમાં કાંઈ ચોડી,

પ્રભુ સળંગી મરૂં હું જુટતાં દેવી જોડી;
 ઉર ધરી દૃઢ શ્રદ્ધા ઉરશું ઉર લેટે
 તહિં સ્વરગ મહિંને તાત પાસે રમે છે. ૯૯
 યણુ નવ કદિ જાંપે તોય આ ઉર ભોળું,
 લગની અપટ જીવે ના, જતાં સ્થાન એનું,
 મમ જીગર તણી એ સર્વ ખુમારી બહાલી,
 મમ જીવન તણી એ સર્વ શ્રદ્ધા ભૂસાણી. ૧૦૦
 કયમ કરી પછી યોગી હું ટકું આંહીં જીવી,
 કયમ કરી મમ પ્રાણો નિત્ય આલેય રીઝી.
 નવ જીવે શક્યા એ આમ ખૂરી દશાને
 નવ રીઝવી શક્યા એ ભાવ ઝંડા કશાને. ૧૦૧
 કદી મળશુંજ સ્વર્ગે; સિન્ધ બહાલો કળાશે
 યણુ ગઈજ ખુમારી ના પ્રભુ તાજ થાશે.
 રમણી મધુર અક્ષી પ્રેમની રેલ છોડે,
 વીરધૃતિ વરસન્તુ સુખડું કયાં મળે એ ? ૧૦૨
 વધુ અધિક રૂપાણું મંબુદાકૃતિમાં જે,
 લમર લલક કાળી કેસરી બોધ લાગે,
 ઉર પૃથુ ભુજ લાંબા એ મળે કયાં મને તો;
 વળી મધુર શું રાજે માંહી કેા ભાવ બૂદો ? ૧૦૩
 હતું જગત મહિંએ જેલતું સુખ માફ,
 સુજ જગત બધુંએ પ્રેમમાં ઉભરાતું;
 ગયું શુણ્યું તજી મૂને સ્વર્ગમાં એ રસીલું,
 નથી રજપણ આંહીં જીવગી લક્ષ્ય માફ. ૧૦૪
 સરવ ઊત્તમતાની મૂર્તિ માધુર્ય વાળી,
 કુદરત સહ રાજી નિત્ય જે દીપતી'તી,

નવ નવ કદિ એવું સુખ સ્વર્ગે પ્રભુજી !
 અરર સરવ માઈ છોડી ચાલી ગયુંજી. ” ૧૦૫
 વદતી વદતી ખાલા કોઈ આવેશ પામી,
 થરથર થઈ જાતી મૂર્છનામાં ગ્રહાણી,
 પડી ભૂપર અધીરી યોગીનો હાથ છાંડી,
 પ્રીતિપ્રણ બહુ ખૂરા છૂટવા નહોય ખારી. ૧૦૬
 ઊંધોર.

યોગી યોગમાં મસ્તાન,
 ઉરમાં પ્રહ્લતું છે ગાન,
 સુખ દુઃખ સમ ગણે છે એહ,
 મોહ જ આવલાં તો લેહ. ૧૦૭
 છો ગણતા જ ભ્રમણા કારી,
 મિથ્યા ઉરની ખુમારી;
 ગણતાં એમ છો મહારાજ,
 નવ જ્યાં દેખી દીલની દાઝ. ૧૦૮
 પણ રમણી જ સ્ત્રી શૃંગાર,
 ખાલા પ્રેમનો લંડાર,
 કોમલતા શું પડે આવી,
 કુદરતમાં રહી શી ફાવી, ૧૦૯
 સાદું સાવ જેનું ઉર,
 પ્રેમી લાવમાં ભરપૂર,
 નિરખી પ્રભુ પડે દુઃખી
 તેને સાવ જગમાં લૂખી; ૧૧૦
 ઘડિમાં નિજના સહુ કુમ,
 દીએ ફેરવી તણ ગમ.

છોને જાય સ્વરતું રાજ
 યણુ હ્યાં પીગળે મહારાજ. ૧૧૧
 જ્યાં આ સૃષ્ટિસુખ દુભાય,
 એવી જરા ઝાંખી થાય,
 કોમલતા ઝવન્ટી રોતી,
 ગભરૂં મુખ કરીને જોતી.
 નિરખી આ કઠિન નિજ ન્યાય,
 ક્ષણમાં કોમળા થઈ જાય
 ત્યાગે એ પ્રભુતા એની,
 ઉગરે સુંદરી કહી છેલી. ૧૧૩
 શું પ્રભુતા અને શું રાજ્ય !
 હિલવે ઉર રમણી જ્યાં જ ?
 તે યોગી સ્તવે નિત જેને,
 પીગળે કેમના નિરખી એ ? ૧૧૪
 યોગી મન કરે વિચાર,
 આને થવા ઉર ઉદ્ધાર;
 મેળવવું ઘટે નિજ ઉર,
 જેના પ્રેમમાં ચકચૂર. ૧૧૫
 મળીને શાન્તિને એ પામી,
 જાશે સર્વ દુઃખડાં વામી.
 લાવી વારિ યોગીરાજ,
 મૃદુ મૃદુ છાંટ છોડે આજ. ૧૧૬
 જાગી જાલી લાગી પાય,
 ખોલે વળી ઉરની લાહી,
 “ જાલે છોડ પીડ કર મોજ,

તાઈં પામતું ઉર-તેજ ॥

વદતા થઈ ઉર પ્રસન્ન,

ગુરુજી રામદાસ મગન;

ઉભરી આર્દ્રતાથી ત્યાંય,

ચિતવે મન મહિં ક્ષણ માંય. ૧૧૮

અનુબંધ-૫-

યોગમાં મસ્ત એવા આ રામદાસજી આ સમે;

પ્રેમની લક્ષ્મી બાલાને મેળવી ઉર ખીલવે. ૧૧૯

વસંતતિલકા.

તે સુખ તે સુંદરતા તણી રમ્ય મૂર્તિ,

તે હિમગિરિ સમ મ્હેર ઉછાળી અક્ષિ,

ઔદાર્ય તો ગગનનું ઉરમાં જણાય,

તે રમ્યભાવ મધુરા વદને શું ધાય; ૧૨૦

ઉદ્વાસથી ગજસભી ગમને પળંતી,

છે સર્વ સૃષ્ટિ મહિં તેજ રૂડું ભરતી;

શ્રી, યુદ્ધની, વળી સખી રસરાજ કેરી,

ખડેંકી જતી લલકતી ઉર ખડોળું મૂકી. ૧૨૧

આવી મનોહર અતિ પ્રતિમા રૂપાળી,

આ બાલિકા ઉર તણીજ ખુમારી બહાલી,

ને આર્યનું સકલ જીવન માત્ર જાણે

શું મૂર્તિમાન થઈ આવતું આસમાને !

દિશા મહી ઝળહળાટ મચાવી દેતું

ને મૂઠ સૃષ્ટિ મહિં ચેતનને પૂરતું;

આવે પહાડ નદી વૃક્ષ સુપુષ્પ વેલી,

ધારે સુભાવ દિલડે ધરી પ્રેમ સુકીં. ૧૨૩

તે તે મસેડ કડ તેગ લવાની તે તે,
 ને અક્ષિની સરવ સ્નિગ્ધ ખુમારી એ તે,
 તે સુંદરી ઉર હરે ઉર લાવ મીઠા,
 આવી શું મૂર્તિ પળતી તહિં તે સલામાં !
 બાલા ઉરે કંઈ થઈ ઉછળે અપાર,
 ને અક્ષિ-ઉર-થઈ લીન ધસેય ત્યાંય,
 ત્યાં મૂર્તિ રૂડી નમી યોગી પહે પડે છે,
 સાહી સુહસ્ત શુરુ વીર ઉઠાડી દે છે. ૧૨૫
 “ખેટા ઉદ્ધાર ઉર આ તુજ કાજ થેલું,
 ખેટા તને રમણીરત્ન મળ્યું રસીલું;
 ખેટા નથી સુસલમીન નથી જ હિન્દુ
 આ ઉરતો, સમદશા મહિં પીગળેલું.” ૧૨૩
 બોલનત હસ્ત નિજનો શુરુ પાપ હારી
 રોપે તહીં યુગલના દ્વય મસ્તકે-શી !
 એ ઉરમાં મગજમાં વપુમાત્રમાં ત્યાં,
 શાન્તિજ શાન્તિ પ્રસરી રહી રમ્ય હાવાં. ૧૨૭
 કોઈ અગાધ સુખમાં ઉર બાલિકાનું,
 હાવે તણાઈ રમતું ઘડીમાં થયું શું ?
 ને શુરુ આ હૃદય રક્ષક રામદાસ
 આલી ગંયા કરી રહ્યા નલમાં પ્રયાસ. ૧૨૮
 બેઠું અહા કંઈ કંઈ થઈ યુગ્મ આ ત્યાં,
 શિલાપરે નદી-હૃદે વહી ભાવ રૂડા,
 થોડી ઘડી વિન સ્વરે ઉર ઉર લેટી,
 અમૃતધોધ સહિં મસ્ત વહે તણાઈ. ૧૨૯
 “પ્રાણેશ ! હે હૃદયરક્ષક ! હે શિવાજી !

શું આમ ? આ અધમની જરી મહેર નાવી ?
 આ ત્યાગ ? આમ સુજનો કરવો ઘટેના,
 હે દેવ ! હે પ્રભુ ! જરા ઉર જોવું તું આ ? ૧૩૦
 પામીજ જન્મ કદી હું અધમાધમોમાં,
 ઇસ્લામી ધર્મ મહિં ઉછરી છું કદી હ્યાં,
 શું, શું, નથી જરી મને અધિકાર એવો
 દાસી બની ઉર ધરૂં પ્રીતિમાર્ગે બહાલો. ૧૩૧
 શી ભિન્નતા હૃદયમાર્ગ મહિં રહીછે ?
 શું કોઈ અન્ય સુખકાજ મને ત્યજી છે ?
 બોલો પ્રભુ ! કયમ મને ત્યજીને ગયા છે ?
 શી ? શી ? જરી કમ્પુર દાસી તણીજ બોલો ? ૧૩૨
 એવું વદી ગળગળી બની બાલિકા આ
 અશ્રુ તણા અખુટ ઓઘમહિં વહી ત્યાં.
 દેવી શિવાજી સુખ દુઃખ મહિં સમાન,
 ને જન્મ મૃત્યુ પણ એક લહે મહાન, ૧૩૩
 આ દુઃખમાં હૃદય કેન્દ્ર વિસારી બેઠો;
 ઉરે ધરી રસિકડી પછી વેળુ બોલ્યો;
 જે શુણ્ણતાં કંઈ કંઈ થઈ બહાલી નાચ
 તે ઉરના વ્રણપરે અમીસ્તાવ થાય.
 “ હે દેવિ ! હે પ્રિય સખિ ! ઉર વદ્ધલા હે !
 દે જે ક્ષમા કસૂર કાંઈક મારી લાસે
 બહાલી ! હું સર્વ જગમાં કંઈ કાવીઓને
 મોટાં કઠિન અતિ કાર્ય કરી ગયો જે; ૧૩૪
 દિહ્લી મહિં સજડ કેદ થયો તહિંથી
 છૂટી ગયો, વળી થયો વિજયી પછીથી;

તે સર્વ દેવિ તુજ ઉર તણી કૃપાથી,
 તે સર્વ દેવિ તુજ પ્રેમની લક્ષણથી. ૧૩૬
 નહોતી કશી કળ મને તહિં તે સમે તો,
 જ્યારે થયો વિદિત કાળ વહી ગયો તો.
 દેવે કર્યો સમયને વશ એમ ખાલે
 હું ઇચ્છતાં નવ થયો તુજનો લગારે. ૧૩૭
 નહોતી પ્રતીતિ જગમાં ઉર ઉર લેટે
 ને ધર્મ જ્ઞાતિ પિતુ અન્ધ ખુમારી પીડે,
 આવાં અસંખ્ય તહિં શલ્ય રહ્યાં કંદેશાં,
 બહાલી ! જરી હૃદય દાન ન દ્રાવીઉં ત્યાં. ૧૩૮
 હું શું કરું ? પ્રભુ કરે ખરું એમ માની
 તારીજ ધારી ઉરમાં પ્રતિમા રૂપાળી
 અન્તે થયો મરણને શરણે હું દેવિ !
 ને તાહુરા હૃદયની રહી પીડ કારી. ૧૩૯
 આજે ઉદ્ધાર ઉરનો શુરુએ કર્યો છે,
 આજે સખિ ! જગતનો લય કો ગણેછે ?
 થા શાન્ત દેવિ છૂટીઓ સઘળો વિયોગ.
 જો ઉરશું ઉર ગળી કરતાં સુલોગ. ૧૪૦
 જાણે સખિ ! જગતમાં સહુ માનવીનું,
 છે ઉર માત્ર પ્રભુએ કસવાજ મૂકયું,
 ત્યાં જે ટકે હૃદયને નિત ભીંજવીને
 તેને પછી નવ નડે દુઃખડાં જરીએ. ૧૪૧
 હું શું કરું ? મુજ થઈ અવધિજ પૂર્ણ
 માનુષનાં જરિક કષ્ટ કરીજ અર્ણ
 આલ્યો સખિ ! નલ મહિં પ્રભુ પાસ ખાલે

તારી ઘણી ઉર હતી અભિલાષ મારે. ૧૪૨
 છે કોણ આંહિ જગમાં ટકવા સમર્થ,
 ધર્યા કરે પ્રભુ વિના સઘળીજ વ્યર્થ,
 ધર્યા વિરૂદ્ધ નવ નાથની કાંઈ હોય,
 આલ્યો સખિ ! પ્રભુપદે તુજ વિન ત્યાંય. ૧૪૩
 તારે પ્રિયે ! હજી કંઈ દિન કાઢવા છે
 આ આલમે મનુષકાજ જરૂર બાલે
 ત્યાં આવશે સમરમાં સપડાઈ બહાલાં
 હિન્દુ તણાં અધિક રત્ન હજી બિચારાં. ૧૪૪
 તારા વિના નવ ધરે પીડ કોઈ તેની
 તારા વિના લય થશે શુભ આર્યવેલી,
 તું હાથ મોક્ષ સહુનો વિધિથી ઠર્યો છે
 તું રક્ષશે સરવને તુજ તાતજવાલે. ૧૪૫
 માટે હજી ટક સખિ ! જગ માંહિ તું તો,
 ખોટી વ્યથા ધર નહીં ઉરમાં હવે તો,
 નક્કી તને મુજ સહે પ્રભુ ત્યાં મિલાવે
 જ્યારે થશે અવધિ પૂર્ણ તું બહાલી બાલે ! ૧૪૬

મન્દ્રાકાન્તી—

ખોલે હોતે હૃદય રસિયો શાન્તિ દેવી ઉરે છે,
 ચેલા સર્વે વિષમ ઉભરા આ સમે ક્યાં ફરે છે ?
 જેવી ગંગા નભ થકી સરી, પાપ નાઠાં ઘડીમાં,
 તેવા નાઠા ગભરૂ ઉરના ભાવ ખૂરા બળી ત્યાં. ૧૪૭
 “ત્યારે બહાલા જગત સહશું ભાગ્ય માડું હજી છે ?
 ને શું તેમાં હજી પણ રહી છે કસોટી પ્રભુ હે !
 છો ત્યારે આ જગત મહિં હું, આપ મુખે પધારો,

ખેલો રાણો અધિક ઉભરો સ્વર્ગમાં સદા માલો.” ૧૪૮
 યોલી આવું હૃદય નમવી મિષ્ટ અક્ષિ લગોવી,
 ધીમી ધીમી કંઈ કંઈ થતી દીર્ઘ ગાંળી જમાવી,
 પ્રેમી ખાલા ઘડી લગી પડી ઉરમાં વાલમાના,
 છે આનન્દે ચૂમનં કરતો યોલીઓ પ્રેમીલો ત્યાં. ૧૪૯
 “ઠહાલી! ખાલો! નવ સમજ કે લેટ છે આજ છેલ્લી
 આ સંસારે, રસિક ઉરમાં જામતી પ્રેમ કેલિ;
 જ્યારે જ્યારે-ફુરણ તુજને લેટનું ઉર હોશે,
 ત્યારે ઠહાલી નડીજ હૃદયા આપણા શાન્તિ લેશે. ૧૫૦
 યોલી પ્રેમી, રમણી રીઝવી હૃદયથી પીઠ ઠોકી,
 જાયે ઉડયો નલ મહિં તહિં ઉર શું ઉર યોળી;
 શી જામી ત્યાં લલક નલમાં સૃષ્ટિના ઉર ઉરે
 કોઈ તેજે જળહુળી રહ્યાં, ઉછળી પ્રેમ ગાને. ૧૫૧
 ને ખાલા આ પ્રણયવશશું મુખ ઉંચું કરીને
 નિહાળેછે અમી વરસતો જાય ઠહાલો સરીને
 આનન્દેથી પળતી પળતી જાય નિર્જન-તી સૃષ્ટિ,
 પહાડો, ખીણો, નદી, સરવરો, વૃક્ષ, કુંજો મહિંથી. ૧૫૨
 કોઈ છૂટે લલક લરીઓ દિવ્ય ઉંચો પ્રકાશ
 ને ઉઠેછે રજ રજ મહિં પ્રેમની મિષ્ટ હાશ.
 કાં ના હોયે કુદરત મહિં ગાજ આ દિવ્ય તાન !
 જ્યારે થાયે હૃદય હૃદયાં લેટતાં ભાંગી દાઝ. ૧૫૩
 ઉપા ખીલી જગમગ થતી મુખડે રમ્ય ગાન,
 કેવી ઘેલી સરિત સરતી મીઠડું પામી તાન,
 કેલી સાથે ઉભરી ઉઠતાં પક્ષિવૃન્દો નલેછે
 ઘોતાં ઉરો કિલ કિલ કરી પ્રેમ-વારિ મહિં તે. ૧૫૪

આવી છે ત્યાં દિહલી-પતિ તણા ઉરની રાજલક્ષ્મી
 ને પિતા છે હરખ ધરતો ઉરમાં આમ જોઈ.
 ખેડી પાસે પિતુ ચરણમાં, શીર્ષ ઢાળી કિશોરી
 “સુખી ખેટા નિત થઈ રહે એજ આશીશ મારી.” ૧૫૫
 ત્યાં તો આંચો કુંવર રૂડલો આર્યનો રાજખાલ,
 કાલું ઘેલું સુખથી વહતો, રમ્ય શું ઉગ્ર લાલ.
 નાના નાના હશન નમણા, અક્ષિ કુરંગ કેરી
 ઘેરી ઘેરી જળ હળ થતી સુખસુદા મધુરી. ૧૫૬
 જૂએ ખાલા, હૃદય ઉછળી મૂર્તિ પ્રાણેશ કેરી
 શું આ આવી અહિંજ મળવા મૂર્તિ પેલી મધુરી !
 જોઈ તેમાં સરવ નિજની પ્રેમ ઝળી સરતી
 જૂએ એમાં સરવ ઉરની આશ રૂડી રમન્તી. ૧૫૭
 જોયું તેમાં તરવર થતું રક્ત પ્રાણેશ કેરું
 રાજ રાજ હૃદય હીલવે ખાલિકાલું લલેરું:
 “પિ’તા મારો નકીજ હણશે રમ્ય આ આર્યરતન
 ધારેછે એ ઉજડ કરવું ચોજા પાપી પ્રયત્ન. ૧૫૮
 હું ખેડી છાં જીવન ધરતી, રમ્ય આ ખાલ રૂડો,
 હુળે હાથે ચરર ! પડીઓ આગમાં જેમ પૂજો.
 રે ! રે ! એ છે ઉરવલ્લભની એકની એક આશ
 હા હા ! આજે અધમ કરથી છેક થાશે વિનાશ” ૧૫૯
 પિતા બહાલા અરિનું, ગલરૂ આ અતિ રમ્ય ખાલ,
 તેનો છાજે નવ વધ હવે કાંઈ થાવું કૃપાળ,
 ઇચ્છા થાયે ઉર મહિં મને, સુજ પાસેજ રાખું
 પાળું, પોષું, હૃદય રીઝવું, ગુલ આહું ખીલાવું” ૧૬૦
 જાણ્યું રાયે ઉંમર સઘળી વ્યર્થ આણેજ ગાળી,

જાણ્યું કે ના કદી કંઈ ઠરી હેતથી મારી ખાળી;
 ને છે જાણ્યું મુગલ સહ જો આ વસે રાજખાલ,
 ધારી રેશે દીન ધરમને-રક્ષવો એજ માલ. ૧૬૧
 હિન્દુ સર્વે પણ ત્યજી દઈ વૈર “મારું મરું”નું
 ધારી રેશે હૃદય મહિં ત્યાં એક ખિન્દુ દયાનું.
 હાનિ ઝાઝી વધ કદી કરૂં ખાલનો આમ આજ,
 “છો ત્યારે એ અહીંજ ઉગરે, નાકરૂં અન્ધ કાજ” ૧૬૨
 ને છે આખું ઉર મહિં વળી આમ આખી અવસ્થા,
 મેં જાળી છે મનુષ વધમાં તોય ફાળ્યો જરીના;
 શાને મારે મધુર નમણા ખાલનો કાળ થાવું?
 છોને ખીલે જગત વનમાં ગુલતો આ રૂપાળું ૧૬૩
 આહા! આવું કઠિન, કડવું, ઘોર પાપે ભરેલું,
 આ રાજનું હૃદય પલળ્યું; જોઈ સામે ઉભેલું
 કાલું ઘેલું વદન; ધરતું રમ્ય તે મિષ્ટ હાસ્ય,
 જેને માટે અરજ કરતી ઉભી ખાલાય પાસ. ૧૬૪
 રૂંકોયે ના જરીય પણ છે કમ્પતુ રાજ્ય ખાલ,
 એને જોતાં નવ શું પ્રકટે ઉરમાં મિષ્ટ ભાવ ?
 “બહાલી ખેટા તુજ હૃદયની હાંશ તૃપ્તિજ પામે,
 છો રાજતો તુજ સદનમાં “શાહુ” આ લાગ્યવન્તો
 બોલી રાજ તહિં થકી ગયો, અન્ય યત્ને શુંધાયો,
 નેખાલા આ હરપ ધરતી હસ્તમાં તેડી બહાલો,
 ઉઠી ત્યાંથી નિજ ગૃહ ગઈ, ખાલની માત સાથે,
 નિત્યે ખાને જીવન ધરતી એક એ આશ માટે. ૧૬૬
 વેલી ખીણો, નગ ઝરણને કુંજ આદિ સ્થલોમાં,
 એલતાં તે કુંવર સહ છે પ્રેમતાને મનમાં,

0246313
24 JUN 1988
19 JUL 1988

10333

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯

૪૬૧.૩૨

ત્રિદીપ્ત

(શિવા)

૧૦૩૩૩

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યાલય

અમદાવાદ - ૯